

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ СФЕРУ УКРАЇНИ**

Київ 2013

УДК 004.738.5:008(477)

ББК Ч231.5

Т33

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 17.07.2013)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в:

О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, Ю. М. Половинчак, Л. Й. Костенко, В. М. Удовик, А. В. Матвійчук, О. В. Ворошилов, В. Ю. Омельчук, Л. С. Новосьолова, Н. В. Посмітна

Р е ц е н з е н т и:

С. Г. Кулешов, д-р іст. наук, проф.

Т. Ю. Гранчак, д-р соц. ком.

Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 197 с.

ISBN 978-966-02-6947-7

У колективній монографії розглядається розвиток інформаційної основи сучасної глобалізації, удосконалення її структури та формування методик використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах розвитку соціокультурної сфери України.

Орієнтована на фахівців та широке коло читачів, які цікавляться даною проблематикою.

УДК 004.738.5:008(477) ББК Ч231.5

ISBN 978-966-02-6947-7

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Глобалізація: етнокультурна трансформація	
в умовах розвитку нації-держави.....	7
1.1. Проблема національної ідентичності в умовах глобалізації.....	7
1.2. «Криза ідентичності» та «ідентичність спротиву».....	16
Розділ 2. Глобальні інформаційні ресурси як складова	
інформаційного забезпечення соціокультурної сфери сучасної України	28
2.1. Розвиток глобального інформаційного простору і його впливів на національну соціокультурну сферу	28
2.2. Глобальні інформаційні ресурси як складова інформаційного забезпечення розвитку націй і держав	39
2.3. Бібліотеки в системі структуризації глобальних інформаційних ресурсів.....	56
Розділ 3. Досвід інституту президентства в глобальних науково-	
інформаційних ресурсах.....	78
Розділ 4. Україніка в системі глобальних інформаційних ресурсів	94
4.1. Поняття національної бібліографії в контексті розвитку	
інформаційних процесів сучасності.....	94
4.2. Національна бібліографія України: основні тенденції розвитку.....	105
4.3. Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги як реєстр глобальної україніки	113

Розділ 5. Пошуки власного коріння в глобальних інформаційних мережах: новий соціально-культурний і соціально-психологічний феномен	135
Розділ 6. Критерії якості у відборі електронних ресурсів для комплектування вітчизняних інформаційних баз.....	156
Розділ 7. Інформаційна безпека в контексті розвитку сучасних інформаційних технологій.....	168
Висновки	189

Передмова

Глобалізація є проявом загальної закономірності розвитку людства, пов'язаної з необхідністю забезпечення адекватних відповідей на виклики сучасної дійсності, заснованої на загальноцивілізаційних процесах інтеграції економічних, фінансових, соціокультурних та інших сфер життєдіяльності. Дані процеси забезпечують нові можливості для розвитку всіх сфер суспільного життя, сприяють трансформації культури, способу життя людей, системи духовних цінностей. Водночас некритичне, механічне користування перевагами глобалізації може призводити до «кризи ідентичності», розмивання етнокультурних засад національного розвитку, руйнування і трансформації традиційних форм ідентифікації на особистісному рівні та на рівні системи традиційних соціальних структур, створює проблеми ідентичності, пов'язаної з існуванням націй-держав.

Таким чином, одним з основних завдань сучасності є вироблення такої моделі розвитку світу, яка передбачала б координацію співробітництва над вирішенням загальноцивілізаційних проблем на базі ефективного використання норм і цінностей, ресурсу національної своєрідності, напрацьованого багатовіковим досвідом народів світу. Оскільки розвиток глобальних процесів сучасності відбувається на основі зростання й вдосконалення загальноцивілізаційної інформаційної бази, посилення впливу глобального інформаційного простору на соціокультурну сферу всіх регіонів світу, вирішення цього завдання пов'язане саме з виробленням науково-методологічних підходів до ефективного використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку та збагачення цих ресурсів здобутками національного інфотворення.

Дослідження сучасних інформаційних процесів дає підстави для висновків про активний розвиток структуризації глобальних інформаційних ресурсів

Структуризація даного виду ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі. У контексті розвитку процесу структуризації цієї бази вже вирізняються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

Характерною особливістю сучасного розвитку глобальної інформаційної ба-

зи є зростаюча необхідність забезпечення координуючої та нормативної ролі як у глобальних інформаційних процесах наднаціональних, наддержавних структур, так і в усіх інших міжнародних інформаційних обмінах. Дану функцію мають, очевидно, виконувати насамперед гуманітарні структури ООН. Безсумнівно, вони мають стати координуючими центрами для інформаційної діяльності інших міжнародних організацій, здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні.

Розділ 1. Глобалізація: етнокультурна трансформація в умовах розвитку нації-держави

1.1. Проблема національної ідентичності в умовах глобалізації

Глобалізація як загальносвітовий процес інтеграції економічних, фінансових, соціокультурних аспектів життєдіяльності країн світу не лише відкриває нові можливості для техніко-економічного розвитку, а й сприяє трансформації культури, способу життя людей, системи цінностей і настанов, що визначають становище людини в суспільстві. Досить усталеною на сьогодні є точка зору про те, що глобалізація руйнує і трансформує традиційні форми ідентичності, і в людей зникає відчуття причетності до певного оточення, сталих та визначених цінностей і орієнтирів [1, с.15]. При цьому створюються умови для руйнування ідентичності, пов'язаної з нацією-державою, що є досить гострою проблемою сьогодення і позначається як «криза ідентичності», яка проявляє себе на всіх рівнях суспільного життя. Даний феномен, як правило, пов'язується з розмиванням етнокультурних засад ідентичності націй. Відповідно з боку держав, і не лише національних, а й полінаціональних, є прагнення зберегти національну, загальнодержавну ідентичність, оскільки в умовах глобалізації втрачається підґрунтя, на якому базувалася єдність і монолітність індустріальних країн. Створюється ситуація невизначеності, тобто коли нові ідентичності, засновані на переформатуванні соціальної структури суспільства, що мають прийти на зміну попереднім, ще не сформувалися в закінченому вигляді, а «старі» традиційні цінності зазнають потужного тиску з боку глобалізації. Таким чином, на сьогодні актуалізується проблема пошуку адекватних рішень у відповідь на виклики глобалізації.

У наш час відбуваються глобальні процеси, що характеризуються з боку основних суб'єктів сучасної глобалізації прагненнями підвести розвиток світової цивілізації до єдиних стандартів співжиття. Дані процеси розвивають всілякі суперечності навколо явищ глобальних трансформацій світу. Вітчизняні дослідники О. Білорус і Д. Лук'янченко прогнозують у зв'язку з цим епоху «глобальних потрясінь, кризи і трансформацій» [2, с. 8]. Слід зазначити, що тенденції до глобалізації намітилися як наслідки назріваючої світової кризи індустріальної системи господарювання. Розвиток світу у ХХ ст. виявив проблеми, які роблять недоцільним у майбутньому роз'єднане існування цивілізацій.

Фактори, що спонукають до подібних глобальних тенденцій, криються в ро-

звітку таких проблем, як:

- великий економічний контраст між бідними та багатими країнами;
- глобальна екологічна криза, що прогресує;
- збільшення кількості країн з ядерним статусом;
- локальні війни, тероризм та небезпека світової війни;
- обмеженість традиційно використовуваних природних ресурсів планети.

Польський дослідник Г. Колодко у своїй праці «Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн» (2002) зазначає, що глобалізація – це: «поняття, яке для одних асоціюється з долученням до найвищих досягнень цивілізації, культури та прогресу сотень мільйонів людей в усіх куточках планети з принципово новими можливостями створення більш раціонального та справедливого світового ладу, остаточною перемогою над звичними хворобами людства – бідністю, голодом, ксенофобією, воєнними конфліктами... Для інших глобалізація – синонім поглиблення кричущих протиріч світового розвитку, синонім карколомного зростання соціальної несправедливості, нерівності в розподілі ресурсів та багатств...» [5, с. 5]. Українські дослідники, характеризуючи сьогоднішній глобальний розвиток світу, звертають увагу на «великі і глибокі суперечності і конфлікти гегемонії і експансії, територіальні претензії, етнічну ворожнечу і релігійну нетерпимість. Все це разом створює картину глобальної нестабільності» [2, с. 9].

Вищезначені глобальні проблеми людства спонукають замислитись над такою моделлю розвитку світу, яка передбачала б координацію співробітництва над вирішенням загальноцивілізаційних проблем на базі ефективного використання норм і цінностей, ресурсу національної своєрідності, напрацьованого багатовіковим досвідом народів світу. Ініціатива розвитку глобальних процесів належить західній цивілізації, яку донедавна асоціювали із США, Західною Європою. Генеруючим ланцюгом глобалізації виступають США.

Сама ідея глобальних процесів із пріоритетами західних норм суспільного розвитку поступово набувала сили після закінчення холодної війни. І лише в останні десятиріччя активізація в глобальних процесах азійських країн та збурення в арабському світі на основі радикального ісламу внесла нові особливості в розбудову глобального світу, поставила під сумнів економічну, політичну й культурну гегемонію Заходу.

Американський дослідник С. Гантінгтон у своїй концепції «Зіткнення цивілізацій» (1993 р.) стверджує, що на заваді західній моделі розвитку світу є конфлікт, який проявляється у несприйнятті західних основ суспільного розвитку з боку різновидів азійської та ісламської цивілізацій. При цьому дослідник говорить, що Азія та ісламський світ перебувають на стадії економічного, політичного й культурного відродження, що набуло розвитку як реакція на прагнення

Заходу займати лідируючі позиції у світі. Те саме, як стверджує С. Гантінгтон, стосується й азійських різновидів цивілізації: азійський виклик властивий усім східно-азіатським цивілізаціям – синській, японській, буддистській і мусульманській – і робить акцент на їх культурну відмінність від Заходу і час від часу на їх спільність, яка часто ототожнюється з конфуціанством [3, с. 149]. Подібні суперечності між окремими цивілізаційними осередками по суті є, за означенням С. Гантінгтона, явищем, що отримало у нього назву «зіткнення цивілізацій». Цей період приходить на зміну часам, коли змагання відбувалися, насамперед, за людей, територію, ресурси, ринки збуту [4, с. 343].

Однією з подібних суперечностей, що може сприяти негативному сприйняттю глобалізації, є специфічне її усвідомлення через поняття «вестернізації». Це поняття визначається [6] як процес переходу особи, групи чи суспільства від власної традиційної системи цінностей до системи цінностей західної цивілізації, які базуються на диктатурі закону, домінуванні індивідуального над колективним, приматі приватної власності над общинною та прав людини над її обов'язками.

Сьогодні здебільшого поняття «вестернізація» сприймається як деструктивне явище, що використовується Заходом супроти незахідних країн у процесі розгортання глобалізації. За таких обставин вважається, що вестернізація породжена прагненнями певної олігархічної еліти Західного світу з метою збереження перспектив утримання й примноження свого економічного розвитку в подальшій перспективі світового поступу. З цих позицій вестернізація на Сході подекуди розцінюється як небезпечне явище, проникнення якого в країни так званого незахідного світу може містити ряд небезпек. У цьому ключі вважають, що в результаті політики вестернізації економіка країн, що піддаються цьому впливу, видозмінюється відповідно до потреб Західного світу, чи «золотого мільярда» за іншою термінологією. Така організація глобальних відносин орієнтована на здійснення контролю глобалізаторів над стратегічними ресурсами країн, які є прибутковими виробничими об'єктами, робітничий клас перетворюється на дешеву робочу силу з елементами експлуатації. Капітал монополізується і стає залежним від західних монополістичних компаній. Таке розуміння вестернізації веде до того, що її необхідно усвідомлювати як явище, яке сприяє перетворенню суверенних держав на периферійні центри обмеженого розвитку, спрямованого на задоволення потреб глобалізаторів, що продовжують експлуатацію їхнього економічного й трудового ресурсу.

Утім, насправді вестернізація, умовно кажучи, як американізація незахідних суспільств не обов'язково може мати такі обриси. Це продиктовано тим, що, перш за все, кожна країна, трансформуючись під впливом глобалізації, самостійно здатна формувати та втілювати в практичну площину пріоритети власно-

го розвитку. З іншого боку інколи сам процес глобальних видозмін світу в західних країнах може ототожнюватися з вестернізацією, як американізацією культурного простору держави, що по суті може бути помилковим, оскільки глобалізацію у світі далеко не завжди пов'язують з американізацією.

Така ситуація навколо глобалізації певною мірою утворює камені спотикання на шляху розвитку світу за глобальним сценарієм. Саме фактор недовіри до процесів глобалізації та вбачання загрози в розмиванні національної ідентичності не дають можливості багатьом країнам набирати обертів розвитку до глобального світового устрою. І дійсно, з цього погляду у своїх міркуваннях солідарні чимало вчених. Так, у праці Д. Мартена «Метаморфози світу» (2005) говориться, що «ідея людства, яке має з часом перетворитися на “одне ціле”, ідея прогресу, що розуміється як комплекс необхідних змін, здатних реалізовуватися навколо індустріалізації засобів виробництва, політичної демократизації та настання суспільства споживання, наштовхуються нині на серйозні заперечення» [7, с. 113]. У такий спосіб можемо вести розмову про те, що певні держави можуть ускладнювати собі перспективи подальшого розвитку в майбутній світовій системі. Утім, імовірно, що відповідь на це питання сьогодні залишається в площині дискусійних. Важлива проблема в наш час, на думку автора, криється в такому понятті, як нинішня «криза ідентичності». Це явище і виступає тим фактором, що може суттєво пригальмовувати єдність світового порядку, а також мати неоднозначні наслідки в майбутньому існуванні державних утворень, що переживають «кризу ідентичності».

У цьому питанні при з'ясуванні співвідношення глобального й регіонального основне питання ув'язується з загрозою втрати національної ідентичності. Оскільки глобалізація є об'єктивним процесом, то цей аспект проблеми стає дедалі актуальнішим.

Тлумачення історичного процесу як розвитку багатьох самобутніх окремо взятих цивілізацій вступає у суперечку з найбільш усталеними уявленнями глобальних перспектив світового розвитку. Така ситуація викликана тим, що глобалізація передбачає як дуже ймовірну модель утворення глобальної цивілізації, яка б базувалася на одних механізмах функціонування інтегрованих економік, політичних відносин і культури. Інтеграція свого в чуже, тобто розмивання національної самобутності, означає втрату національної ідентичності для окремо взятого соціуму. Соціум, як носій духовності, уособлюючи специфічні риси світобачення як результату національної ментальності, становить певний цілісний соціальний організм, і спроби зламати такі духовні орієнтири держав, тим більше без пропозицій сьогодні з боку глобалізації чогось дійсно раціонально нового і сталого, викликають «кризу ідентичності».

У свою чергу, «криза ідентичності» як одна з тенденцій зумовлює відро-

дження патріархальних самобутностей з боку держав. Така ситуація відсторонює подібні країни від об'єктивного процесу глобалізації, що так чи інакше стануть перед вибором – або прийняти правила глобального розвитку світу, або залишитися за межами глобалізації. Однак така криза не є безальтернативною за умови ефективної соціальної трансформації в регіонах, що підпадають під прес нав'язаної глобалізації, при ефективному використанні переваг глобалізації та власного національного досвіду [19, с. 5–36].

Сучасна «криза ідентичності» може також крити в собі намір держав відсторонитися від культурної асиміляції як наслідку глобальних світових процесів. Останнє продиктоване ситуацією невизначеності навколо глобалізації, коли національні культурні самобутності можуть зазнавати руйнації, а нові ідентичності ще чітко невизначені. Як зазначає з цього приводу С. Гантінгтон, коли приходить криза ідентичності, для людей у першу чергу має значення кров і віра, релігія і сім'я. Люди гуртуються з тими, у кого ті ж коріння, церква, мова, цінності й інститути, і тримаються на відстані від тих, у кого вони інші [3, с. 186]. І дійсно, такі умови сьогодні є причинами відродження патріархальних культурних самобутностей і навіть фундаменталізмів. За таких обставин, застережимо, що держави, які подекуди виявляють схильність до відродження етнокультурної національної ідентичності, можуть ризикувати опинитися обабіч об'єктивних процесів розвитку глобалізації. Проте не виключається і сценарій, коли відродження патріархальної ідентичності може не відсторонювати держави від участі в процесах глобалізації, і при цьому залишаються збереженими національні культурні здобутки.

Якщо говорити з цього погляду про Україну, то можемо сказати, що здобуття незалежності на початку 90-х років якраз припадає на часи посилення глобалізаційних тенденцій у світі. З розпадом Радянського Союзу зникає привид холодної війни і розпочинаються різноманітні інтеграційні процеси в особливості на європейському континенті. У цей час і посилюються тенденції до розмивання всіляких національних кордонів, як в економічній, політичній, так і в культурній сферах. Подібні тенденції не оминають і Україну.

Як держава, що тільки-но стала на шлях свого незалежного розвитку, Україна одразу опинилася в ситуації вибору свого геополітичного майбутнього. У даному випадку, є вельми важливим усвідомлювати всі сутнісні особливості глобальних тенденцій розвитку, оскільки від цього залежить те, якою буде подальша перспектива існування національних держав, до яких належить і Україна. Необхідно усвідомлювати, що, виражаючи об'єктивну закономірність розвитку сучасної цивілізації, на сьогодні, унаслідок недостатнього розвитку своїх проникально-інтеграційних можливостей, глобалізація поки що має вибіркового характеру. Стосовно цього аспекту глобалізації дослідник В. Лях говорить, що

цей процес буде своєрідним, оскільки «глобалізація буде це робити вибірково, поєднуючи значущі для неї сегменти та нехтуючи тими місцями й людьми, які вже вичерпали свої можливості або є нецікавими для неї на даний момент» [8]. Враховуючи такі обставини, маємо усвідомлювати, що окреслюються тенденції, які можуть розподілити світ на дві частини, а саме на ті країни, як говорить В. Лях, що «вже долучилися до інформаційно-мережевого світу, і ті, що залишилися за його межами, і є приреченими на довічне перебування на периферії» [8]. Варто вказати й на те, що недарма вище було сказано і про таку сутнісну особливість глобалізації, як її інформаційно-мережевий характер. Це означає, що, виходячи з таких тенденцій, світ у майбутньому, і це в першу чергу стосується економіки, буде базуватися на ефективності інформаційно комунікативних дій, які, у свою чергу, будуть залежати від рівня знань того, хто в цій системі здійснює ці дії.

Враховуючи вищезначене, маємо говорити, що для України є вельми актуальним, як для молодого держави, зосереджувати увагу на суперечностях глобалізаційного процесу. Це дає можливість глибше усвідомити їх та визначити небезпеки, які чатують на держави в ході об'єктивних тенденцій глобалізації.

У разі, коли держава опиняється обабіч глобальних процесів, як правило, постає небезпека до прояву таких явищ, як використання різночинних її ресурсів, а також експлуатації населення з метою збільшення прибутків та використання дешевої робочої сили. З цього приводу можемо говорити про «кризу ідентичності», яка полягає в намаганні повертатися до своїх національних самобутностей, як реакції на глобалізацію, котра несе в собі виклики, які асоціюються з можливостями універсалізації світу. Останнє породжує тривогу, оскільки, розмиваючи етнокультурну національну ідентичність, держави разом з тим втрачають свої, сформовані віками, оригінальні культурні здобутки. До того ж нові ідентичності теж не є сьогодні достатньо сформованими. Саме цей аспект розвиває «кризу ідентичності», яка, у свою чергу, здатна дещо пригальмовувати процеси глобалізації в таких країнах. Можемо зазначити, що коли культурологічна складова національних держав здатна сьогодні викликати «кризу ідентичності» – то таке явище ми не фіксуємо з боку економічної і політичної сфер суспільної життєдіяльності. Однак питання економічної і політичної глобальної інтеграції на рівноправних засадах з можливістю збереження етнокультурної національної самобутності може ускладнюватися з причини боротьби за гегемонію одного цивілізаційного полюсу з іншим, як це, наприклад, простежується між західною і східною цивілізаціями.

Враховуючи сказане, для України є вкрай важливим триматися на пульсі усіх інтегративних тенденцій процесу глобалізації, з тим, щоб вміло наближатися до свого гідного місця, у майбутньому глобальному світовому просторі.

Враховуючі всі ці моменти, слід усвідомлювати, що нашій країні необхідно напрацювання системи освітніх заходів, які ближче знайомили б український соціум з особливостями глобалізаційних видозмін світу. А сама стратегія розвитку України має включати систему комплексних заходів, які враховували б об'єктивні тенденції розвитку глобалізації.

Якщо взяти розвиток західної цивілізації, то за останнє півстоліття європейські країни дедалі більше згуртовуються навколо ідеї єдиної Європи, що досягається через модель Євросоюзу і передбачає також тісні взаємини зі США в економічній, політичній і культурній площині. Процеси глобалізації країн Заходу, як показує час, є більш наочними, аніж будь-де в інших регіонах світу. Таке становище зумовлено фактором розширення Євросоюзу за рахунок країн Центральної і Східної Європи. Здебільшого, мова йде про країни колишнього соціалістичного табору. З остаточною руйнацією останнього країни, що входили до нього, опинилися переважно в складних соціально-економічних і політичних умовах. За таких обставин орієнтація на Євросоюз з метою вступу до нього здається цілком логічним прагненням, оскільки комуністична система суспільного господарювання відійшла в минуле, а натомість з'явилося стремління наче до більш прогресивної капіталістичної моделі розвитку. Орієнтир на розвиток ринкових відносин у колишніх країнах соціалістичного табору, вочевидь, вмотивований прикладом високого рівня розвитку західноєвропейських країн, які виявляють зацікавлення до стабільності у Європі, тому на основі певних вимог розширюють кордони союзу для країн континенту, як це видно протягом останніх 10 років.

Утім, якщо європейські держави, будучи належними до західної цивілізації в цілому, інтегруються, розмиваючи між собою національні кордони і при цьому не виявляючи гострих конфліктів із США, то стосовно азійських різновидів та державних об'єднань навколо ідеології ісламу не прослідковується. Подібні міркування знаходимо у дослідника В. Крисаченка, який говорить, що «коли аналізують феномен “зіткнення цивілізацій”, то мають на увазі дві антагоністичні сторони: з одного боку – західну (християно-європейську), з іншого – східну у різних її проявах (індійську, конфуціанську (китайську) та арабомусульманську)» [4, с. 343]. У даному випадку прослідковуються певні причини і для виникнення такого явища, як «криза ідентичності», оскільки є як споріднені між собою цивілізаційні полюси, так і роз'єднані з ними. Вочевидь, що цивілізації Сходу, залишаючись належними до іншої культури, прагнуть зберегти свої самобутні етнокультурні складові, з-поміж яких релігія, мова, традиції, звичаї, національний менталітет. На фоні таких суперечностей і ґрунтується таке явище, як «зіткнення цивілізацій».

У свою чергу С. Гантінгтон говорить про видозміни економічного і культурного балансу у світі, що полягає в зростанні економічної потужності й культу-

рної самосвідомості окремих цивілізацій. Розвиток такої ситуації вказує на те, що однополюсний світ вже, і це правомірно, ставиться під сумнів [3]. У такому разі ми дійсно приходимо до ймовірності тієї моделі розвитку світу, яка передбачає взаємоіснування цивілізацій на основах рівноправ'я у багатьох сферах життєдіяльності, і вважаємо це за найліпший варіант розвитку глобалізації.

Отже, за С. Гантінгтоном, оптимальною в майбутньому є тенденція розвитку світу, яка відсторонювала б західну цивілізацію від універсалістських прагнень і спонукала до рівноцінних контактів з іншими цивілізаціями. Як застереження С. Гантінгтон говорить, універсалістські претензії Заходу дедалі частіше призводять до конфліктів з іншими цивілізаціями, найбільш серйозними – з ісламом і Китаєм [3, с. 13].

З цього погляду постає нагода з позицій сьогодення підтвердити або спростувати такі положення. Тож, як відомо, лідерство в розвитку світового капіталізму протягом ХХ ст. належало західній цивілізації, де тривалий час гегемоном залишались США. В останні 20–30 років ситуація почала змінюватись. Азійська цивілізація, переважно завдячуючи таким країнам, як Китай, Південна Корея та Японія, за цей час здійснила значний економічний прорив. Азійська цивілізація щороку збільшує свою економічну потужність, дедалі більше розхитуючи економічне лідерство Заходу. Дійсно підтверджується те, що економічні успіхи Китаю вивели країну в ранг впливових на міжнародній арені. Прогресивний розвиток Китаю в економічному відношенні до того ж не дає сьогодні жодних підстав говорити про перевагу Заходу в цій сфері. Останнє приводить до вирівнювання економік західної та східної цивілізацій, що, у свою чергу, позбавляє Захід економічного чинника на користь своєї гегемонії в глобальному світі. Наочним свідченням сьогоденішньої міцності та інтеграції китайської економіки в загальносвітове осереддя є засилля різних товарів китайського виробництва на західних споживчих ринках.

Оскільки економіка й політика є взаємопов'язаними елементами, то можна стверджувати, що злет однієї із систем стимулює посилення іншої. Така ситуація дає підстави говорити, що Китай зростає не тільки економічно, але і в політичному відношенні, посилюючи свої впливи на міжнародній арені. Такі тенденції сьогодні проглядаються на прикладах критики та непогодження з позиціями США в питаннях розв'язання міжнародних конфліктів, як на Балканах у недалекому минулому, так і сьогодні на Близькому Сході.

Але не тільки злет китайської економіки стоїть на заваді утворення однополюсного світу. Амбіції Заходу наштовхуються в наш час на прояви азійського та ісламського культурного відродження. Ісламська самобутність запекло оберегає від усіляких асиміляцій із Заходом свою етнокультурну національну ідентичність. Особливо безкомпромисним у цьому питанні є її релігійне підґрунтя.

Ісламські ціннісні орієнтири суспільного життя базуються на релігійній традиції, що диктує ustalений, згідно з настановами Корану, устрій і спосіб життя людей. Іслам – це джерело расової, національної ідентичності арабських країн, яке є незмінним і нетерпимим до асиміляції з іншими релігіями на території ісламського світу. З цього погляду не можна не погодитись із С. Гантінгтоном, що такі питання, як релігія, мова, спосіб життя, інститут сім'ї, расова належність, виступають як інтегрувальними, так і дезінтегрувальними факторами.

У такий спосіб, виходячи з міркувань С. Гантінгтона, маємо три цивілізаційні осередки, між якими можна протягнути так звану лінію розлому як у культурному, так і в економічному відношенні – це Захід, Ісламський світ і Східна Азія.

На думку С. Гантінгтона, азійське самоствердження виражається, перш за все, економічними факторами. Ідеться про економічне зростання Азії, починаючи з 80-х років ХХ ст., і яке так чи інакше триває й сьогодні. Тож економіка Азії, її могутність можуть стати бар'єрами для Заходу на шляху до світової гегемонії. Із цього приводу С. Гантінгтон говорить, що економічний розвиток Східної Азії змінить баланс сил між Азією і Заходом, особливо Сполученими Штатами. Вдале економічне зростання породжує впевненість у собі і агресивність з боку тих країн, у яких воно існує і приносить вигоду [3, с. 151]. Подібні міркування знаходимо і в праці відомого американського політолога З. Бжезінського «Ще один шанс. Три президенти і криза американської наддержави» (2007): якими б не були дійсні перспективи Китаю, Японії, Індії і Південної Кореї, також як і Індонезії, Пакістану і Ірану, більшість цих країн скоро стануть в один ряд з європейськими державами як найбільш динамічні і розширювані економіки [9, с. 208]. У свою чергу, вслід за економічним зростанням в Азії розпочинається і процес культурного піднесення, це, власне, і мотивується тим, що економічні успіхи породжують значення величі, а значить, підносять на інший рівень і духовну культуру. Як зазначає С. Гантінгтон, у міру того як країни Східної Азії досягають економічних успіхів, їх мешканці не втрачають нагоди зробити акцент на відмінностях своєї культури, проголошуючи перевагу цих цінностей над устоями Заходу й інших країн. Азійські держави дедалі менше прислуховуються до вимог і інтересів США і дедалі більше чинять спротив тиску Сполучених Штатів і західних країн [3, с. 152].

Таким чином зі слів С. Гантінгтона видно, що поширення західних цінностей наштовхується на потужне несприйняття, яке ставить під сумнів процес глобалізації у цьому регіоні з прозахідними орієнтирами розвитку. Це відноситься і до етнокультурних трансформацій, оскільки універсалізація культур із західною ідеологічною домінантою за таких обставин виключається.

1.2. «Криза ідентичності» та «ідентичність спротиву»

«Криза ідентичності», що породжує «ідентичності спротиву» в уособленні відроджень національних культурних здобутків, певною мірою притаманна і Східній Європі. У результаті завершення холодної війни в Східній Європі поступово постало питання ідентичності в країнах, які здобули право на незалежність. Мова йде про країни як колишнього Радянського Союзу, так і соціалістичного табору. С. Гантінгтон у своїй праці не втрачає цю ситуацію з поля зору, а натомість говорить про таке явище, як «криза ідентичності», коли вдається до аналізу суспільно-політичної ситуації у зазначених країнах. Дослідник із цього приводу стверджує, що в новому світі центральним фактором, що визначає симпатії і антипатії країн, стане культурна ідентичність [3, с. 186]. Підґрунтям, що визначає ідентичність націй, у С. Гантінгтона є такі національні ціннісні атрибути, як релігія, мова і сім'я. «Криза ідентичності» спонукає нації здійснювати пошуки свого подальшого самовизначення у світі, визначаючи свою культурну належність із спорідненими культурами з метою політичної співпраці й подальшого свого розвитку. Така ситуація з ідентичністю навряд чи може приводити до організації великих об'єднань, союзів за спільними для усіх цінностями. Натомість С. Гантінгтон зазначає те, що представники однієї цивілізації можуть завзятіше згуртовуватися навколо певної ідеї. За його словами, організації, створені всередині однієї цивілізації, як правило, добиваються більшого успіху і роблять більше, ніж міжцивілізаційні організації [3, с. 195].

Таким чином С. Гантінгтон підводить до того, що світ після закінчення холодної війни значно змінився, і подальший розвиток націй має вирішуватись у площині таких проблем, як «криза ідентичності», що виникла паралельно з розвитком процесів глобалізації. С. Гантінгтон вважає процеси, пов'язані з «кризою ідентичності», доволі складним явищем. На його думку, процес перевизначення ідентичності може бути тривалим, таким, що переривається, і болючим у політичному, соціальному, інституціональному й культурному аспектах. На даний момент цей процес ніде не увінчався успіхом [3, с. 210].

Загалом ідентичність є вкрай важливим фактором при постановці питання – свій і чужий. Якщо йдеться про глобальний розвиток світу, то питання на кшталт подібного створюють певні проблеми на цьому шляху. Сутність таких проблем лежить у площині історичного минулого. Йдеться про тривале протистояння Заходу і Сходу, яке, як уже зазначалося вище, було викликане холодною війною. Проте не тільки цей аспект впливає на проблематику глобального розвитку. Дійсно, можна погодитись із С. Гантінгтоном, що такі явища, як історично сформовані спільні культурні традиції, спорідненість мов, релігій, сімейних устоїв, зде-

більшого зближують людей, надають індивідові відчуття належності до певного соціуму. Тим більше це актуалізується в часи невизначеності, коли є загроза розщеплення в чомусь ще не сформованому з присмаком космополітизму. У такий спосіб спільні культурні традиції людей виступають сьогодні як «ідентичності спротиву», як відповіді на розвиток глобалізації. Чи є дана відповідь на прикладі «ідентичності спротиву» адекватною глобальним зрушенням світу – питання дискусійне. Тож саме «ідентичності спротиву» стримують держави від уніфікації своєї національної етнокультури. По суті, явище уніфікації культур, як дітище глобалізації і є тим викликом будь-якій державі, що залучається до глобальних процесів. Перестороги, пов'язані з розмиванням культурної складової національної ідентичності, спонукають деякі держави до міркувань про те, як, глобалізуючись, не втратити свої патріархальні культурні здобутки. Адже, як говорить Е. Сміт, «чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися “хто ми такі” в сучасному світі» [10, с. 26]. Проте, все ж не зважаючи на такі перестороги та острахи втрати національної ідентичності, світ продовжує рухатися в напрямі глобалізації, і дедалі більше вчених вказують на об'єктивний характер її розвитку. З цього погляду слід очікувати з часом посилення трансформаційних впливів з боку глобалізації на етнокультурні здобутки націй.

Окрім вищезначених векторів протистояння, напевно, що існує ще один – це Росія і Захід. З цього приводу у вітчизняного дослідника Ю. Павленка знаходимо думку, що «водночас на міжнародній арені і після краху СРСР залишаються держави, достатньо потужні для того, щоб проводити самостійну політику. Серед них не тільки Японія, але й Китай, Індія та Іран, а в деяких ситуаціях навіть Росія, що періодично демонструє амбіції великої держави. Ці країни створюють деяку політичну противагу планетарній гегемонії Заходу» [11, с. 39].

У такому разі ми дійсно приходимо до ймовірності тієї моделі розвитку світу, яка передбачає взаємоіснування цивілізацій на основах рівноправ'я в багатьох сферах життєдіяльності. Такий поліцивілізаційний підхід до розв'язання проблем глобального розвитку світу є можливістю нівелювати таке явище, як агресивна культурна глобалізація, та не виключено, що і певною мірою зняти напруження навколо назрілої сьогодні «кризи ідентичності». Така поліцивілізаційна модель паритетного співіснування цивілізацій в умовах глобальної економіки є досить привабливою. Це виражається в тому, що, з одного боку, наприклад, «мультикультуралізм» дає змогу знімати конфлікти між цивілізаціями з причини відходу від універсалізації культурних надбань націй, утворюючи можливість до збереження державами самобутньої етно- культурної національної ідентичності.

У такому разі можемо вести мову про те, що за рівноправних діалогів між цивілізаційними полюсами зовсім не обов'язково постає питання асиміляції національних культур з певною загальносвітовою космополітичною тенденцією. Коли у світі здійснюється, припустимо, рівноцінний діалог між цивілізаційними, то здійснювати всіляке економічне партнерство видається цілком зручним, не вдаючись до культурних уніфікацій світу. Цей момент дав би можливість подолати таке явище, як «криза ідентичності», та її породження «ідентичності спротиву», а, можливо, і сприяло б уникненню ситуації з відродженням різного роду фундаменталізмів. «Ідентичності спротиву» є такою собі реакцією на виклики глобалізації, коли остання передбачає універсалізацію культурної сфери держав, але при цьому нових сталих форм прийдешніх ідентичностей, що змінили б патріархальні самотності, сьогодні ще не існує.

«Ідентичності спротиву», на наш погляд, базуються, у першу чергу, на спробі збереження державами таких етнокультурних складників, як мови, релігійного світогляду, традицій, звичаїв і національного менталітету, який надає всім іншим перерахованим етнокультурним складовим національного колориту. Тож можемо говорити, що «ідентичності спротиву» є спробами держав зберегти етнокультурну національну ідентичність і не загубити, разом з тим, свою національну належність під тиском глобалізації. Тим не менш, відродження етнокультурної національної ідентичності є вагомим фактором, який може призупинити трансформації, що полягають у розмиванні колишніх сталих традицій співіснування людей у соціумі. Як пише дослідник В. Лях, «майже в усьому світі сьогодні патріархальна система піддається тиску, а в деяких суспільствах навіть зазнала краху. Про це свідчить перегляд стосунків між статями, зростання феміністських рухів, зміна ролі сім'ї. Оскільки у світі відбуваються такі драматичні зміни, то люди схильні групуватися навколо первісних джерел ідентичності: релігійних, етнічних, територіальних тощо» [8, с. 107].

На жаль, в уяві дослідника ідентичність ототожнюється з патріархальністю, що не можна вважати коректним. Національна ідентичність, як і будь-які інші суспільні процеси, має здатність до розвитку внесення, прогресивного вкладу в загальносуспільний розвиток. Таким чином, при розгляді даного складного процесу мова йде не лише про можливість запобігти тим тенденціям, які роблять суспільне життя індивіда більш розкутим і незаангажованим щодо сталих коліс традицій сім'ї, побуту, роботи, товаришуванні та ін. Необхідно зазначити, що відродження етнокультурної національної ідентичності, як уособлення «ідентичності спротиву», на наш погляд, не означає відмови від самого об'єктивного процесу глобалізації, але прагне лише зберегти для держав самотне національне підґрунтя. У такий спосіб ми говоримо про те, що збереження етнокультурної спадщини не є перепоною для економічної і політичної інте-

грації держав, якщо йде паритетний діалог між ними в економічній площині, де здійснюється продуктивна економічна співпраця.

Отже, ми говоримо про одну із сьгоднішніх тенденцій, яка викликана нинішньою «кризою ідентичності», що, у свою чергу, породжує «ідентичності спротиву» (потрібно говорити, очевидно, про спротив глобальній уніфікації, як тупиковому напрямку суспільного розвитку), на прикладі відродження етнокультурної національної ідентичності, як реакції на ситуацію невизначеності навколо культурних засад глобалізації. Подібна невизначеність культурологічних основ глобалізації засвідчує те, що нові форми ідентичності сьгодні ще не є сталими, а значить, і не достатньо сформовані, щоб ми їх могли чітко визначити в теоретичному й практичному значенні.

Нинішня «криза ідентичності» ставить перед дослідниками питання відносно культурних основ глобального розвитку світу. З одного боку глобалізація передбачає зведення культур до єдиної космополітичної екзистенції, але з іншого – «криза ідентичності», що формує «ідентичності спротиву», не сприяє такому сценарію уніфікації культур. З цього погляду не можна оминати увагою і питання: чи є етнокультурні ідентичності раз і назавжди даними? Водночас слід зазначити, що інтенсифікація життєвого простору, такі явища як зміна типів суспільного устрою, наприклад, як це відбувається в наш час з індустріального укладу господарювання на постіндустріальний (Д. Белл), може сприяти трансформації етнокультурної національної ідентичності, яке, у свою чергу, буде означати, що патріархальні форми ідентичності не є назавжди встановленими. За таких обставин говоримо про мультикультуралізм як оптимальне явище в глобальному світі. Як зауважує вітчизняний дослідник М. Козловець, «із розмиванням культурних бар'єрів, зростанням міграційних потоків механізми формування та підтримки ідентичності набувають значної гнучкості, динамічності, пластичності та варіативності. В результаті ідентичність і самоідентифікація стають більш складними, неоднозначними, багаторівневими та багатомірними» [12, с. 133]. Це зайвий раз засвідчує про неоднозначність культурної ланки в розбудові глобального світу. Як один з варіантів культурного розвитку світу космополітична культура та дискусії навколо цього явища будуть ще багато часу актуальними, оскільки нові ідентичності не є чітко визначеними, проте ці пошуки тривають, і як говорить М. Козловець: «За умов можливих і реальних руйнувань ідентичностей перед людьми постійно постає завдання конструювання і набуття нових життєвих смислів» [12, с. 135]. Утім, такий стан речей, вочевидь, не відкидає поряд із проблемами уніфікації культур і можливість становлення мультикультуралізму. Проти процесу подібної уніфікації сьгодні найбільш сильно постають проблеми збереження мовного й релігійного самовизначення людей. Ми прямо можемо говорити, що найближчим часом

ісламський і азійський цивілізаційні полюси не виявляють схильність, зокрема до культурної інтеграції із Заходом і, навпаки, при цьому відроджують свої культурні самобутності, про що й свідчать дослідження С. Гантінгтона. У цьому ракурсі Ч. Тейлор у своїй відомій праці «Мультикультуралізм і політика визнання» (2004) говорить: «Інші культури існують, і ми повинні й надалі жити разом – водночас як у межах усього світу, так і перемішані в кожному окремому суспільстві» [13, с. 70]. Дійсно важко з таким твердженням не погодитись, оскільки зрозуміло, що наскоком універсалізувати світовий культурний простір навряд чи вдасться, до того ж це може спричинити конфлікти між цивілізаційними полюсами. Тому одним з головних факторів співіснування цивілізацій у глобальному середовищі є також досягнення безконфліктності на етнокультурному ґрунті взаємин. Дослідник В. Фадєєв у цьому ракурсі зазначає [14], що успіх культурної політики залежатиме не так від того чи буде збережена колишня соціокультурна ідентичність, а швидше, як вважає дослідник, від налагодження безконфліктного існування подекуди незпівмірних соціокультурних форм, що буде супроводжувати подальший розвиток як глобальної, так і локальної культури.

У такий спосіб можемо говорити про значення безконфліктності в етнокультурних взаєминах у процесі розвитку глобальних трансформацій світу. Важливість цього питання полягає в тому, що, з одного боку, нівелюються підстави для розвитку таких явищ як «ідентичності спротиву», але з іншого – у процесі розвитку глобальних рушіїв можуть розвиватися ідентичності космополітичного характеру. Виходячи з цього можемо підкреслити, що в перспективі для безперешкодного розвитку глобальних процесів більш доречним є мультикультуралізм, який не заперечує співіснування розмаїття культур в умовах глобалізації. Виходячи з того, що сьогодні є «криза ідентичності», ми говоримо про проблематичність уніфікацій етнокультур і наголошуємо, що мультикультурна тенденція має домінувати в глобальних перетвореннях світу. За таких обставин можливе формування лояльного ставлення до процесів глобалізації. Такий сценарій сприйняття глобалізації, на думку автора, є особливо актуальним, оскільки дасть змогу тією чи іншою мірою уникати каменів спотикання в культурній площині, а країни, що затято оберігають патріархальні самобутності, будуть більш відкритими для діалогів у дану епоху глобалізму. Це надає можливість уникати тих важелів, що активують «ідентичності спротиву», які, як відомо, набувають розвитку в результаті не сприйняття культурної глобалізації, коли, з одного боку, починають розвиватися національні ідентичності, а нові ще до кінця не визначені. Боязнь втрати національної етнокультурної самобутності і як реакція на це – відродження патріархальної національної ідентичності може призвести до того, що країна ризикує опинитися за межами об'єктивних глоба-

льних процесів, що саме по собі означатиме, перш за все, відсутність паритетних взаємин в економічному й політичному відношенні.

Найкращим виходом за таких обставин є визнання політики мультикультуралізму, що сприяє лояльному розвитку культурної глобалізації. До того ж мультикультуралізм дає можливість сподіватися, що в майбутньому стане нагода через відсутність «ідентичностей спротиву» розвивати певні космополітичні ідентичності, а робити це безконфліктно, здебільшого є можливим за умов мультикультуралізму. Наприклад дослідник О. Козловець із цього приводу зазначає [12], що мультикультуралізм є такою етнонаціональною політикою, яка захоплює, а також підтримує таке явище як культурний плюралізм різних етносів та зокрема сприяє їх інтеграції в єдину політичну націю. Тут слід сказати, що мультикультуралізм має сприйматися як рішення, що втілюється в життя з метою безконфліктного співснування етносів в умовах глобалізації світу. Рухаючись у бік глобалізації і усвідомлюючи загально визнану в науковому середовищі об'єктивність процесів глобалізації, окрема етнокультура має бути гнучкою – це означає, що вона має з часом бути більш відкритою щодо інших культур, а це вже можуть бути в перспективі й перші паростки міжкультурного діалогу. Дослідник О. Козловець у цьому ключі говорить, що, етнокультурну самотність не можна підтримувати без довіри до інших культур, оскільки без контактів вичерпуються механізми її самоорганізації і саморозвитку [12, с. 169]. Мультикультуралізм, за таких обставин, приваблює своїм культурним плюралізмом, що, у свою чергу, як зазначає Т. Пустова [15], є адаптацією людини до чужої культури без відмови від своєї власної, адже культурний плюралізм допускає оволодіння цінностями іншої культури без втрат у відношенні до власної національної культури.

Ще однією важливою рисою мультикультуралізму, на погляд автора, є те, що етнокультурна національна ідентичність має інкультуруватися, тобто допускати у своє культурне середовище цінності інших культур. Це автоматично дає змогу виключати конфліктогенність у міжкультурному діалозі, що робить мультикультуралізм дійсно оптимальним підґрунтям культурної глобалізації. Виходячи з цього можна перевести питання в інший ракурс, а саме, що сьогодні заважає повноцінному становленню мультикультуралізму в країнах, які зазнають впливу з боку глобалізації? Одну з відповідей можемо знайти в понятті – «вестернізація». Головне, що при цьому слід відзначити подекуди негативне усвідомлення цього поняття як такого, що має на меті тотальне розмивання національних культурних самотностей, а натомість насадження певних прозахідних або, як ще інколи лунає, американізованих культурних засад існування. Як наслідок породжується несприйняття умов культурної глобалізації, що формує підґрунтя конфліктів і недовіри до глобалізації в цілому. Таке усвідомлення культурної глобалізації че-

рез вестернізацію як негативне явище, що руйнує національну культуру, безперечно, певною мірою протидіє становленню мультикультуралізму.

Проте слід сказати, що ми сьогодні можемо говорити про помилковість розуміння культурної глобалізації, як процесу вестернізації. Останнє продиктовано тим, що мова йде про відсутність вестернізації як обличчя агресивної культурної глобалізації на прозахідний манер, і натомість про безконфліктне взаємоіснування національної культури з іншими культурами або культурою, яка може тяжіти до універсальної екзистенції. Звичайно, що взаємоіснування культур на прикладі мультикультуралізму є викликом певним державам, які глобалізуються, і пов'язаний він з побоюваннями втрати етнокультурної національної ідентичності. Але водночас мультикультуралізм є і відповіддю, що спрямована на подолання цих побоювань, що дає змогу категорично не відмовлятися від національної етнокультури і зокрема сприймати глобалізацію розважливо, до того ж як об'єктивний процес світового розвитку. Відомо, що мультикультуралізм, сутністю якого є культурний плюралізм, не руйнує основ національної ідентичності. Т. Пустова стосовно цього говорить [15], що при культурному плюралізмі жодна національна культура не втрачає власної самобутності та не розчиняється в певній космополітичній культурі.

Значення культурного плюралізму також дедалі більше підсилюється сумнівами вчених щодо утворення цілісного уніфікованого в культурному плані суспільства взагалі. Як зазначає з цього погляду М. Козловець, злиття людства в єдине співтовариство навряд чи буде виглядати ідилічним, вільним від міжнаціональних і міждержавних конфліктів [12, с. 299]. Тому, враховуючи такі обставини, є необхідність пошуку нової адекватної моделі розвитку міждержавних діалогів. Такою моделлю якраз має стати ідея мультикультуралізму, адже, як зазначає Т. Пустова, «мультикультуралізм, по суті, означає вироблення правил і норм співіснування різних культур і їх носіїв в одному правовому, соціальному, економічному полі» [15, с. 114].

Отже, ми підходимо до того, наскільки сьогодні мультикультуралізм притаманний світові як тенденція становлення культурної глобалізації? Щоб усвідомити це, нам потрібно розглянути сучасні культурні зрушення на прикладі національних держав, що глобалізуються. Як відомо, сучасну добу ще називають постіндустріальною (Д. Белл). В основі цього часу є влада інформації та творча самореалізація особистості у вирі інформаційно-комунікативних процесів. Дослідник Є. Суліма стосовно цього говорить, що «постіндустріальне суспільство з необхідністю має ґрунтуватись на розвитку мережі вільних асоціацій, незалежних від влади масових комунікацій, які вочевидь є більш ефективними з точки зору реалізації головної мети – високого інтелектуального розвитку та удосконалення креативного потенціалу людини як головного ресурсу постіндустрі-

льного виробництва» [16, с. 19]. Тож інформаційні потоки мають становити в майбутньому економічну основу світу, себто вони по суті не мають кордонів і підтвердженням цьому є мережа Інтернет. Як говорить М. Кастельс, «Інтернет є тканиною нашого життя. Якщо інформація – це сьогоднішній еквівалент електрики в індустріальну епоху, то Інтернет у наші часи можна порівняти як із електричною мережею, так і з електричною машиною завдяки спроможності поширювати силу інформації всією цариною людської активності» [17, с. 1]. Стосовно космополітичної суті Інтернету – зрештою ця особливість диктується його все проникаючою сутністю, яка охоплює весь світ. Проте залишається відкритим питання, а чи можуть ці паростки подібної космополітизації світу впливати на космополітизацію етнокультурної національної ідентичності? Вочевидь, що сьогодні ми не простежуємо цілісності такого ефекту. Так можна стверджувати, що за мету подібної культурної глобалізації ставиться розвінчування національних культурних самобутностей. Цей процес здебільшого, на думку автора, здійснюється засобами масової інформації, оскільки саме вони є складовими впливу на свідомість людей з метою її трансформації. Інструментами впливу на свідомість людини є телебачення, Інтернет, газети, журнали, радіомовлення, книжки. Ці інструменти впливу в особливості на теренах демократичних суспільств можуть нести із собою певні культурні відмінності. Однак говорити про те, що такий стан речей суцільно сприяє розмиванню етнокультурної національної ідентичності не доречно. Більше того, слід сказати, що інша культура, проникаючи в національне середовище спровокувала нинішню «кризу ідентичності», що, у свою чергу, веде до утворення, за висловом М. Кастельса, «ідентичностей спротиву».

У даному контексті до змісту етнокультурної національної ідентичності ми відносимо такі складові, як мова, релігія, традиції, звичаї, національний менталітет. Використовуючи дослідження С. Гантінгтона, можемо стверджувати, що сьогодні зарано говорити про тенденції до повсюдної космополітизації зокрема таких основоположних складових етнокультурної національної ідентичності, якими є мова і релігія. Сьогодні у світі використовується багато мов, і приклади використання есперанто чи сензара сьогодні не знаходять широкого вжитку. Водночас маємо погодитись із С. Гантінгтоном, що англійська мова, яка найбільше відома світові з-поміж усіх, є і залишається лишень мовою ділового спілкування. Щодо релігії можна говорити, що останні є більш розпорошеними і на погляд автора не такими сталими як мова, але це не означає, що населення тих чи інших країн пристає до певної універсальної релігії, оскільки такої в наш час просто не існує. Сьогодні ми є свідками поширення багатьох релігійних вірувань, і це, зокрема, видно на прикладі країн колишнього Радянського Союзу. Самі по собі багато з релігійних конфесій є космополітичними. Однак їхня кос-

мополітичність виражається в тому ракурсі, що ці релігії відкриті для всіх, хто виявить бажання прийняти одну з цих вір. Тобто можна в даному разі говорити, що є велике розпорошення віруючих за релігійними уподобаннями, яке до того ж набуває розмаху, як це видно і на прикладі України, де останнім часом збільшується кількість різночинних релігійних установ. То ж сьогодні в практичній площині не можна стверджувати про передумови до однозначної універсализації таких складових етнокультурної національної ідентичності, як мова і релігія.

Мовна й релігійна складові виступають як та основа, яка розділяє поміж собою народи на цивілізації, у той же час розвиваючи їх на національному ґрунті. Що стосується традицій і звичаїв, то вони, у свою чергу, базуються на національному менталітеті, який надає їм національного колориту і є традиційним соціальним механізмом передачі духовних цінностей між поколіннями.

Національний менталітет розподіляють на генетичний і набутий. Вважається, що генетичний менталітет піддається трансформаціям лише при постійних впливах на нього протягом цілого ряду поколінь. А це, у свою чергу, означає, що, будучи генетично вкоріненими в етнос, традиції і звичаї не можуть зазнавати помітних видозмін. Водночас у національне середовище може проникати щось набуте, формуючи таким чином набуті цінності і це, на думку автора, може співіснувати з генетично вкоріненими культурними здобутками етносу. Набуті цінності передбачають змінність і несталість духовних сутностей, тобто коли прийшли культурні напластування можуть із часом змінюватися на інші. Це, наприклад, може стосуватися зміни політичних систем, устроїв, зміни культурних настроїв, пріоритетів тощо. У такий спосіб ми підходимо до того, що мультикультуралізм теоретично може бути притаманним чи не усім суспільствам, де поряд з генетично вкоріненими самобутніми культурними цінностями існують і загальносвітові глобальні цінності. За таких умов стає можливою глобалізація, яка узгоджується з розмаїттям культур, не спричиняючи при цьому ніяких конфліктів на міждержавному рівні. Тоді стає реальною дійсно оптимальна перебудова світу на глобальні щаблі розвитку. Тут є можливим подолати думку стосовно руйнівного впливу глобалізації на національні держави і зокрема у сфері культури, оскільки, будучи втіленням культурного плюралізму, мультикультуралізм передбачає лояльне співіснування сукупності різних культурних напластувань у тому чи іншому соціумі. Стосовно ж побоювань втрати етнокультурної національної ідентичності, то можна говорити про те, що такі ідентичності не є назавжди даними. Про це, зокрема, говорить В. Лях, додаючи при цьому [8], що під впливом історичного періоду ідентичності зазнають трансформацій і стають дедалі менш сталими. При цьому наголошується про небезпеки, пов'язані зі зростанням свободи вибору індивідом, як зазначає В. Лях,

цінностей і моделей поведінки. Це інколи розглядається як певна загроза упорядкованому життю, оскільки така свобода сприяє становленню, як вважається, дещо хаотичній атмосфері в суспільстві, що може призводити до аномії.

Вищевказане свідчить, що політика мультикультуралізму не може однозначно сприйматися, але наразі може бути альтернативою для глобалізації, коли світ прагне до розбудови, виключаючи «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон). Отже, мінливість ідентичностей сприяє становленню мультикультуралізму, оскільки зазнаючи змін, ідентичності поступово трансформуються, і це не заважає набутим цінностям існувати поряд з патріархальними адже за даних обставин говоримо про культурний плюралізм. Із цього приводу автор вважає, що мультикультуралізм є більш адекватною відповіддю на виклики глобалізації, аніж відродження патріархальних культурних самобутностей з відмовою від культурних зв'язків між державами. Це продиктовано тим, що закритись від глобальних процесів розвитку світу означає певні небезпеки для подібних націй-держав, у першу чергу пов'язаних з ризиками опинитися на узбіччі глобального світу з ймовірністю нерівноцінних діалогів і партнерської співпраці з іншими державами. Як говорить Н. Громакова, «на рубежі третього тисячоліття проблема ідентичності перетворилася на одну із засадничих проблем виживання людства в умовах глобалізації. Реальність довела, що неможливо жити в сучасному світі, перебуваючи водночас осторонь тенденцій, що визначають і глобальний, і локальний рівні суспільного поступу» [18, с. 64]. На користь політики мультикультуралізму говорять існуючі міжкультурні діалоги, які цією політикою і породжуються, оскільки мультикультуралізм співвідноситься із взаємоіснуванням культур і не виключено, що активізує таким чином пошук нових ідентичностей, адекватних вимогам інформаційної доби. У даному випадку можемо говорити про формування, за таких обставин, певного дискурсу ідентичностей, про який у цій площині зокрема зазначає В. Лях: «Для формування цих нових ідентичностей потрібно створити новий дискурс ідентичності, потрібна нова політика, яка працювала б у системі культурних цінностей і поведінкових моделей» [8, с. 110]. Отже, на сьогодні і на перспективу автор бачить такою політикою мультикультуралізм як тренд, що спроможний сприяти уникненню конфліктів між цивілізаціями в культурній площині, а також створює умови для певного дискурсу ідентичностей, який здатен нівелювати процес відродження патріархальної національної ідентичності із закриттям культурних кордонів між країнами. На користь тенденції становлення мультикультуралізму в результаті розвитку глобальних процесів вказує і відомий дослідник мультикультуралізму Ч. Тейлор: «... Всі суспільства стають усе більш мультикультурними, стаючи водночас більш губчастими (porous). Губчастість (porous) суспільств означає, що вони є більш відкритими для багатонаціональної міграції, більше їхніх членів живе життям діаспори,

центр якої знаходиться десь в іншому місці» [13, с. 70].

Отже, у реаліях сьогодення глобальний розвиток світової цивілізації створює проблемні ситуації навколо культурних засад подальшого існування націй-держав. З одного боку, розгортається тенденція щодо захоплення відродженням патріархальних культурних цінностей і навіть фундаменталізмів за межами прогресивного розвитку сучасного суспільства, а з іншого – проглядаємо певний рух до космополітичної культури.

Таким чином, «ідентичності спротиву» відроджуються внаслідок реакції на спроби уніфікації національних етнокультурних здобутків з боку глобалізації. Причини такого явища відомі науковому загалу і криються в ситуації невизначеності, коли, з одного боку, іде процес розмивання структурних складових етнокультурної національної ідентичності, а з іншого – нові форми ідентичності ще не є сформованими. Така ситуація привертає до себе увагу, оскільки патріархальні орієнтири етнокультурної національної ідентичності стираються, а нові форми ідентичності, засновані на процесах удосконалення соціальної структури суспільства, ще чітко не виражені. За такої ситуації процес відродження національних культурних самобутностей виглядає досить природно, оскільки культурні обриси глобалізації не є досить визначеними, хоча активні процеси утвердження системи своїх інтересів у сучасному світі провідними державами-глобалізаторами шкодять гармонійному розвитку нової високопродуктивної полікультурної цивілізації.

Список використаних джерел до розділу 1

1. *Співак В. М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія / В. М. Співак. – К. : Логос, 2011. – 416 с.
2. *Білорус О. Г.* Глобальні трансформації і стратегії розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'янченко [та ін.]. – К., 1998. – 416 с.
3. *Гантингтон С.* Столкновение цивилизаций / Самюэль Гантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М. : АСТ, 2005. – 603, [5] с.
4. *Крисаченко В. С.* Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри : монографія / В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2005. – 368 с.
5. *Колодко Г. В.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Г. В. Колодко ; пер. з пол.: О. Палій. – К. : Основні цінності, 2002. – 248 с.
6. Вестернізація. Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. – Назва з екрана.
7. *Мартен Д.* Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Домінік Мартен, Жан-Люк Мецжер, Філіп П'єр ; пер. з фр. Є. Маркічева. – К. : КМ Академія,

2005. – 302 с. – Бібліогр.: с. 276–302.

8. *Лях В. В.* Нові форми ідентичності в добу глобалізації // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенюк, Я. В. Любивий [та ін.]. – К. : ТОВ «XXI ст.: діалог культур», 2009. – С. 94–110.

9. *Бжезинский З.* Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 240 с.

10. *Сміт Ентоні Д.* Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт ; [пер. с англ.] – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.

11. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / Ю. В. Павленко ; відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 1996. – 360 с.

12. *Козловець М. А.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М. А. Козловець ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

13. *Тарковський І.* Людство на межі тисячоліть: перехід від індустріального до інформаційного суспільства (глобальний аспект) / І. Тарковский // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій : матеріали наук.-практ. конф. 23 трав. 2003 р. – К. : Нац. акад. упр. – К., 2003. – 329 с.

14. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / Френк Уэбстер; [пер. с англ.] М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под. ред. Е. Л. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

15. Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: монографія / ред. Власової, Т. М. Талько. – Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2009. – 404 с.

16. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / за ред. Д. Г. Лук'яненка. – К. : КНЕУ, 2001. – 538 с.

17. *Кастельс М.* Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс ; [пер. з англ.]. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с.

18. Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29–30 черв. 2010 р. / відп. за вип. А. Карась. – Львів, 2010. – 302 с.

19. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – С. 5–36; Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія. – К. : НБУВ, С. 58–77; 192–231.

Розділ 2. Глобальні інформаційні ресурси як складова інформаційного забезпечення соціокультурної сфери сучасної України

2.1. Розвиток глобального інформаційного простору і його впливів на національну соціокультурну сферу

Процес глобальних перетворень у масштабах сучасної цивілізації здійснюється на основі розвитку глобальних інформаційних ресурсів і засобів їх використання в усіх регіонах світу. В усі періоди розвитку людства інформація була «невід’ємною сутністю основної трудової діяльності, виживання і самовдосконалення людей, відіграла роль глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі» [1]. У сукупності ці ресурси і засоби їх використання становлять глобальний інформаційний простір, що перебуває в процесі прискореного розвитку і задає загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації і держави. Структуризація даного виду ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі. У контексті розвитку процесу структуризації цієї бази вже вирізняються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

На сьогодні серед них можна виокремити насамперед:

- ресурси загальноцивілізаційного значення [2];
- ресурси, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення глобального впливу окремими міжнародними суб’єктами інформаційної діяльності;
- ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародного ринку інформації;
- бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн [3], та ресурси нейтралізації даного виду інформаційних впливів з боку атакованих суб’єктів даного інформаційного впливу;
- ресурси кіберзлочинності [4] та нейтралізуюча їх інформація.

Поряд з даними видами інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі розвиваються також і інші джерела інформаційного виробництва, обумовлені розвитком глобальної інформатизації та доступом до можливостей інфотворення широких мас населення в усіх регіонах планети.

До ресурсів загальноцивілізаційного значення належать фундаментальні ресурси існування й розвитку нинішньої цивілізації, потреба в яких на сьогодні актуальна, на які при використанні згідно з міжнародними правовими нормами не може бути пред'явлено нічیه авторське право. Вони є спільним здобутком світової культури в широкому значенні цього поняття. Ці ресурси складаються з інформаційних надбань усіх попередніх поколінь нашої цивілізації та з нової інформації, що продукується в наш час в інтересах загальносуспільного розвитку. Серед цих надбань – інформація, що продукується в інтересах розвитку всіх сфер людської діяльності, у тому числі науки, організаційно-правової сфери, всіх видів мистецтва, для навчання, духовного розвитку, розважальна та ін.

До складу ресурсів, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності, належать також ресурси міжнародних гуманітарних та інших організацій, міждержавних союзів, транснаціональних компаній, релігійних організацій, інших суб'єктів глобальної інформаційної діяльності, що швидко створюються в результаті вдосконалення соціальної структури суспільства.

Важливою складовою глобальних ресурсів є також ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародних ринків інформації. В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства такі ринки, як оптимальні на даному етапі суспільного розвитку форми інформаційних обмінів, перебувають у процесі постійного розвитку, їх продукти урізноманітнюються. Діяльність на цих специфічних на сьогодні ринках набуває характерних рис традиційної ринкової діяльності з рекламними технологіями, конкурентною боротьбою та ін.

Поряд з розвитком ринкових механізмів в інформаційній сфері в глобальному інформаційному просторі існують також інформаційні ресурси, що відображають систему інших інтересів держав і націй. Ці інтереси пов'язані з реалізацією політичних, економічних, культурологічних та інших завдань і з налагодженням інформаційного взаємообміну, політичним позиціонуванням, пропагандою потенційних можливостей країн в усіх сферах міжнародного співробітництва, національних культурних здобутків та ін.

Протягом останніх десятиріч знаходять своє розповсюдження також бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, та ресурси нейтралізації даного виду інформаційних впливів з боку об'єктів, що стали предметом інформаційних атак. Зміст бойових інформаційних ресурсів строго підпорядкований цілям інформаційної війни [5] або ж війни всіма традиційними засобами, обов'язковим ресурсом впливу якої стали також і ці інформаційні ресурси. Під даним кутом зору має розглядатися також і об'єктивність даного виду ресурсів не лише для учасників конфлікту, а й для всіх інших ко-

ристувачів глобальних інформаційних ресурсів. Характерними особливостями цього виду ресурсів є висока динаміка застосування, наявність певних технологічних властивостей глибокого впливу на психодієву сферу кожного окремого індивіда в середовищі потенційного противника, а також багатоваріантність використовуваних форм з урахуванням аудиторії, у тому числі для створення позитивної громадської думки стосовно дій суб'єкта даного впливу в міжнародному співтоваристві.

Розвиток електронних інформаційних технологій, що нейтралізував уже сьогодні значною мірою значення географічних кордонів між державами в інформаційній сфері, використовується також і міжнародними злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим в глобальному інформаційному просторі розвинулося також негативне явище, що дістало назву кібер-тероризму. Відповідно в міжнародних інформаційних ресурсах з'являється також і нейтралізуюча його інформація.

У цілому ж, інтелектуальне буття людини й суспільства, як це підкреслюється сучасними дослідниками, зумовлене здобутим рівнем можливостей всякої існуючої нині інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності й розвитку. Ця найбільша інформаційна база, ноосферне, за визначенням Т. де Шардена та Е. Леруа (1927–1928), явище, що пізніше знайшло своє відображення у фундаментальних дослідженнях В. Вернадського, на сьогодні вже набуло того рівня впливу, який дає змогу на базі сучасного знання, досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування шляхом науково-технічного розвитку. Воно стає суттєвою перешкодою також і на шляху соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження, починаючи від бактеріологічної зброї і кінчаючи людиноненависницькими соціальними експериментами нацизму, полпотовського «комунізму» та крайнього релігійного екстремізму.

Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, у прогностичному передбаченні напрямів розвитку, у дедалі глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної властивості» є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу» [6].

З позицій реалізації загальноцивілізаційних інтересів спільна інформаційна база створює можливості для глобальної інтеграції наявних ресурсів людства для вирішення найважливіших проблем економічного, політичного, соціального й духовного розвитку. Зокрема, в економічній сфері розвиток глобальної інформаційної бази дає можливість оперативного розвитку й впровадження най-

новіших технологій на базі здобутків науки різних країн та відчутнішого зменшення того дубляжу й втрат, про які так багато говорилося в публікаціях періоду так званого «інформаційного вибуху» 50–60-х років минулого століття.

Глобальна інформаційна база дає дедалі більше можливостей для досягнення дієвості в регулюванні макроекономічних процесів у планетарному вимірі, створення великих господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, усіх видів товарів (у т. ч. інформації, що об'єктивно сприяє розвитку глобальної інформаційної бази), фінансових ресурсів. Останнє дуже характерне саме для нинішнього етапу розвитку, коли в процесі нерівномірного входження в інформаційну епоху найбільш розвинуті країни мають у своєму розпорядженні дуже різні інвестиційні можливості. Водночас, оскільки «капітал є важливим інгредієнтом виробництва, країни мусять конкурувати між собою за його залучення», хоча «це негативно позначається на їх здатності його оподатковувати та регулювати» [7].

Можна говорити про перспективи впливу глобальної інформаційної бази на процес «зближення внутрішніх економічних умов у різних державах»[8]. У даному процесі, як і в усякому іншому об'єктивному процесі є свої негативні аспекти. Проте з певним застереженням можна погодитись із думкою О. Білоруса про те, що саме «міжнародна економічна інтеграція і кооперування стануть в першій половині ХХІ ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворення (це було і в ХХ ст.), а й головними факторами і визначатимуть масштаби, темпи і пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу і картину нової глобальної економіки» [9].

Характерною особливістю сучасного розвитку глобальної інформаційної бази є зростаюча необхідність забезпечення координуючої та нормативної ролі як у глобальних інформаційних процесах наднаціональних, наддержавних структур, так і в усіх інших міжнародних інформаційних обмінах. Дану функцію мають, очевидно, виконувати насамперед гуманітарні структури ООН. Очевидно, вони мають стати координуючими центрами для інформаційної діяльності інших міжнародних організацій, здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні.

Вплив загальноцивілізаційної інформаційної бази на духовний світ людства пов'язаний із зростаючими можливостями долучення до найвищих здобутків людського духу, духовно-ціннісних орієнтирів загальнолюдського масштабу дедалі більш значних мас населення Землі, включення їх у процес розвитку високої моралі, духовно-ціннісних орієнтирів різних рівнів побутування, загаль-

нокультурного розвитку, створення належних умов для зростання інтелектуальної спільноти людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності. Удосконалення засобів задоволення інформаційних потреб у духовній сфері створює можливості для розвитку віротерпимості, пошуку шляхів для взаєморозуміння в найскладніших міждержавних, міжнаціональних, міжкласових та інших суперечностей.

Нова епоха, нові можливості доступу до інформації дають потенційну можливість пом'якшити, а в принципі – і ліквідувати соціальні болячки людства, характерні для минулих епох і сучасності, торувати дорогу в майбутнє через демократію, соціально справедливе «суспільство знань», яке намагаються сьогодні роздивитись через роки і спрогнозувати провідні вчені сучасності. Мобілізація наявних загальносуспільних інформаційних ресурсів, а також інформаційних ресурсів кожної нації, держави в принципі створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної суспільної організації у поєднанні з місцевою специфікою, сприяє реалізації можливостей гармонійного розвитку людини як творчої індивідуальності і свідомого повноцінного члена всієї системи соціальної спільноти, до якої вона належить. Реалізація даної тенденції в процесі розвитку людської цивілізації набуває дедалі більшої актуальності і з розвитком суспільства входить у систему основних показників його життєздатності.

До сказаного вище про найрельєфніше проявлені в сьогоднішні основні позитивні риси впливу загальноцивілізаційної бази на суспільні перетворення в період переходу до постіндустріальної, інформаційної епохи, потрібно додати одне істотне застереження: розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного вирішення актуальних суспільних проблем в усіх регіонах світу, в усій багатогранності держав і націй, що в сукупності створюють строкату політичну карту світу. Реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості соціальних складових суспільства, рівень готовності до ефективного використання суспільно- значущої інформації націй і держав, конкретного користувача. На сьогодні ця зрілість дедалі більше проявляється, поряд з організацією виробництва і використання власної інформації, у ступені ефективності використання глобальних інформаційних ресурсів у державних, національних інтересах, у використанні світових інтелектуальних надбань для ефективного національного розвитку.

Як зазначає академік М. Згуровський, у стратегічній перспективі група країн відчутно підсилить свою роль у світових процесах за рахунок пріоритетного виробництва і використання найновіших знань, підвищивши тим самим якість і безпеку життя своїх громадян. Інші ж країни, що не оволоділи цими знаннями й

інструментами, стануть більш залежними від першої групи і будуть розраховуватись із нею за блага цивілізації дешевою робочою силою, природними ресурсами, екологічними квотами та іншими складовими своєї національної безпеки [10].

У період входження до постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства особливістю основних загальноцивілізаційних процесів є раніше невідома активізація двох основних діалектично взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. Сьогодні цей простір, доступний завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності, і є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Слід при цьому зазначити, що абсолютизація розвитку цієї тенденції призводитиме поряд з позитивними факторами інформаційних обмінів до широкого, безконтрольного впливу негативних тенденцій глобалізації, що будуть розглянуті нижче і серед яких одним з найбільш суттєвих є загальна уніфікація всіх сфер людської діяльності.

Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної із соціальних інформаційних баз у їх суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків із глобальним інформаційним простором та системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й з розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і дедалі активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як самостійного суб'єкта і об'єкта інформаційних впливів [11].

Таким чином, дещо ідеалізуючи ситуацію, Л. Мельник стверджує, що в технологіях інформаційного суспільства буде реалізуватись формула: виробляти інформацію з інформації інформаційною основою людини з допомогою інформаційних засобів для інформаційної основи людини [12].

Обидві тенденції, за наявними вже сьогодні ознаками, зафіксованими багатьма дослідниками, ґрунтуються на сучасних економічних трансформаціях, що в крайніх своїх проявах, з одного боку, співвідносяться з ознаками глобального інформаційного імперіалізму, з іншого – з ознаками нового соціально-економічного ладу, основною особливістю якого є соціалізація розвитку, який умовно можна назвати за аналогією глобальнодемократичним. У літературі пропонується кілька назв такого ладу: посткапіталізм, постіндустріалізм, постеконізм, інформаційне суспільство, інтелектуальне суспільство, ноосферне суспільство та ін.

Багатоваріантність у назвах є свідченням початкового етапу даних досліджень. Однак характерною особливістю вже цього їх стану є розгляд глобаліза-

ції в нерозривному зв'язку з економічною основою її розвитку, що спрямовує й прискорює відповідні процеси. Таким чином, вивчення інформаційного глобалізації ув'язується дедалі більшою мірою з процесами дослідження загальносупільних перетворень у всіх сферах життя і стає дедалі важливішим напрямом теоретичної та науково-практичної діяльності.

Аналізуючи сучасні інформаційні процеси, потрібно погодитись із висновком про те, що «протилежні тенденції інтеграції та дезінтеграції, що протиборствують у сучасному світі, супроводжуються нині перевагою інтеграційних процесів. Саме вони, за даними багатьох дослідників, посилюють економічну могутність інтегрованих угруповань країн, зміцнюють їх критеріальні оцінки за узагальнюючими показниками:

а) приросту ВВП,

б) приросту НД ,

в) приросту сукупного чистого доходу (ЧД; прибуток+рента) – не лише у валових обсягах кожного з зазначених показників, а й у розрахунку на душу населення на одиницю витраченого сукупного капіталу та одиницю сукупних ресурсів, що функціонують у загальному відтворювальному кругообігу» [13].

При цьому чергове зниження темпів розвитку загальносвітової економіки протягом останніх років як основний аргумент антиглобалістів не можна вважати вирішальним, оскільки циклічність завжди була характерною особливістю процесу економічного розвитку. Крім того, як зауважував А. Урсул, і що має особливе значення для інформаційного аспекту дослідження, на шляху прогресивного розвитку можливе обмеження різноманітності в одному відношенні (наприклад, біохімічному, термодинамічному) і збільшення інших класів різноманітності (скажімо, генетичного, морфологічного і т. д.). У цілому ж прогресивний розвиток на своїх вузлових пунктах характеризується збільшенням загального інформаційного змісту матеріальних систем [14]. Певну аналогію описаному процесу ми спостерігаємо в сьогоденні: відбувається швидкий, у масштабах суспільного виробництва не завжди помітний процес напрацювання нових технологій, побудованих на використанні інформаційного потенціалу, пошук оптимізованих шляхів вирішення проблем у всіх сферах суспільного життя, концентрації зусиль, інтелектуального потенціалу в міжнародних масштабах на вирішенні глобальних проблем сучасності. Сьогодні індустрія інформації провідних країн реально перетворилась в особливу, якісно нову галузь загальної структури економіки. Тут здійснюється продукування товару нового типу – глобального товару з новими економічними властивостями – наближеного відтворення й накопичення багаторазового використання [15].

У зв'язку з цим видається за доцільне зупинитися на одному з основних аргументів антиглобалістів. Він базується на факті зростаючого розриву економі-

чного рівня країн так званого «золотого мільярда» з найвідсталішими країнами світу. Процеси глобалізації дійсно зумовлюють у наш час зростання дистанції розриву внаслідок характерного для цього рівня розвитку прискорення в усіх сферах життя, зокрема в економічній. Однак при цьому досвід глобальних суспільних перетворень дедалі більше дає підстав для твердження про те, що ця категорія країн страждає не від глобалізації, а від недостатньої участі в глобалізації, що унеможлиблює подолання одержаних у спадок ще з колоніального минулого проблем бідності, безправ'я у відносинах з економічно розвинутими державами, національного розвитку на базі використання позитивних результатів загальносуспільного поступу в інтересах цього поступу.

Можна стверджувати, що якраз процеси глобалізації, охоплюючи весь світ, включаючи у свій обіг дедалі нові й нові аспекти суспільного життя, сфери економічної діяльності за своєю природою, внутрішньою суттю не можуть залишити насильно відгороджені оази, чи такі, що відгородилися за власною ініціативою від їхніх впливів. Це – неорганічно для глобалізації. Таким чином, процеси, що відбуваються нині у світі, дають шанс країнам, націям, що не входять до «золотого мільярда» за наявності відповідної волі, готовності сприйняти виклики, правила гри, диктовані глобалізмом, і суспільної згуртованості ввійти у світове співтовариство достойними партнерами. Про реальність такого партнерства свідчить такий симптоматичний висновок: «Дослідження останнього десятиріччя... показали, що уряди наймогутніших країн вже втратили реальний контроль над процесами глобалізації. Більш того, з головних суб'єктів глобалізації вони перетворюються в її об'єктів. Ці країни потрапили в капкан глобалізації. З одного боку, вони глобалізатори, що ведуть насильницьку глобалізацію інших країн, а з іншого – глобалізація «глобалізує» їх самих [16].

Отже, у загальноцивілізаційному (глобальному) інформаційному просторі з'являється сила, що, з одного боку, впливає на наймогутніші держави-експлуататори, сприяючи ослабленню їхнього впливу на економічно слабкі, експлуатовані держави. З іншого боку – інтеграційні процеси обіцяють певне зростання рівня інформаційного, а за ним і економічного, культурного, у широкому значенні цього поняття, розвитку. Хоча при цьому, однак, було б черговою помилкою вважати позитивні впливи глобалізації подарунком долі. Відкриваючи шлях до реалізації певних шансів для економічного зростання на базі насамперед технічного переоснащення, глобалізація спричиняє також нові суспільні протистояння й суперечності вже на інших рівнях суспільних взаємовідносин, що не обіцяє легкості при їх розв'язанні. Слід також урахувати, що в соціальній практиці жоден механізм не функціонує в чистому вигляді. І тому поєднання процесів глобалізму і державного імперіалізму сучасності вже класифікується дослідниками як однополюсний, однополярний глобалізм [17], новий глобальний імпе-

ріалізм [18], панамериканський глобалізм [19] і т. ін. Це є по суті відображення наявного в практиці поведінки на міжнародній арені симбіозу все ще сильного державного імперіалізму і вже могутнього імперіалізму глобальних економічних структур, що змушені розвивати інформаційну глобалізацію.

Даний симбіоз, однак, за нинішніх умов не обіцяє бути тривалим. Засновники теорії постіндустріального, інформаційного суспільства (Д. Белл, О. Тоффлер (США), Е. Масуда (Японія), Ж. Серван-Шрейбер, А. Турен (Франція) ще у 80-ті роки минулого століття прогнозували швидкі темпи розвитку й масштаби зростання індустрії інформації, удосконалення всіх видів суспільної діяльності на базі інформатизації, що за рівнем ефективності виробництва поступово витіснятимуть традиційну організацію всіх галузей промисловості.

Реакцією на прояв даної тенденції стало прийняття великим капіталом менш затратних в порівнянні з переведенням на нову технологічну основу традиційної економіки рішень: перенесення державами – лідерами об'єктів традиційної економіки з усіма супутніми їм проблемами, включаючи екологічні, на території слабо інформатизованих і неіндустріалізованих регіонів економічно відсталих країн. Дані рішення сприяють однобокому розвитку інформатизації в цих країнах, шкодять довкіллю. Високий рівень експлуатації негативно впливає на піднесення загальнокультурного рівня населення, користування позитивними здобутками глобалізації. При цьому загальна індустріалізація на новій технологічній основі в цих країнах відкладається до ситуації, у якій вона стане рентабельною.

На зміну традиційній економіці, таким чином, приходять більш ефективна з меншими енергозатратами й екологічними проблемами нова економіка, більш точна в технологіях виробництва продукції та гнучка у врахуванні запитів споживачів. Така економіка потребує значно більшого в порівнянні з традиційною інформаційного обслуговування, суттєвого прискорення відповідного інформаційного обігу. Як зауважує з цього приводу Е. Тоффлер, «цивілізація Третьої Хвилі починає усувати історично зумовлені розбіжності між виробником і споживачем, сприяючи розвитку «виробничо-споживачької економіки завтрашнього дня» [20].

Зроблені теоретиками висновки сьогодні стосуються вже не технологічних здобутків найбільш розвинутих країн світу. Вони підтверджуються формуванням глобальної індустрії інформації і її глобального впливу на загальні й національні трансформаційні процеси. Це пояснюється, зокрема, специфікою інформаційного ресурсу. Інформація проникає в усі ніші й щілини глобального суспільства ефективніше й інтенсивніше, ніж інші товари-ресурси. Для неї вже практично не існують кордони та інші бар'єри [21].

Сказане вище є підставою принаймні до двох висновків. Один з них базу-

ється на проекції логіки розвитку основних галузей промислового виробництва на вже фактично реалізований шлях випереджаючого розвитку інформаційної індустрії.

Другий висновок пов'язаний з розвитком суспільного усвідомлення значення глобальної інформатизації. Власне, вона дає шанс, відкриває сприятливіші стартові можливості для країн за межами «золотого мільярда» скоротити дистанцію розриву з високорозвинутими країнами на новому витку розвитку, не проходячи всю дистанцію індустріальної еволюції навздогін за лідерами. І в даному варіанті успіх значною мірою залежить від волі лідерів і національної самосвідомості громадян кожної із держав.

Протягом останніх двох-трьох десятиріч індустрія інформації не лише перетворилась в особливу, якісно нову галузь світової економіки з найбільш динамічними темпами розвитку. Привнесена сучасними економічними процесами, вона стала невід'ємною складовою і основоположною умовою сучасних процесів глобалізації, дає можливості доступу до сучасних технологій, науки і культури всім учасникам світової інформатизації. Цим самим розширюються можливості різних країн, різних регіонів світового інформаційного ринку відповідно до його запитів, його диктату включитись у виробництво інформаційного товару.

Сьогодні – це глобальний товар з новими економічними властивостями – необмеженого відтворення та накопичення, необмеженого за частотою використання. Джерело вартості такого товару лежить переважно за межами традиційних джерел вартості і базується не на використанні психофізичних зусиль при застосуванні енергозатратних технологій, а на реалізації інтелектуального потенціалу працівника, посиленого в потрібних обсягах потенціалом, обсягами інформації відповідних інформаційних баз. Таким чином, в умовах інформаційної економіки вартість може породжувати надвартість, оскільки в умовах індустріальної економіки капітал породжує капітал [22].

Відповідно до проявів уже загально визнаних процесів інтеграції світової економіки інноваційні технології дедалі ширше проникають за межі «золотого мільярда» і дають можливість для самореалізації у сфері інформаційної індустрії багатьом країнам «у середині турнірної таблиці». Серед них школа програмувальників, якою в цьому списку представлена Індія, а також Республіка Корея, Тайвань, Малайзія, Сингапур, Об'єднані Арабські Емірати та ін., багато з яких тривалий час не мали державної самостійності. Ряд країн, які одночасно з Україною розпочали до практичну побудову інформаційного суспільства, нині демонструють порівняно більш високий рівень розвитку інформаційних процесів. І все це поки-що в умовах беззаперечного превалювання високорозвинутих країн у процесах глобалізації. Водночас чимала кількість держав, потенційно

здатних на прорив на старті інформаційного етапу розвитку цивілізації, серед них, поза всяким сумнівом і Україна, наявні можливості використовує слабо [23].

При цьому, як показує суспільна практика останніх десятиріч, вплив глобальних інформаційних ресурсів на суспільну свідомість у різних країнах світу далеко не обов'язково гарантує загальну соціально-культурну уніфікацію. Навпаки, як демонструє соціальна практика, в останні десятиріччя значного поживлення в різних країнах світу набувають процеси національної самоідентифікації, боротьби за національні інтереси. Збільшення можливостей доступу до сучасних інформаційних технологій сприяє організації на рівні держав і націй протидії новому імперіалізму сучасних глобалізаторів у процесі національного розвитку на новому, інформаційному етапі суспільної життєдіяльності. Цю протидію не варто недооцінювати. Досвід показує, що організаційно вона ґрунтується на наявній ще на сьогодні життєздатності інституту держави.

Дж. Сорос справедливо вважає, що на даному етапі розвитку суспільства «не існує міжнародного еквівалента політичного процесу, що відбувається в окремо взятих країнах» [24]. Міжнародні корпорації не можуть витіснити державу зі сфери соціально-політичного розвитку, забезпечити культурний розвиток, потрібний для успішної діяльності самих же корпорацій. Унаслідок обмежених, вузькоспрямованих цілей своєї діяльності, вони не можуть заповнити всю складну, багатогранну систему суспільних зв'язків, зв'язків інформаційних баз структури людських спільнот.

Держава, як соціальний інститут, в умовах зростаючої соціальної активності своїх громадян, що відбувається на базі інформатизації, зростаючого доступу до системи вітчизняних і глобальних інформаційних ресурсів, стає інструментом реалізації національних інтересів у розвитку міжнародного співробітництва та гармонізації відносин на внутрішньодержавному рівні на базі соціального партнерства, соціального компромісу, соціальної рівноваги і, найголовніше, соціальної ефективності. «Політика, спрямована на розвиток людини, в умовах становлення інформаційного суспільства стає пріоритетною, адже в новому сторіччі лідерами будуть ті країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу можуть бути взаємодоповнювальними і взаємно зміцнюючими процесами, які стимулюють розвиток всього суспільства. Навпаки, втрата позицій у сфері людського капіталу означає і втрату перспектив нарощування конкурентоспроможності нації на світовому рівні. У глобальній конкуренції переможуть нації, які будуть лідерами в розвитку людського капіталу» [25].

І хоча в процесі входження в інформаційне суспільство певні функції дер-

жави трансформуватимуться, однак ефективність цього політичного інституту залишається високою і в умовах інформаційного етапу розвитку суспільства. Вона насамперед проявляється:

- у потребах протистояння негативним проявам глобалізації;
- у необхідності відстоювання національної самобутності в умовах зростаючих загроз глобальної уніфікації;
- у відстоюванні національних позицій на міжнародних ринках;
- в організації міжнародних інформаційних обмінів;
- в організації власної інформаційної безпеки і співробітництві в даній сфері з міжнародним співтовариством.

Таким чином, на практиці ще зовсім історично невеликого періоду прискорених глобальних перетворень, що супроводжують входження в нову інформаційну епоху, уже переконливо видно, що цей рух не позбавляє суспільство традиційних проблем, не є панацеєю для їх вирішення. Аналізуючи макроекономічні, політичні процеси в сучасному глобалізованому світі, українські дослідники доходять висновку, що «суспільство дійсно не спроможне саморганізуватись, якщо не сформувало державотворчий світогляд, не виробило спільних ідей розвитку... Національна ідея покликана якраз впорядкувати, гуманізувати й одухотворити броунівський рух розпорошеного суспільного середовища, окреслити вартісну цивілізаційну мету трансформації соціуму й мобілізувати громадян на її реалізацію [26]. В умовах суттєвих глобальних трансформацій загальноцивілізаційного масштабу, посилення впливу глобального інформаційного простору на всі регіони світу інститут держави не зникає, а еволюціонує в систему управління нового типу, засновану на керівництві суспільством, у якому зростаючого значення набуватиме організація інформаційних процесів.

2.2. Глобальні інформаційні ресурси як складова інформаційного забезпечення розвитку націй і держав

Для сучасного українського суспільства із зарубіжних інформаційних ресурсів найбільшу цінність становлять ті, що за змістом і технологіями розповсюдження відповідають запитам розвитку інформаційного етапу розвитку суспільства. Це ресурси, що мають певні характерні особливості в порівнянні з переважною більшістю продуктованих раніше:

- за змістовною значущістю вони є ближчими до реалізації актуальних питань усіх сфер суспільного життя і найбільшою мірою, у порівнянні з усіма попередніми етапами людської історії, стають інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усіх процесів нашого індивідуального й колективного іс-

нування [27];

- вони орієнтовані на задоволення дедалі більш широкої різноманітності запитів різних категорій населення, різних соціальних груп у процесі вдосконалення соціальної структури суспільства. Цьому сприяє також структуризація даної інформації та робота з вдосконалення пошукових інструментів;

- їх організація сприяє прискоренню соціально-економічних процесів, дає змогу успішного супроводу їх реалізації, задоволенню потреби гнучкого реагування на особливості еволюції суспільних процесів, у тому числі у сфері економіки, політики, оборони та ін.;

- є органічним інформаційним елементом процесу глобалізації.

У період входження українського суспільства в інформаційний етап його розвитку «інформація і її вища форма – наукове знання стають стратегічним ресурсом, ефективне управління яким дозволяє компаніям і державам досягти конкурентних переваг. Інформаційне суспільство формує всі підстави для того, щоб збулося історичне пророцтво Ф. Бекона, виражене в його знаменитому афоризмі “Знання – сила”» [28].

Використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку України сприяє:

- прискореному оновленню вітчизняних баз знань та інформаційних технологій;

- економії національних трудових ресурсів у сфері інформаційного виробництва за рахунок використання вже готової інформації глобального інформаційного простору;

- практичній реалізації сучасної закономірності суспільного розвитку: зростанню частки інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;

- успішній реалізації державних програм інформатизації суспільства шляхом наповнення соціальних інформаційних комунікацій новою інформацією, впровадженню нових інформаційних технологій у сфері розвитку телефонії, радіо, телебачення, Інтернету, традиційних і електронних засобів масової інформації.

З точки зору збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації корисними для інформаційного забезпечення відповідних сучасним тенденціям темпів еволюції суспільства можуть бути насамперед такі напрями використання ресурсів глобального інформаційного простору:

- введення з відповідною адаптацією в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики,

здобутків культури і мистецтва, навчальних технологій та ін.;

– формування з включенням глобальних ресурсів інформаційної основи міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напрямку суспільної діяльності;

– включення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України з зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках та ін.;

– виходячи з особливого значення для сучасного суспільного розвитку правової бази світової інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів наявних правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з даних питань та використання даних матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення і використання методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн та кіберзлочинності.

При організації відбору суспільно значущих ресурсів глобального інформаційного простору потрібне врахування процесів структуризації цих ресурсів, що відбувається в наш час. Дана структуризація обумовлена об'єктивною потребою компонування тематичного та за іншими усталеними ознаками глобальних ресурсів для їх більш ефективного використання та організації сучасного інтенсивного інформаційного виробництва в інтересах динамічного розвитку цивілізації. Ця структуризація на нинішньому етапі її організації відбувається насамперед по лінії групування і координації діяльності центрів зберігання інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного призначення, насамперед бібліотечних установ, архівних інститутів та потужних комплексів інформаційних баз, заснованих на використанні електронних інформаційних технологій. Важливим напрямом зміцнення зв'язків між ними стає розвиток навігаційних інструментів.

Мова, таким чином, іде насамперед про, застосовуючи сучасну термінологію, організацію системи рознесених інформаційних баз, що використовуються для реалізації цілей загальноцивілізаційного розвитку і сприяють організації нового інформаційного виробництва відповідно до викликів сучасності. Даний процес вільного поширення наукової інформації фактично набув сучасних організаційних рис у 1991 р. з ініціативи американського фізика П. Гінспарга (P. Ginsparg), який виступив з ідеєю створення безкоштовного електронного архіву препринтів для фізиків-ядерників. У результаті сервер електронних публікацій з фізичних дисциплін – електронний архів arXiv e-prints [29], створений у Наці-

ональній лабораторії Лос Аламос, США, нині найбільший безкоштовний архів електронних публікацій наукових статей та їх препринтів з фізики, математики, астрономії, інформатики та біології. У 1994 р. С. Харнад (S. Harnad) запропонував науковцям власноруч архівувати свої матеріали. Звертаючись до громадськості, С. Харнад підкреслював, що відкритість результатів досліджень принесе максимальну користь новим ідеям і більш ефективно досягне очей і умів учасників мережі – учених усього світу, які займаються даною науковою проблемою [30].

Ініціатива відкритого доступу до наукової інформації на електронних носіях виникла ще на початку 90-х років та активно розвивається, здобуваючи дедалі більше прихильників у світі. Її виникнення було пов'язане з проблемами повноцінного наповнення бібліотечних фондів – з одного боку. При цьому фінансування бібліотечних установ «не встигало» за «інформаційним бумом» – закономірними процесами зростання інформаційних потоків, збільшення кількості наукових публікацій і друкованих журналів. Ці процеси породжували супутню проблему зберігання літератури в бібліотечних книгосховищах – з'явилася потреба в розширенні площ, особливо для універсальних наукових бібліотек. З іншого – наукову спільноту поступово переставала задовольняти традиційна форма оприлюднення наукових результатів – публікація в паперових журналах – через її недостатню оперативність та доступність широкому колу читачів. З кінця минулого століття зростаючі темпи отримання важливих наукових результатів у різних науках (передусім, у фізиці, біології, інформатиці) актуалізували проблему більш оперативного їх розповсюдження для наукової спільноти, ніж це було можливим через традиційні журнальні публікації [31].

Таким чином, об'єктивна потреба в прискоренні інформаційного обігу в глобальних масштабах стала основою для розвитку двох механізмів циркуляції інформації. Один із них пов'язаний із забезпеченням відкритого доступу в Інтернеті до інформації, що дає змогу будь-якому користувачеві читати, завантажувати, копіювати, розповсюджувати, друкувати, шукати чи через посилання зв'язуватися з повними текстами статей, використовувати їх для індексування, при створенні програмного забезпечення чи будь-яких інших законних цілей без фінансових, юридичних чи технічних бар'єрів, крім тих, що пов'язані з доступом до Інтернету. Єдине обмеження на відтворення й розповсюдження стосується копірайту – надання авторам права контролювати цілісність своєї роботи та права на посилання та цитування [32].

Ідею відкритого доступу підтримали провідні міжнародні асоціації науковців, видавців, бібліотекарів: SLA, IFLA, CILIP, SPARC, LIBER, eIFL та ін.

Українська науково-освітня спільнота виступила на підтримку Ініціативи відкритого доступу в заяві Міжнародної науково-практичної конференції «Діяль-

ність бібліотек вищих навчальних закладів у світлі модернізації вищої освіти» (м. Севастополь, Україна, 21 травня 2009 р.), підписаній представниками 150 університетських бібліотек України [33]. Дані ресурси відображають здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, здобутків культури і мистецтва, навчальних технологій та ін. глобального значення, містять у собі як нову інформацію, так і загальносуспільні надбання попередніх поколінь і є інформацією для всіх.

Паралельно розвивається також інший напрям структуризації глобальних інформаційних ресурсів, що пов'язаний з формуванням глобального інформаційного ринку.

Ринкові форми господарювання стають визначальними в процесі вдосконалення інформаційних обмінів, пов'язаних з діяльністю ТНК, міждержавної торгівлі інформаційними продуктами і послугами [34]. При цьому розвивається інформаційна основа міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напрямку суспільної діяльності. Ринок стає спонукальним чинником (у все зростаючій мірі) до виробництва нової, суспільно значущої інформації.

При цьому мова йде про продукування товару нового типу – глобального товару з новими економічними властивостями – необмеженого відтворення й накопичення, багаторазового використання і поряд з цим товару, якість якого значною мірою залежить від часового фактору, ситуативної специфіки і т. ін. Мова йде вже про виникнення нового, нетрадиційного розуміння джерела вартості, або ж фактично надвартості, що пов'язана з реалізацією інтелектуального потенціалу, нагромадженими знаннями працівника.

В умовах інформаційної економіки вартість може породжувати надвартість, оскільки в умовах індустріальної економіки капітал породжує капітал [35]. При цьому сам вплив людини на предметну сферу стає настільки опосередкованим, так «регулює і контролює обмін речовин між собою і природою» (Маркс), що в уяві деяких дослідників вкладання в предмет духовних сил людини абсолютизується. Осмислення даного процесу має реальне практичне значення. Воно пов'язане з виробленням нових методів організації виробництва, кінцевим підсумком якого мають стати продукти інформаційного ринку, а також нові підходи до створення структур, що забезпечать функціонування цього ринку.

Оскільки на передній план сьогодні висувається значення впливу інформації саме в економічній сфері, у сфері розвитку продуктивних сил суспільства, це й обумовлює найбільший суспільний інтерес саме до даного сегмента інформаційного ринку. Для розвитку процесів загально цивілізаційної інформатизації важливим є те, що, стаючи дедалі більшою мірою фактором зростаючої ефективності суспільного виробництва, він визначає розвиток інших сегментів загальносуспільного інформаційного ринку. Однак, у порівнянні зі всією минулою

історією людства, вплив невиробничої, надбудовної сфери стає менш опосередкованим, відчутнішим. Адже цей вплив, точніше – взаємовплив, щораз більше здійснюється в рамках духовної сфери життя суспільства.

Оскільки економічні структури мають найвищу купівельну спроможність, на сьогодні вони є найбільш активними стимуляторами розвитку всіх ринків інформації, що в сукупності становлять глобальний. Ці структури, як правило, націлені на результат і цим самим визначають потрібні їм напрями інформаційного виробництва, вимагають від постачальників інформації оперативної, якісної роботи. Придбаний інформаційний продукт намагаються якнайшвидше вмонтувати у сферу своїх економічних інтересів і забезпечити його окупність, тобто ефективність. Розвиток міжнародної економічної діяльності сучасної України сприяє даному процесу в нашій країні. І це, поза всякою дискусією, є позитивним фактором для розвитку інформаційного ринку. Однак поряд із цим у даному процесі виявляються і суттєві негативні тенденції. Інформація на потребу ринку, на замовлення економічних структур стимулює розвиток інформаційної галузі у вузько- спеціальних напрямках. У зв'язку з цим виникає відчутна нерівномірність у розвитку загальносуспільного ринку інформації, що, у свою чергу, зменшує можливість горизонтальних зв'язків у структурі інформаційних баз, не сприяє гармонійному розвитку їх спільного потенціалу.

Крім того, економічні структури, замовляючи виробником інформаційний продукт, як правило, обумовлюють конфіденційність у відносинах з партнерами-виробниками інформаційної продукції як під час виробництва так і при її використанні. Цим самим штучно знижується потенціал застосування нової інформації як фактора суспільного прогресу. Як правило, далеко не на першому місці в суб'єктів інформаційного ринку інтереси фундаментальних наук. У зв'язку з цим і в наш час у багатьох галузях суспільної діяльності фактично експлуатуються здобутки цих наук, одержані в 70-ті – 80-ті роки минулого століття, у той час як загрозливі виклики сучасності не знаходять адекватної відповіді, заснованої на стратегічних рішеннях фундаментальних наук.

Важливим напрямом роботи з використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах розвитку українського суспільства, його міжнародного співробітництва є вивчення й освоєння міжнародної правової бази в інформаційній сфері, а також освоєння документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України з зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках та ін.

При цьому слід зауважити, що розвиток правової бази глобального управління має стійку традицію, що своїми витокami губиться за межею тисячолітньої історії нашої цивілізації. Як правило, характерними особливостями внут-

рішнього протистояння в структурі даної традиції були спроби встановлення пріоритету наднаціональних інститутів і процедур над національними, витіснення національних цінностей і інтересів за межі основних напрямів суспільного розвитку, заміна їх уніфікованими згідно з уявленнями глобалізаторів у статусі загальнолюдських і боротьба з такими спробами на рівні насамперед націй і держав.

Стрімка активізація глобальних процесів на базі нових техніко-технологічних здобутків, у тому числі у сфері інформаційних технологій, дала змогу США, фактично однополярного гегемона у сфері міжнародних відносин, із часу розпаду СРСР до недавньої появи нових рельєфних ознак формування нової багатополярності, зробити спробу встановлення правил глобалізації на неоліберально-капіталістичній основі. Теоретики даної моделі глобалізації (Д. Мітрані, Е. Хаас, Л. Фінкельштейн та ін.) обґрунтовували новий, глобалізований світ як укрупнені США, превалюванням в усіх регіонах світу ціннісних орієнтирів, укладу, правової бази та ін. основного лідера глобалізації. Ця точка зору обґрунтовується проамериканськими теоретиками в таких безапеляційних формулюваннях як-от: формування єдиного правопорядку, що охороняється єдиною державністю, виявляється певним реальним засобом демократичного впорядкування суспільних відносин на міжнародному рівні на стадії глобалізації життєдіяльності народів. Цей засіб забезпечить виживання й подальший розвиток людського правового та загального усвідомлення нової дійсності [36]. Проамериканськими ідеологами робиться спроба обґрунтувати необхідність підпорядкування інтересам США функціонуючих уже міжнародних організацій, включаючи ООН, зокрема, з метою оправдання й підтримки практичної реалізації так званої «концепції гуманітарних інтервенцій». Характерно при цьому, як про це вказують експерти, що «один із провідних сенаторів США Дж. Хелмс відверто заявляв, що «Організація Об'єднаних Націй не має права вирішувати питання про законність таких дій. Усе, що може робити Організація Об'єднаних Націй, – це допомагати». Навпаки, жоден з аспектів діяльності ООН не має імунітету від розслідування та фінансових погроз з боку Конгресу США, який прагне перетворити ООН у «відділення державного департаменту США» [37].

З розвитком процесу багатоцентровості впливів у сучасному світі в політичній, економічній та інших сферах міжнародних відносин наростає тенденція протидії гегемоністським тенденціям, формуванню чогось більшого «ніж просто більш-менш успішне співробітництво держав у межах міжнародних організацій, а саме:

- зміцнення правової бази і цивілізуючих засад у міжнародних відносинах;
- засноване на об'єднанні зусиль вирішення транскордонних проблем за до-

помогою використання регулюючих механізмів регіонального чи глобального масштабів, з яких у кінцевому рахунку, як з розрізнених секторальних шматочків, буде зшита кляптева ковдра нового світопорядку;

– посилення системи Організації Об'єднаних Націй як дорадчого світового форуму, як інстанції для вирішення питань війни і миру, ініціатора й організатора рішень із глобальних проблем;

– взаємодія гравців державної сфери з недержавними, які дедалі більше організовуються в межах транснаціональних глобальних мереж, тобто співробітництво державної і суспільної систем» [38].

Крім цих двох основних тенденцій у системі міжнародних відносин знаходять своє відображення певні регіональні особливості, специфіка організації взаємин між окремими державами, потужними економічними структурами і т. ін. Всі ці особливості тією чи іншою мірою накладають своє відображення на систему правових ресурсів глобального інформаційного простору і не завжди можуть повною мірою збігатися з національними інтересами України. У зв'язку з цим при введенні до вітчизняних інформаційних баз міжнародних правових ресурсів, при здійсненні, виконанні (імплементатії) Українською державою міжнародних правових норм, приведенні у відповідність з ними національної правової бази потрібно, по-перше, враховувати дані тенденції і, по-друге, активізувати власну участь у підготовці міжнародних правових актів, що стосуються інтересів нашої держави.

Теоретичні основи формування міжнародної правової бази розвитку сучасних інформаційних процесів закладались на найвищих загальноцивілізаційних форумах, на саміті «великої вісімки» 2000 р. (Окінава), світового саміту, що проходив у Женеві (Швейцарія, грудень 2003 р.), саміту з проблем розбудови інформаційного суспільства та суспільства, що ґрунтується на знаннях (Туніс, 2005 р.). Конкретний мандат ООН у галузі розвитку комунікації має ЮНЕСКО. Ця міжнародна організація виконує Програму «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх». Ця програма оновлюється кожні два роки.

В основі інформаційної складової формування міжнародної правової сфери на сьогодні перебуває Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, у якій встановлюються основні принципи входження держав і країн у це суспільство. На ній було проголошено основні принципи розбудови міжнародних процесів при формуванні й розвитку інформаційного суспільства:

– поширення цифрових технологій з метою розвитку виробництва, створення й підтримки економічного зростання та збільшення зайнятості;

– подолання нерівності у сфері доступу до інформації та систем телекомунікації;

– розвиток співробітництва в подоланні складних загальноцивілізаційних проблем, пов'язаних зі скороченням бідності, удосконалення охорони здоров'я, сприяння поширенню освіти, удосконаленню міжнародних економічних відносин з допомогою розвитку інформаційних комунікацій, використання переваг швидкого зростання глобальної електронної торгівлі;

– розвиток інформаційних технологій для подальшого розвитку двосторонньої та багатосторонньої співпраці між державами в усіх сферах суспільного життя.

Інтенсифікації інформаційних обмінів нашої країни з міжнародними організаціями сприяв вступ України в такі міжнародні організації, як Міжнародний союз електрозв'язку, Європейська конференція адміністрацій пошт та зв'язку, Європейський інститут телекомунікаційних стандартів та Регіональне співтовариство в галузі зв'язку.

Вводячи в інфосферу України систему правових документів, що стосуються розвитку інформаційного суспільства, слід враховувати прояви згаданої вище специфіки, того, що європейська модель цього суспільства відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу. Характерними рисами європейської моделі є варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, зумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку. У межах європейської моделі вирізняють західноєвропейську, скандинавську, центральноєвропейську, східноєвропейську стратегії. Західноєвропейський підхід до ролі держави в процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в Резолюції Європейського Союзу «Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI ст.» (White Paper. The Challenges and Ways Forward into the 21 s Century. Brussels. 1993), у якій наголошується на важливості державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектору, у Директиві ЄС «Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві» (Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First. European Comission. Brussels. 1996) та Рекомендації «Інформаційна магістраль для глобального суспільства» (Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in European Union. Brussels. 1996) [39].

Загальною проблемою становлення інформаційного суспільства у Європі стала розробка законодавчої бази для європейського кіберпростору. Стандарти-

зачія європейських програмних і телекомунікаційних технологій сприяє розвитку їх конкурентоспроможності на новому ринку товарів і послуг – інформаційному. Головним чинником європейського ринку інформаційних послуг, зазначається в документах ЄС, стане вільна конкуренція, обмеження монополій, вихід країн європейської співдружності на світові ринки [40].

Зі зростанням значення інформаційних ресурсів в житті сучасного суспільства актуалізується в глобальному масштабі також і питання інформаційної безпеки. Цей вид безпеки спрямований на організацію захисту інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, засобів їх організації і використання, у тому числі програмного забезпечення, охорону інформаційних мереж від несанкціонованого впливу чи використання, об'єктів інтелектуальної власності й інших нематеріальних активів, включаючи майнові інтереси учасників підприємницької діяльності.

В умовах глобалізації посилюється значущість проблем, які пов'язані з інформаційною безпекою, а саме:

- виникнення та зростання кіберзлочинності та кібертероризму;
- виникнення нового виду зброї, інформаційної, бойових інформаційних ресурсів, спрямованих на враження інформаційних ресурсів потенційного противника та розробку методик ведення глобальних інформаційних війн;
- зростання загроз втрати національної культури або злиття її з іншими, втрати національної самоідентифікації за рахунок непомірного впливу культур інших країн світу та менталітету інших націй;
- стимулювання інформаційно-розвинутими державами «відпливу інтелекту» та капіталів;
- ускладнення вирішення питань збереження державної, комерційної, службової та персональної таємниці, унаслідок низького рівня розвитку вітчизняних інформаційних технологій, що обумовило побудову інформаційної інфраструктури України на базі імпортової техніки й технологій;
- розвиток телебіометрики й сенсорних мереж у взаємодії людей між собою та навколишнім середовищем [41].

Протягом останніх років питання міжнародної інформаційної безпеки постійно обговорювалися Генеральною Асамблеєю ООН, результатом чого стало прийняття ряду міжнародних нормативних актів, що регламентують найбільш проблемні питання інформаційної діяльності.

Правове забезпечення розвитку Глобального інформаційного суспільства відраховується з прийняття Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства (22 липня 2000 р.). Нею вперше в міжнародній практиці був зафіксований на нормативному рівні факт існування інформаційного суспільства та необхідності нормативного регулювання його розвитку. Цей документ став по-

штовхом до прийняття в подальшому таких глобальних за сферою дії і суспільним значенням актів як Декларації тисячоліття ООН (2000 р.), а також Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (2001 р.) та Додатковий протокол до Конвенції РЄ про кіберзлочинність (2003 р.) та ін. Важливим є те, що, незважаючи на формальне поширення останніх двох актів як обов'язкових лише для держав-членів РЄ, вони були ратифіковані також більшістю країн пострадянського простору, а також США [42].

Україна також бере активну участь у розробці питань інформаційної безпеки в рамках ООН. Так, з ініціативи України в ООН та її спеціалізованих установах було обговорено проблеми узгодження міжнародної стратегії інформаційної політики та національні інформаційні програми, міжнародно-правові аспекти функціонування мережі Інтернет (захист конфіденційності, інфоетика, поширення ідей забороненого змісту тощо). З урахуванням міжнародного досвіду правотворення в інформаційній сфері в Україні також розроблена й постійно вдосконалюється система правового забезпечення протидії комп'ютерній злочинності [43].

Слід зауважити, що розроблювані міжнародною спільнотою правові акти, що стосуються інформаційної безпеки, протягом останніх десятиріч набули принципово нової якості. Вона пов'язана з тим, що поряд із традиційними об'єктами інформаційної безпеки – державою, нацією – серед цих об'єктів дедалі більшого значення набувають значення як орієнтири для організації безпеки нові соціальні структури суспільства, що дедалі більше входить у процеси інформатизації, а також члени цього суспільства. Як зауважує О. Кісілевич-Чорнойван, «поняття інформаційної безпеки людини та суспільства, умови існування яких визначаються насамперед їхніми природними правами і обов'язками, стає актуальним лише в контексті розвитку і впровадження ідей природного права, зокрема прав людини і громадянина» [44].

З розвитком сучасних інформаційних технологій у структурі глобальних інформаційних ресурсів зростаючого місця набувають бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, та ресурси нейтралізації даного виду інформаційних впливів з боку атакованих суб'єктів даного інформаційного впливу. Ці ресурси орієнтовані насамперед на учасників конфлікту. Вони призначені, з одного боку, для інформаційних атак, орієнтованих на знищення, перекручування, розкрадання та затримку інформації, подолання систем захисту інформації противника, дезорганізації роботи технічних сегментів систем управління, нанесення іншого збитку [45], з іншого – у глобальні інформаційні мережі вводиться інформація, спрямована на нейтралізацію інформаційних атак і забезпечення контратакуючи заходів. Оскільки в нинішньому глобалізованому світі зростає значення міжнародної громадської думки з приводу

конфліктних ситуацій, що тією чи іншою мірою зачіпають інтереси багатьох або ж всіх інших суб'єктів міжнародних відносин, інформаційне протиборство між учасниками інформаційного конфлікту має вплив на міжнародну спільноту. Ресурси, задіяні в цих конфліктах, вводяться в глобальний інформаційний простір і є ресурсами, використання яких в інтересах національного розвитку є дуже сумнівним, має здійснюватись з особливими застереженнями або ж нейтралізуватись національними засобами інформаційної безпеки. Нейтралізації підлягає також інформація, пов'язана з кібертерористичними операціями міжнародних хакерських та інших зловмисних угруповань.

Розвиток глобальної інформаційної основи існування сучасної цивілізації, обумовлений зростанням інформаційного виробництва, загострює проблему необхідної структуризації наявних у розпорядженні суспільства ресурсів. Найдавніший, традиційний метод структуризації інформації пов'язаний з місцями її зберігання. І такими місцями завжди були бібліотеки. Поступово, з розвитком системи інформаційних ресурсів, від них відокремлювались архівні установи, інформаційні ресурси музейних установ та інші ресурси спеціального призначення. У наш час, у період розвитку електронних інформаційних технологій, різноманітні бази, сховища електронної інформації з великими обсягами інформаційних ресурсів зберігаються також у сучасних інформаційних центрах, спеціалізованих структурах, що є суб'єктами сучасного інформаційного ринку.

З розвитком системи соціальних інформаційних комунікацій розвиваються також й інші форми структуризації інформації, насамперед пов'язані з напрямками людської діяльності, з потребами, пов'язаними з розвитком процесів структуризації сучасного суспільства. При цьому варто звернути увагу на той факт, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спираючись на використання якостей присущої їм ментальності [46].

Цей фактор посилюється опорою на використання культурних у широкому значенні цього слова надбань попередніх поколінь даної нації, з усією своєрідністю їх світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг. Уже сьогодні світова практика показує ефективність такого поділу праці. У світі цінуються швейцарські годинники, японська телерадіотехніка, китайський фарфор тощо.

Розглядаючи стратегічні перспективи національного розвитку сучасної України на базі наявної міжнародної практики, слід враховувати, що перспективи розвитку націй у процесі переходу до інформаційної епохи пов'язані з певним колом обов'язкових факторів.

По-перше, вони мають зробити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційної інформаційної бази, для цього створити конкурентоспроможні механізми для творення нової і використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних спеціалістів, удосконалювати різноманітні форми залучення дедалі більшої кількості представників даної людської спільності до процесу інфотворення.

По-друге, ураховуючи процеси глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації в міжнародному розподілі праці, зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поколінь, ментальних характеристик у вирішенні актуальних проблем сьогодення.

По-третє, використовуючи наявні можливості нації і держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їх національної своєрідності.

По-четверте, для України, країн СНД у їх нинішньому стані пошуку оптимальних форм суспільної організації дуже важливим є налагодження процесу своєчасного інформаційного супроводу діяльності управлінських структур, створення ефективних механізмів ув'язування сучасної організації інформаційної діяльності з виробництвом, налагодження швидкого впровадження інноваційних технологій, адже безперервний науково-технічний прогрес інформаційної цивілізації буде здійснюватись еволюційно на основі подальшого вдосконалення інформаційної бази і безпаперової технології управління [47].

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження й розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою, полягає, очевидно, у самій логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають щораз складніші проблеми, для вирішення яких дедалі частіше потребується мобілізація не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, добуті всіма націями і народами планети в усій їх багатогранності сприйняття й освоєння навколишньої дійсності, у загальному цілому і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилося людство. І чим різноманітнішим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, у якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою. Чим розвинутішою є система сучасних інформацій-

них комунікацій, чим ефективнішою є структуризація глобальних інформаційних ресурсів, тим більш значним буде національний внесок у загальноцивілізаційний розвиток.

Отже, на сучасному етапі суспільних перетворень у використання наявної в суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим, за переконанням експертів [48, с. 74], і буде визначатись місце України в загальноцивілізаційній ієрархії. Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме:

- по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується розвиток суспільства;
- по-друге, від здатності й можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну інформацію з глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформаторського середовища;
- по-третє, від наявних можливостей та механізмів керування інформацією – від кожної із цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ресурс суспільства.

Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість. У зв'язку з цим набуває гостроти проблема вироблення ефективних методик використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах різних груп вітчизняних користувачів: владних структур, наукових центрів, суб'єктів економічної діяльності, політичних об'єднань і т. ін.

Практика інформаційної діяльності підводить до висновку про необхідність створення спеціальних структур, укомплектованих інформаційними працівниками високої кваліфікації для постійної роботи з глобальними ресурсами в інтересах вітчизняних замовників. За належної організаційно-підготовчої роботи таку суспільно корисну роль можуть виконувати підрозділи комплектування фондами великих бібліотек. Таким чином, бібліотечні установи набуватимуть додаткових, проте потрібних суспільству функцій – диспетчера-посередника між глобальним інформаційним простором і конкретним замовником зарубіжної інформації.

Удосконалюючи технології використання інформаційних масивів глобального інформаційного простору в національних інтересах, слід, однак, мати на увазі, що в наш час національні інформаційні бази країн, що не належать на сьогодні до інформаційно розвинутих згідно з викликами сьогодення (до цих країн можна віднести й Україну), зазнають зовнішнього інформаційного тиску двох видів. Один із них пов'язаний з тією обставиною, що при вико-

ристанні зовнішньої вітчизняним соціальним базам інформації дедалі більший вплив на них за самим фактом наявності набувають інформаційні масиви глобального інформаційного простору, а також, як показують дослідження останніх років, і певні методики керування інформаційними ресурсами. Як правило, це методики, замінені в країнах-лідерах у сфері інформаційного виробництва новими, більш продуктивними. Гігантські, порівняно з навіть кількома десятками років тому, масиви глобальної інформації, що бурхливо розвивається, здійснюють незалежно ні від чиєї волі об'єктивний вплив, тиск на процес комплектування національних баз і взагалі всієї системи інформаційних баз наявним обсягом готових до використання інформаційних продуктів. Дешеві, хоча нерідко і застарілі чи не завжди якісні методи інформаційного виробництва фактично гальмують інформаційний прогрес у країнах – потенційних конкурентах основних виробників інформаційних ресурсів.

У зв'язку з цим сьогодні, як ніколи, потрібне вироблення чіткої стратегії відбору ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах нашого національного користувача. Це зумовлено рядом причин.

Так, комплектування всіма наявними інформаційними ресурсами вже неможливе і з економічної, і з фізичної, і навіть із суто прикладної точки зору: при вирішенні будь-якої проблеми ефективніше оперувати лише потрібною інформацією, без включення в процес обробки непотрібних інформаційних обсягів (інформаційного шуму).

Слід також враховувати, що, комплектуючи національну систему інформаційних баз, потрібно враховувати наявність у глобальному інформаційному просторі масивів інформації, створених у відмінному від українського культурному середовищі, що можуть негативно вплинути на національний культурний розвиток, його самобутність і унікальність. Сьогодні це особливо наочно видно на процесах поширення масової культури, новітніх релігійних течій, культу сили на телеекрані тощо. За твердженням дослідників, «народження нового світового порядку базується не так на економічних трансформаціях, як на радикальних зсувах у духовній сфері» [49]. Ці зсуви базуються на цілому комплексі проблем, нерідко досить далеких від безпосередньо інформаційних процесів, однак, вони обов'язково відображаються в цих процесах і, у цілому, при некритичному сприйнятті можуть створювати небезпеку для українського національного розвитку.

Потрібно також мати на увазі, що глобальний інформаційний простір, із зростанням обсягів наявної в ньому готової до використання інформації, дедалі більше впливає на спонукальні мотиви для виробництва нової інформації, і не лише позитивно. Особливо наочно видно це на прикладі наукової діяльності. Ще два десятки

років тому конкуруючі наукові школи Сходу (насамперед радянські) і Заходу забезпечували багатоваріантність у вирішенні багатьох загальноцивілізаційних проблем, що сприяло ефективності наукового пошуку й розвитку національних механізмів виробництва наукової інформації. Різкий спад у наукових дослідженнях на Сході і швидке зростання інформаційних технологій на Заході сприяло фактичному диктату західної наукової інформації в науково-практичній сфері в багатьох галузях суспільного життя. Якщо говорити про виробничу сферу, можна зазначити, що на сьогодні Україна, у минулому визнаний лідер у дослідженні кібернетичних систем, користується в основному зарубіжним програмним забезпеченням, комп'ютерною технікою, технологіями комп'ютерного виробництва і ін. Інформаційне витіснення українських досягнень у літакобудуванні, ракетній техніці, інших сферах науково-прикладної реалізації здобутків українських учених, інженерної думки, крім наявних фактів економічної дискримінації зумовлене й недостатнім просуванням на відповідні ринки вітчизняної реклами, особливо з огляду на великі обсяги наукової, рекламної інформації конкуруючих західних наукових центрів. На сьогодні це одна з причин слабкої конкурентоспроможності українських проєктів на світовому ринку, що, у свою чергу, обертається фінансовими проблемами, звуженням можливостей для розвитку української науки. І хоча із зростанням економічної могутності Китаю, Індії, ряду інших країн, у них виникають нові наукові школи, нові центри виробництва наукової інформації, доки вони не будуть у змозі спиратися на власну наукову традицію, вирізнятися самобутністю, оригінальністю підходів, доти в загальноцивілізаційному вимірі не зможуть відігравати у більшості напрямів інформаційного виробництва провідних ролей.

При цьому набуває дедалі більшої актуальності також проблема якісного збереження й ефективного використання нової наукової інформації. У цьому процесі дуже важливою є роль наукових бібліотек і особливо – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), основної інформаційної бази Національної академії наук, головного загальнонаціонального науково-інформаційного центру України. На сьогодні НБУВ є головною установою з забезпечення актуальною науковою інформацією зарубіжного виробництва національних наукових закладів, має можливості для забезпечення їх доступу майже до 30 млн одиниць зберігання бібліотечних фондів, найпотужніших зарубіжних електронних баз наукової інформації, веде масштабні наукові дослідження у сфері бібліотекознавства, зокрема національної бібліографії.

І, нарешті, глобальні масиви інформації незалежно від бажання своїх творців несуть відомості про досвід суспільних перетворень у їх середовищі, про їх соціально-економічний, політичний, культурний розвиток. Некритичне сприйняття такої інформації може також вплинути негативно на торування власного шляху національного розвитку і, відповідно, розвитку системи інформаційних

баз.

Другий вид інформаційного тиску на національний інформаційний простір зумовлений свідомою інформаційною діяльністю, спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів, технологічних, економічних, політичних та інших завдань, пов'язаних з головною метою – досягти домінування в глобальному масштабі [50]. Сьогодні цей вид інформаційного тиску посилюється зі зростанням влади ТНК над державами, націями, цілими регіонами сучасного суспільства. На рівні інформаційному він виявляється в інформаційній експансії у систему інформаційних баз, у тому числі бібліотечних, що сприяє реалізації спочатку економічних, а потім політичних та інших цілей. Таким чином, «мегакорпорації породжують свій новий світовий економічний порядок. Це є, по суті, система глобальної експлуатації народів, що геть-чисто відкидає всяку соціальну відповідальність і які-небудь моральні зобов'язання не тільки перед народами країн їхньої експансії, а й перед народами своїх країн... повна монополізація економіки і політичної влади глобальними мегакорпораціями є смертельна загроза демократії, розвитку і прогресу», – аналізуючи даний процес, робить висновок О. Білорус [51].

Локальні війни й збройні конфлікти кінця XX – початку XXI ст. свідчать про те, що боротьба в інформаційній сфері стає їх невід'ємною частиною. Зароджується система багаторівневих спеціальних інформаційних операцій і відповідно до даної перспективи силові структури провідних країн світу роблять помітний акцент на розвиток відповідних технологій. У той же час глобальний інформаційний простір дедалі більшою мірою насичується ресурсами, які можуть бути віднесені до бойових. Їх «просочення» в національний інформаційний простір, навіть коли вони не спрямовані проти України, є дуже шкідливим.

У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, зростанням потенційних можливостей інформаційних загроз, руйнівних можливостей інформаційної зброї, що загрожує національній безпеці України, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Ефективна боротьба із сучасними інформаційними загрозами потребує також координації діяльності багатогранної системи суб'єктів національного інформаційного простору на державному рівні.

Реалізація стратегічних пріоритетів та основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів керування інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення. Правові аспекти організації інформаційної безпеки мають стати обов'язковим компонентом майбутніх законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі Національної

програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку військової організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства та ін. Ці компоненти в сукупності мають становити єдине ціле, правову основу безпекового супроводу інформаційних процесів.

Дослідники справедливо акцентують увагу також на розробці та впровадженні загальнодержавної системи визначення й моніторингу порогових значень показників (індикаторів), які характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності й виникнення реальних загроз національній безпеці [52], у тому числі й в інформаційній сфері.

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для нашої країни, як і для всіх інших в умовах глобалізації потребує розробки й впровадження також системи науково-методичних, організаційно-правових заходів у національному інформаційному просторі для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні і забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації, входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків, ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню і розвитку, сприяти захисту економічного й політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення. Дуже доцільним є врахування цієї системи негативних впливів під час розробки стратегії комплектування вітчизняних бібліотечних установ.

Очевидно, що на етапі формування таких стратегій в інтересах національної інформаційної безпеки було б налагодження введення основних масивів глобальних інформаційних ресурсів у національний інформаційний простір через керовані системи комплектації бібліотек, саме через великі бібліотечно-інформаційні центри, що дає змогу крім зменшення можливостей засмічення фондів низькопробною, а то й шкідливою для суспільства інформацією вирішити питання раціонального використання коштів на закупівлю інформаційних ресурсів, розвинути експлуатацію бібліотечних установ, зміцнити коопераційні зв'язки, розширюючи таким чином можливості вітчизняної інформатизації.

2.3. Бібліотеки в системі структуризації глобальних інформаційних ресурсів

Характерна для інформаційного суспільства тенденція розвитку технократичної парадигми в суспільній свідомості і пошуки альтернативи цьому негативному процесу дають змогу по-новому подивитися на роль бібліотечних та ін-

ших установ, що зберігають інформацію та організують доступ до неї, у справі зміцнення національної самосвідомості суспільства. Роль бібліотечних установ набуває істотного значення з огляду на їх традиційно значний вплив у справі масового інформування населення, їх здатність забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення; збереження серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залучення інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним та державним інститутам у високо- продуктивному використанні інформації [53, с. 367].

Крім того, важливими конкурентними перевагами бібліотек є: системність, фундаментальність та науковість, що визначає авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, якою характеризується діяльність бібліотечних установ, це їх незалежність, у силу чого сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне й інформаційно-комунікативне середовище, і, таким чином, перетворюючись із книгозбірень на центри формування громадської думки, сприяючи, зокрема, зміцненню національної самосвідомості суспільства [54, с. 148–149].

Обидва рівні підвищення духовної інформаційної мобільності нації – як вертикальний, так і горизонтальний наразі сьогодні можуть забезпечити саме бібліотеки. У зв'язку з реалізацією вертикальної форми передачі традиційних знань набуває нового звучання одна з базових функцій бібліотек – меморіальна, пов'язана зі збором і зберіганням інформації на документальних носіях. Навіть найменша бібліотека виступає до певної міри локальним хранителем колективної пам'яті людства, і цим визначається її роль у загальнокультурному процесі. Причому бібліотека активно бере участь також у процесах ретрансляції культури, тобто передачі колективній пам'яті від людини до людини, від покоління до покоління, що багато в чому зближує її зі сферою освіти. Меморіальна і ретрансляюча (освітня) функції бібліотек найповніше реалізуються в краєзнавчій роботі, у контексті процесу музеєфікації [55] бібліотек, а також формування системи інформаційної підтримки освіти. Умовами інтеграції наукових і культурних установ є добровільне об'єднання учасниками інформаційних ресурсів та технологій, формування організаційно-структурної єдності, що потребує функціональних трансформацій, управлінських інновацій, розвитку стратегій професійної комунікаційної взаємодії фахівців бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних центрів тощо.

Горизонтальна ж форма продукування забезпечується розширенням спектра інформаційних послуг і продуктів, пропонованих бібліотеками населенню. На

зміну власне бібліотечному, або бібліографічному обслуговуванню, тобто видачі документів або бібліографічних відомостей про них, приходять нові форми передавання інформації, здатні сприяти значному умноженню доступу до першоджерела і заощадити час користувача. Дедалі більша увага приділяється створенню фактографічних баз даних із соціальних, правових, економічних питань, щодо підприємницької діяльності чи культурного життя. Електронні технології дають можливість реалізувати комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, у результаті якого користувач може отримати повний комплект різноманітних інформаційних матеріалів, включаючи мережеві й інтернет-ресурси з питання, що його цікавить.

Таким чином базова інформаційна функція бібліотек розширюється не лише із забезпеченням універсального доступу до інформаційних ресурсів суспільства, але й набуває ресурсно-оцінного та ресурсно-орієнтуючого характеру. Орієнтація в інформаційних ресурсах – оцінка інформаційних ресурсів – доступ до інформаційних ресурсів – така формула реалізації інформаційної функції бібліотек у сучасних умовах. Це, у свою чергу, лежить в основі тих інноваційних перетворень у змісті, організації, технології, формах і методах інформаційної діяльності бібліотек, які ми спостерігаємо сьогодні, і головне, у її кінцевих соціальнозначущих результатах.

У глобальному інформаційному просторі міжнародною організацією, що представляє інтереси бібліотечних та інших інформаційних структур і є одним з найефективніших міжнародних гарантів вільного доступу до інформації, стала IFLA. Маніфест про Інтернет, прийнятий Сесією Ради IFLA 23 серпня 2002 р., проголошує, що вільний доступ до інформації, незалежно від форм її передачі та державних кордонів – головна відповідальність бібліотечної та інформаційної професії. У Маніфесті наголошується, що бібліотеки та інформаційні служби, як свого роду «брами до Інтернету» пропонують зручне середовище, рекомендації та допомогу, чи просто точки доступу до Інтернету, стають механізмом для подолання бар'єрів, що існують через різницю у можливостях користування ресурсами, технологіями та навчанням. Створюючи умови для вільного та рівного доступу до інформаційних ресурсів, допомагаючи користувачам в опануванні необхідних навичок ефективного використання Інтернету та електронних ресурсів, популяризуючи відповідальне використання інформації з мережі всіма своїми користувачами, включаючи дітей та юнацтво, бібліотеки забезпечують громадськості доступ до якісної інформації та засобів комунікації. IFLA наголошує, що, як і інші основні види обслуговування, доступ до Інтернету в бібліотеках та інформаційних службах повинен бути безкоштовним [56].

У Декларації про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу (Глазго, 2002 р.) IFLA наголошує, що відданість інтелектуальній свободі –

основна відповідальність бібліотечної професії в усьому світі, що виражається в кодексах етики та реалізується на практиці. Принципами роботи бібліотек та інформаційних служб є надання доступу до інформації, ідей і творів у будь-якому форматі, незалежно від кордонів. Бібліотеки, надаючи доступ «до знань, думки та культури», пропонують суттєву підтримку незалежному прийняттю рішень, розвитку культури, дослідженням і навчанню протягом життя індивідуумам і групам.

Забезпечуючи своїм користувачам доступ до релевантних ресурсів і послуг без обмежень і цензури, через придбання, зберігання та забезпечення доступу до найширшого розмаїття матеріалів, що віддзеркалюють плюралізм і різноманітність суспільства, бібліотеки та інформаційні служби роблять внесок у розвиток та підтримку інтелектуальної свободи, допомагають охороняти демократичні цінності та загальні громадянські права. Тому відбір та організація доступу до бібліотечних матеріалів і послуг повинні визначатися професійними міркуваннями, а не політичними, моральними чи релігійними поглядами. Бібліотеки забезпечують рівний доступ до матеріалів, приміщень і послуг для всіх користувачів, не допускаючи дискримінації за расовими, національними чи етнічними ознаками, статтю або сексуальними вподобаннями, віком, фізичною неспроможністю, релігією, або політичними поглядами [57].

Певний внесок у діяльність бібліотечних установ у користуванні глобальними інформаційними ресурсами вносить Конференція європейських національних бібліотек (CENL). Вона сприяє діяльності бібліотек у реалізації прав громадян на доступ до сучасної інформації, на користування інформаційними мережами для жителів технологічно відсталих районів, у збереженні, накопиченні й ефективному використанні колекцій електронних документів, що мають бути доступними у зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних [58].

Важливим напрямом роботи міжнародних бібліотечних об'єднань є збереження та поширення здобутків національних культур. На відповідних тенденціях наголошують у спільному Маніфесті ЮНЕСКО та ІФЛА. Документ, зокрема, декларує: «Культурна і мовна різноманітність є спільною спадщиною людства, яку слід берегти і зберігати в загальних інтересах. Воно є джерелом обміну, інновацій, творчості та мирного співіснування. Бібліотекам всіх типів слід враховувати, просувати культурне та мовне розмаїття на міжнародному, національному та місцевому рівнях, підтримуючи, таким чином, кроскультурний діалог та активну громадянську позицію» [59].

Як впливає із визначених Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ завдань і принципів, роль бібліотек з розвитком інформаційного суспільства повинна трансформуватися відповідно до вимог часу від пасивних

сховищ документованих знань на паперових носіях до активних їх розповсюджувачів засобами електронних комунікацій, набувати нових рис у зв'язку з новими завданнями.

Розглянуті проблеми, будучи глобальними за характером, є національними за своєю суттю. Оскільки новації генеруються переважно країнами-глобалізаторами, то їх запровадження в практику інноваційного розвитку ослаблених тривалою асиміляцією постколоніальних країн загрожує останнім: якщо вони не створюватимуть своєї інтелектуальної власності, своїх ноу-хау в різних сферах життєдіяльності не використовуватимуть національні інформаційні надбання, суспільнозначущі національні надбання минулих поколінь, то опиняться на периферії прогресу, до того ж – як денационалізовані соціальні структури.

Важливим елементом ефективного використання національних інформаційних ресурсів стало оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, формування електронних бібліотек та інших форм відкритого доступу до інформаційних ресурсів.

Електронні бібліотеки, що є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних установ, можна назвати концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері. Їх створення та розвиток сприяють розширенню доступу широких кіл користувачів до суспільно важливої інформації, адекватному інформаційному представленню національних інформаційних ресурсів у сучасному глобальному світі, продукуванню експортного інформаційного продукту. Конференція європейських національних бібліотек (CENL) серед основних завдань бібліотек на сучасному етапі визначає збереження, накопичення й ефективне використання різномірних колекцій електронних документів, що мають бути доступними у зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних, при цьому підтримку інтересів виробників і користувачів інформації щодо дотримання авторських прав [60].

ІФЛА визначає електронну бібліотеку як організацію, що здійснює доступ до світових знань і культури та стає спеціальним навчальним середовищем [61]. Отже, електронні бібліотеки є перспективними формами складних розподілених інформаційних систем і розглядаються як основа створення глобального розподіленого сховища знання. З точки зору технічної реалізації [62, с. 45–49] інформаційної системи інтеграція передбачає об'єднання даних, додатків (програмного забезпечення) і людей (виконавців). Системи електронних бібліотек, що існують у наш час, можна визначити як інформаційні системи, тобто системи збереження, обробки та передавання даних, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу. Нарешті, важливим моментом сучасного поняття електронна бібліотека є те, що такі системи працюють у глобальних

інформаційних мережах передавання даних [63]. Серед характерних особливостей електронних бібліотек – її мозаїчний характер (електронна бібліотека не є єдиним цілим), побудова на технології для зв'язку ресурсів багатьох ЕБ та інформаційних служб. При цьому, об'єднуючи низку електронних бібліотек та інформаційних служб, вона є «прозорою» для кінцевого користувача. Фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів-об'єктів, вони містять електронні об'єкти, які не можуть бути представлені або поширюватися в друкованій формі. Мета електронної бібліотеки – забезпечення універсального доступу до даних та інформаційних служб. Таким чином, з цілого ряду існуючих дефініцій, що тією чи іншою мірою відображають суть цього нового феномена, найбільш адекватною видається така: електронна бібліотека – це розподілена інформаційна система, що дає змогу надійно зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео та ін.), доступні в зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних.

Становлення електронних бібліотек, оцифровування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій в сучасній культурі, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Для України у цьому контексті важливий та цікавий світовий та європейський досвід, зокрема й з огляду на перспективи доручення до глобальних проєктів. Важливу роль у збереженні культурних досягнень людства відіграє заснована в 1992 р. ЮНЕСКО програма «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme) [64]. Ця програма визначається як документальна спадщина (документована колективна пам'ять народів світу), частина світової культурної спадщини, що дає змогу простежити еволюцію думок, відкриттів і досягнень людства для нинішнього й майбутнього поколінь. У рамках програми забезпечується визнання документальної спадщини, що має міжнародне, регіональне та національне значення, ведеться реєстр цієї спадщини, здійснюється сприяння забезпеченню збереження та недискримінаційного доступу. Ця діяльність передбачає сприяння використанню в Інтернеті цифрових копій та каталогів, а також публікацію та розповсюдження книг, компакт-дисків та іншої продукції.

На основі контракту, укладеного з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА), було здійснено підготовку загальних керівних принципів програми збереження, а також силами ІФЛА та Міжнародної ради архівів списків безповоротно втрачених бібліотечних колекцій та архівних фондів та списку бібліотек і архівних сховищ, що перебувають під загрозою та всесвітнього списку національної кінематографічної спадщини.

Розробка цифрових програм збереження культурної спадщини активно здійснюється останні 20 років. Серед перших цифрових бібліотек – цифрова бібліо-

тека Британської бібліотеки, яка в 1993 р. створила не тільки повний каталог свого сховища, але й оцифрувала 80 % повнотекстових видань. У подальшому Британська національна бібліотека стала основою для єдиної Національної бібліотеки Великобританії. Її творці є розробниками єдиного національного стандарту на метадані для опису об'єктів цифрового збереження. Японську національну електронну бібліотеку було започатковано ще в 1989 р. Її загальна вартість становила 500 млн дол.

Метою американського проекту «Національна цифрова бібліотека» (<http://lcweb2.loc.gov/amhome.html>) є забезпечення зберігання в цифровій формі 1 млн документів (тексти, фотографії, звукозаписи та фільми), що мають загальнонаціональне значення та відносяться до історії США. В одній з найбільших бібліотек світу – Бібліотеці Конгресу США – щоденно сканується від 75 до 200 документів. За підрахунками спеціалістів, для того, щоб оцифрувати весь фонд бібліотеки, який нараховує 134 млн об'єктів, необхідно не одне десятиліття.

Інститут наукової і технічної інформації (INIST – www.inist.fr), що є французьким центром документації, першим (у 1990 р.) виконав роботу зі сканування 1500 міжнародних наукових журналів на систематичній основі з метою комп'ютеризації процедур передачі документації. Проект «Нова національна бібліотека Франції» був задуманий президентом Франції Ф. Міттераном та почав діяти в жовтні 1998 р. (www.bnf.fr). Фонди Французької національної бібліотеки планують оцифровувати зі швидкістю 150 тис. творів на рік.

У 1995 р. розпочате стрімке оцифровування бібліотечних фондів у Німеччині. Згідно з національним проектом, відповідальність за цифрову обробку документації, розділеної за хронологічним та тематичним принципами, покладається на різні бібліотеки. Одним з перших масштабних цифрових проектів став Internet Archive, що в 1996 році започаткував консолідацію задля збереження веб-контенту; з того часу програму поширено на багато інших типів контенту, наприклад, оцифровані тексти, відео та зображення. За час свого існування Internet Archive продемонстрував гнучкість у підході до проблеми цифрового збереження, швидко створюючи базу, що її історик Р. Розенцвейг (R. Rosenzweig) назвав «найбільшою у світі базою даних і бібліотекою всього за п'ять років» [65, с. 743].

У 2001 р. з ініціативи Конференції директорів національних бібліотек Європи (CENL) під керівництвом The British Library було розпочато роботу над проектом The European Library (TEL). Філософією проекту The European Library є надання вільного доступу до цифрових ресурсів, що зберігаються на серверах окремих національних бібліотек, як контенту (повних текстів документів, книг, плакатів, карт, звукозаписів, відеофільмів тощо), так і метаданих (електронних каталогів бібліотек, бібліографічних описів). Європейська бібліотека пропонує

доступ до національних бібліотек через єдиний центральний інтерфейс і надає можливість пошуку в понад 300 каталогах та цифрових колекціях (понад 230 млн записів) 35 мовами [66].

У 2009 р. було запущено проект Світової цифрової бібліотеки, розробленої робочою групою Бібліотеки Конгресу США за сприяння багатьох установ-партнерів з різних країн, підтримки ЮНЕСКО та за фінансового сприяння з боку ряду компаній та приватних фондів. Світова цифрова бібліотека бере участь у реалізації стратегічних завдань ЮНЕСКО щодо сприяння вільному поширенню ідей та загальному доступу до інформації; плюралізму та культурному розмаїттю в засобах масової інформації та світових інформаційних мережах; загальному доступу до інформації та джерел знань, особливо до тих, які є суспільним надбанням; підвищенню якості освіти за допомогою диверсифікації змісту й методик, а також просуванню загальнолюдських цінностей; сприянню експериментування, інновацій, поширенню та обміну знаннями, передовим досвідом та діалогу, спрямованого на пошук стратегічних рішень у галузі освіти; зміцненню науково-технічного та людського потенціалу для участі у функціонуванні народжуваних інформаційних співтовариств; зміцнення зв'язків між культурою та розвитком суспільства за допомогою нарощування потенціалу й обміну знаннями [67]. Цей некомерційний проект, маючи на меті сприяння міжнародному й міжкультурному взаєморозумінню, розширення обсягу та різноманітності культурологічного контенту в Інтернеті, розширення можливостей установ-партнерів для скорочення розриву в цифрових технологіях усередині країни та між країнами, було створено для вільного та безперешкодного представлення через Інтернет у багатомовному форматі кращих зразків культурної спадщини людства, що цілісно представляють історію цивілізації (рукописи, рідкісні та цінні видання, мапи, картини, фільми, фотографії, музичні записи, музейні та архівні об'єкти тощо).

Масштабні глобальні проекти, такі, зокрема, як згадана вище Світова цифрова бібліотека, не лише зосереджують культурне, наукове, історичне надбання людства, забезпечуючи до них доступ широкому колу користувачів, а й напрацьовують методика роботи з інтегрованим контентом у глобальних масштабах, створюючи, апробовуючи і, відтак, пропонуючи до використання бібліотечним фахівцям методики у багатьох сферах.

Наразі існує кілька десятків систем метаданих, розроблених для різних цілей. У посібнику зі збереження цифрової спадщини, що вийшов друком під егідою ЮНЕСКО у 2004 р., наведено схему метаданих, необхідних для виконання процесів збереження цифрового об'єкта [68]. Ця схема містить такі групи елементів: опис цифрового об'єкта; опис процесів, пов'язаних з об'єктом (включаючи створення); опис технічних характеристик усіх файлів, що становлять

цифровий об'єкт; опис змін у метаданих. Ефективним напрацюванням Світової цифрової бібліотеки є, зокрема, уніфіковані метадані: кожен об'єкт описується за допомогою стандартного набору бібліо- графічної інформації (метаданих), що характеризує його за географічним, хронологічним і тематичним аспектом, поряд з іншими вимогами. Уніфіковані метадані забезпечують основу для сайту та підвищують імовірність виходу на сайт через зовнішні пошукові системи.

Однією з найбільш вражаючих особливостей Світової цифрової бібліотеки є описи кожного об'єкта. Ця інформація, написана кураторами та іншими експертами, забезпечує важливий контекст для користувачів. Робочі групи Світової цифрової бібліотеки працюють з новітніми інструментами та інноваційними технологіями, що привело до вдосконалення у сфері каталогізації та розробки багатомовних веб-сайтів. Зокрема, було розроблено новий додаток каталогізації для підтримки вимог метаданих, використаний централізований інструмент з перекладацькою пам'яттю, що дає можливість перекладачам не повертатись до однієї і тієї ж фрази чи слова двічі; розроблений інтерфейс, що заохочує вивчення першоджерел.

Ефективним інструментом, що може використовуватися в незалежних проєктах, є визначення критеріїв внесення об'єктів до глобальних цифрових проєктів. Так, «Порадник щодо відбору матеріалів до Світової Цифрової бібліотеки» [69], зокрема, узагальнює філософію відбору, визначаючи пріоритетними рідкісні та цінні книги, що мають представляти історію, культуру, літературу, науку країни, різними мовами; карти, атласи, особливо рукописні, раннього друку, друковані картографічні матеріали, що відіграли особливу роль в історії науки та культури країни, у т. ч. і сучасним картам, які представляють промисловість, транспорт, етнографічні та лінгвістичні характеристики регіону; проспектам, каталогам, рекламній продукції, що можуть бути корисні при вивченні народної культури та побуту країни; малюнкам, зображенням дофотографічної епохи, що відображають важливі події в історії країни в цілому чи окремі її віхи; зображення видатних осіб, які вплинули на хід історії; фотографії, що є важливими для представлення історії країни чи її окремих громадян; зображення національних пам'яток історії, культури, архітектури; фільми та звукові записи, що представляють важливі історичні події або культурні заходи, видатних осіб та пам'ятки усної історії. Вироблено також технічні вимоги до відбору документів для представлення у Світовій цифровій бібліотеці.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є також ініціатором створення єдиної інформаційної основи для збереження цифрових колекцій, що відображають шлях історичного розвитку України в культурній, науковій та соціальній сферах [70, с. 182–184]. Таким чином, у відповідь на сформовані суспільством нові потреби, поряд з функцією збереження знань бібліотеки, що

формують цифрові колекції, входять у міжнародні проекти, присвячені збереженню культурних надбань в електронному середовищі, реалізують функцію їх розвитку.

Оптимальним нині способом організації об'єднаної діяльності бібліотечних установ у рамках міжнародних проектів стали бібліотечні консорціуми – ефективне рішення для задоволення потреб структуризації глобальних інформаційних ресурсів за місцем зберігання. З'явившись у 60-х роках минулого століття, передусім у США та Західній Європі, консорціуми були покликані забезпечити спільне використання інтегрованих бібліотечних систем, кооперативний розвиток колекцій, придбання та використання електронних ресурсів (електронних журналів, баз даних тощо) та підвищення кваліфікації персоналу. Особливого поширення консорціуми набули з кінця 80-х років ХХ ст. з огляду, з одного боку, на впровадження новітніх інформаційних технологій, а з іншого – на зростаючі бібліотечні витрати та низьку віддачу шляху збільшення фінансування, необхідного для забезпечення вищої якості колекцій та послуг для своїх користувачів. Вирішення цих та інших проблем – розширення наукових зв'язків, безперервна освіта бібліотечних кадрів, створення центрів обміну інформацією, що стосується життєдіяльності регіонів [71], – покладене на бібліотечні консорціуми.

Наразі у світі працюють такі великі консорціуми, як Консорціум університетських дослідницьких бібліотек Великої Британії – CURL (Consortium of University Research Libraries (<http://www.curl.ac.uk/>)), Консорціум дослідницьких бібліотек Вашингтона – Washington Research Library Consortium (<http://www.wrlc.org/>), Консорціум академічних бібліотек Швейцарії – Consortium of Swiss Academic Libraries (<http://lib.consortium.ch/>), Естонський бібліотечний мережевий консорціум – ELNET (<http://www.elnet.ee/>), Вірменський консорціум бібліотек – ELCA (www.elca.am), Болгарський інформаційний консорціум (www.bic.bg) та ін.

Активно в напрямі кооперації розвиваються бібліотеки Росії: тут створено Російський національний консорціум електронної інформації – NEICON (<http://www.neicon.ru/>); за підтримки Міністерства культури Російської Федерації розроблено програму ЛІБНЕТ – «Створення загальноросійської інформаційно-бібліотечної комп'ютерної мережі», мета якої – реалізація співробітництва російських бібліотек у галузі створення, обміну та використання електронних ресурсів на базі сучасних технологій. Серед головних завдань ЛІБНЕТу – участь у реалізації національної бібліотечної політики країни в галузі інформатизації, впровадження національних форматів та правил каталогізації, довідково-бібліографічного обслуговування, цифрової каталогізації, створення електронних бібліотек, МБА, зведеного каталогу бібліотек Росії (ЗКБР), надання до-

ступу до інформаційних ресурсів тощо.

У світі існують також не лише територіальні, а й галузеві об'єднання – наприклад, британський консорціум медичних бібліотек CHILL – Consortium of Independent Health Information Libraries in London (<http://www.chill-london.org.uk>); американський консорціум 25 юридичних бібліотек New England Law Library Consortium (NELCO) та ін.

Найбільшим у світі бібліотечним кооперативом, який сьогодні виконує функції світового каталогу, надаючи електронний доступ до інформації через співпрацю з різними бібліотеками (збір бібліографічних записів від бібліотек і надання можливості їх використання всім іншим бібліотекам), є OCLC (Online Computer Library Center). Це некомерційна організація, що обслуговує 57 тис. бібліотек із 112 країн світу. Каталог OCLC має 82 млн бібліографічних записів, що відтворюють інформацію про книги за 4 тис. років 400 мовами. Кожні 12 секунд до каталогу приєднується новий запис [72].

Особливо слід відзначити консорціуми, що об'єднують уже не бібліотеки, а, власне, інші консорціуми. Наприклад, Міжнародну коаліцію бібліотечних консорціумів – ICOLC (The International Coalition of Library Consortia <http://www.library.yale.edu/consortia>) чи Консорціум eIFL.net (Electronic Information for Libraries <http://www.eifl.net>), до якого входять консорціуми бібліотек понад 45 країн світу [73].

Міжнародна коаліція бібліотечних консорціумів, що об'єднує понад 200 консорціумів з усього світу, була заснована в 1997 р. як неофіційний «Консорціум консорціумів». Наразі ICOLC обслуговує зацікавлені організації, проводить зустрічі представників консорціумів, займається інформуванням щодо нових електронних інформаційних ресурсів, оцінюючи практики електронних інформаційних постачальників і вендорів (постачальників програмного забезпечення), ряд інших проблем, актуальних для бібліотечних консорціумів.

У глобальному інформаційному просторі сьогодні активно діє також ряд інших подібних об'єднань, що виробляє організаційно-технологічну базу ефективного керування інформаційними ресурсами. Так, консорціум eIFL.net спеціалізується в наданні допомоги й консультаційної підтримки з питань широкого використання електронних ресурсів для користувачів бібліотек країн, що розвиваються і країн перехідного періоду. Головними напрямками діяльності eIFL.net є проведення переговорів про найбільш прийнятну ціну на підписку для консорціумів різних країн, розвиток національних бібліотечних консорціумів, підтримка обміну знаннями в глобальному масштабі й побудова мережі безперервного підвищення освіти за такими напрямками, як відкритий доступ до публікацій, право інтелектуальної власності, програмне забезпечення з відкритим кодом для бібліотек і створення інституціональних репозиторіїв (архівів) з

локальним контекстом [74].

Міжнародний консорціум SPARC – Scholarly Publishing & Academic Resources Coalition (<http://www.arl.org/sparc>) позиціонується як міжнародний альянс академічних та дослідницьких бібліотек у співпраці з авторами та видавцями та спрямовує зусилля на вдосконалення академічної видавничої системи, моделювання нових шляхів наукової комунікації, зокрема й шляхом використання можливостей мережевого цифрового простору, зниження фінансового тиску на бібліотеки. Членами об'єднання є понад 800 інституцій Північної Америки, Європи, Японії, Китаю, Азії та Австралії [75].

Інший консорціум – Greater Western Library Alliance (<http://www.gwla.org/>) об'єднує 32 дослідницькі бібліотеки США, що мають спільний інтерес до програм, пов'язаних з академічною комунікацією, міжбібліотечними позиками, загальними електронними ресурсами, кооперативним розвитком колекцій, цифровими бібліотеками [76]. До Коаліції мережевої інформації CNI – Coalition for Networked Information (www.cni.org), що теж опікується різними аспектами наукової комунікації в інформаційному світі, входять не лише бібліотеки, членами CNI є близько 200 установ: університети, відомі компанії-виробники програмного та технічного забезпечення, телекомунікаційні компанії, видавництва, наукові та професійні організації, урядові установи, недержавні фонди США та інших країн. CNI допомагає організаціям у їх зусиллях стратегічного планування, дає можливість відслідковувати, обговорювати та купувати новітні технології, контент та літературу для електронних бібліотек; брати участь у конференціях, семінарах, зустрічах, в основному присвячених науковим зв'язкам, проблемам електронної науки та комп'ютерної інфраструктури. Крім того, CNI співпрацює з провідними науковими агентствами та організаціями США – Національною академією (National Academies), Національним науковим фондом США (National Science Foundation, NSF), Бібліотекою Конгресу, Інститутом музейних та бібліотечних служб (Institute of Museum and Library Services, IMLS), Національним фондом розвитку гуманітарних наук (National Endowment for the Humanities), Фондом Е. Меллона (Mellon Foundation) та Великобританії – Комітетом об'єднаних інформаційних систем (UK Joint Information Systems Committee) [77].

Альянс інформаційних інновацій у науці та техніці – Alliance for Innovation in Science and Technology Information (<http://www.aisti.org/>) своєю місією оголосив примноження наукової та технічної інформації й створення сучасних засобів доступу до неї [78].

Таким чином, поступово структуризація глобальних інформаційних ресурсів за місцями їх зберігання в процесі міжнародної бібліотечної інтеграції трансформується в комплектування інформації за певними напрямками інтересів корис-

тувачів, тобто – за напрямками діяльності. При комплектуванні вітчизняних інформаційних баз інформацією глобального інформаційного простору слід враховувати ці тенденції. Поряд із цим необхідно враховувати також й нині діючі засоби структуризації, до яких в даному випадку правомірно внести наявну систему бібліотечних установ.

«Подібне співмірне з подібним». У зв'язку з цим комплектування вітчизняних інформаційних баз необхідними для нашого суспільства глобальними ресурсами найбільш продуктивно сьогодні здійснюється через зарубіжні бібліотечні консорціуми українськими бібліотеками та їх об'єднаннями. Слід підкреслити, що потенційні можливості розгалуженої, але дуже погано забезпеченої матеріально вітчизняної бібліотечної системи серйозно недооцінені суспільством і владою.

Структуризація інформаційних ресурсів на базі інтеграції бібліотечних установ, незважаючи на дуже розвинуту їх мережу за часів союзної держави, розвивається низькими темпами. Основні причини такого стану справ криються в недостатньому матеріально-технічному забезпеченні, недостатньому розумінні потенціалу можливостей, недостатній суспільній затребуваності бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів, своєї банківської системи сучасної інформатизації. При цьому Україна не випадає повністю із системи закономірностей розвитку сучасних інформаційних систем. І сьогодні можна назвати приклади успішних між-регіональних бібліотечних об'єднань, зокрема галузеві відомчі об'єднання бібліотек: Міжрегіональна корпоративна система медичних бібліотек [79]; міжгалузеві міжвідомчі об'єднання бібліотек – Центральноукраїнський кооперативний каталог (учасники – бібліотеки та вузи різних регіонів) [80], Віртуальна бібліографічна довідка – об'єднана віртуальна довідкова служба бібліотек України (учасники – Національна бібліотека України для дітей, обласні, міські дитячі та універсальні наукові бібліотеки та бібліотеки вузів) [81].

Необхідно зауважити, що досвід спільної роботи українських бібліотек різних регіонів наочно показує високу результативність і перспективність корпоративного підходу до вирішення питань взаємодії бібліотек різного рівня та створення ними єдиного інформаційного простору. Корпоративні бібліотечні об'єднання в сукупності мають ширший спектр можливостей для постійного вдосконалення роботи в процесі взаємодії, пошуку нових методів та форм взаємодії та співробітництва в глобальному інформаційному просторі.

Як показують дослідження, в Україні лідерами з комп'ютеризації бібліотек є місто Київ, Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська, Луганська, Кіровоградська області; найбільша кількість книгозбірень, що мають комп'ютерні мережі, розташована в Донецькому, Кіровоградському, Тернопільському регіонах та столиці; у Миколаївській, Рівненській, Кіровоградській та Донецькій областях

– високі показники інтернетизації [82]. Комп'ютеризація бібліотек дала можливість для залучення необхідних вітчизняним користувачам ресурсів глобального інформаційного простору.

З 2000 р. бібліотеки України мають можливість доступу до баз даних EBSCO за проектом «Електронна інформація для бібліотек» – (Electronic Information For Libraries – EIFL), який є спільною ініціативою Інституту відкритого суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва періодики – компанії EBSCO Publishing. Координатором цього проекту в Україні є Асоціація «Інформатіо-Консорціум» – перший офіційно зареєстрований в Україні як громадська організація незалежний консорціум бібліотек (www.informatio.org.ua), що є членом Міжнародного консорціуму eiFL.net та Міжнародної коаліції бібліотечних консорціумів – International Coalition of Library Consortia (ICOLC).

До консорціуму входять понад 30 бібліотек та інформаційно-ресурсних центрів різних організацій: бібліотеки державних та приватних вищих навчальних закладів, обласні наукові універсальні бібліотеки, спеціалізовані галузеві бібліотеки, інформаційно-ресурсні центри.

Консорціум пропонує 14 інформаційних пакетів відомих світових видавництв та постачальників наукової інформації (Elsevier, Emerald, Oxford University Press, East View, ProQuest, Інтегрум-Техно та ін.), укладає ліцензійні угоди з кожним із постачальників, аналізує статистику використання ресурсів для різних бібліотек у тестовому доступі, організує цикл семінарів, тренінгів, конференцій [83]. Система EBSCO Publishing забезпечує доступ до понад 5 тис. періодичних видань, розподілених серед різних баз даних.

Успішне впровадження в Україні системи доставки електронної інформації за допомогою використання єдиної серверної архітектури з 2009 р. здійснюється під час реалізації міжнародного проекту організації доступу до світових цифрових інформаційних ресурсів та створення власних академічних електронних ресурсів – ELibUkr, «Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України». Він покликаний забезпечувати, підтримувати та вдосконалювати інформаційну базу, необхідну для навчальної та науково-дослідної роботи українських учених і фахівців та відповідні механізми обміну інформацією з метою інтеграції українських науковців у світову академічну спільноту. Проект передбачає передплату ліцензованих інформаційних продуктів для кожного університету – електронних журналів, електронних книг, баз даних – найважливішого ядра світових інформаційних ресурсів, що покривають усі галузі знань (наука, техніка, медицина, соціальні та гуманітарні науки).

Базою для проекту стали три університети України: Національний університет «Києво-Могилянська академія», Харківський національний університет

ім. В. Каразіна, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

ELibUkr було започатковано на основі їх ресурсів, за підтримки Центру технологій та інноваційного менеджменту Нортвестерн Університету (США) та Асоціації «Інформатіо-Консорціум». Проект відкритий для участі інших університетів країни, і вже у 2009 р. до нього приєднався Донецький національний технічний університет, на початку 2010 р. – Волинський національний університет ім. Лесі Українки та Українська академія банківської справи, Севастопольський національний технічний університет, у процесі реєстрації Таврійський національний університет ім. В. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника та ін.

Світова практика демонструє, що кооперація створює можливість істотно збільшити спектр доступної інформації з одночасним зниженням власних витрат кожного учасника об'єднання або угоди. Подальша кооперація бібліотек повинна стати важливим стратегічним напрямом діяльності з забезпечення розвитку національних інформаційних ресурсів, у тому числі й з допомогою залучення суспільно необхідних ресурсів глобального інформаційного простору, що сприятиме прискоренню суспільного розвитку та інтеграції України як повноправного суб'єкта міжнародної діяльності у світове інформаційне співтовариство.

Досвід спільної роботи українських бібліотек різних регіонів наочно демонструє високу результативність та перспективність корпоративного підходу до вирішення питань взаємодії бібліотек різного рівня та створення ними єдиного регіонального інформаційного простору.

Розвиток глобального інформаційного простору змінює традиційні функції та соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема, бібліотечних. До традиційних функцій бібліотечної діяльності додається роль посередника між користувачем і глобальним світом інформації в цілому. Створення бібліотечних консорціумів дає змогу вирішити завдання забезпечення якості послуг бібліотекарів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій; модернізації бібліотечної роботи завдяки прийняттю інноваційних рішень з організаційних та технологічних питань; надання ефективного доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек. Кооперативні засади дають можливість заощадити фінансові ресурси, зекономити час на науково-технічну обробку документів, уникнути дублювання, покращити оперативність та якість обслуговування користувачів тощо.

У цілому ж на етапі становлення стратегій національної інформаційної безпеки в умовах глобалізації доцільним було б налагодження системи комплектації бібліотек саме через великі бібліотечно-інформаційні центри, що дає змогу крім зменшення можливостей засмічення фондів низько-пробною, а то й шкід-

ливою для суспільства інформацією, вирішити питання раціонального використання коштів, розвинути експлуатацію бібліотечних установ, зміцнити коопераційні зв'язки. Про слушність такої орієнтації комплектування свідчить багаторічний досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Таким чином, в умовах удосконалення процесу інформатизації українського суспільства, що на сучасному етапі суспільного розвитку набуває стратегічного значення, актуалізується суспільна роль наявної в Україні системи бібліотечних установ та інших сучасних центрів продуктивної співпраці з глобальними інформаційними ресурсами, а також комплектування фондів новою вітчизняною інформацією, збереження та використання інформаційних ресурсів – перетворення їх в сучасні опорні центри інформаційної організації суспільства. Від своєчасного суспільного усвідомлення даної тенденції, посилення державної підтримки її розвитку значною мірою залежать перспективи України в сучасному світі.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Суліма Є. М. Глобалістика / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища шк., 2010. – С. 292.
2. Скаленко А. К. Глобальные резервы роста / А. К. Скаленко. – К. : Интеллект, 2002. – С. 121.
3. Скулиш Є. Д. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту / Є. Д. Скулиш, В. В. Остроухов, І. В. Романов [та ін.]. – К. : НАСБ України, 2012. – С. 360.
4. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – С. 132–148.
5. Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право / О. М. Кісілевич-Чорнойван. – К. : ДП «Вид. дім “Персонал”», 2011. – С. 97–111.
6. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К. : МАУП, 1998. – 92 с.
7. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Дж. Сорос. – К. : Основи, 2002. – С. 18.
8. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К. : МАУП, 1998. – С. 9.
9. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України / О. Г. Білорус. – К. : ВО Батьківщина, 2001. – С. 66.

10. Згуровский М. Путь к обществу, основанному на знаниях / М. Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – № 2. – С. 12.
11. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005. – С. 25.
12. Мельник Л. Г. На пороге информационного общества / Л. Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 75.
13. Світові зміни та їхній вплив на трансформаційні процеси // Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К. : Альтернативи, 2001. – С. 206–207.
14. Урсул А. Д. Информация. Методологические аспекты / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1971. – С. 183.
15. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К. : Ориане, 2000. – С. 181.
16. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 25.
17. Мартин Г. Западная глобализация: Атака на процветание и демократию / Ганс-Петер Мартин, Х. Шуманн. – М. : Альпина, 2001. – С. 170.
18. Doremus Paul. N. The Myth of the Global Corporation / Paul. N. Doremus [and oth]. – N.Y., 1997.
19. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 256 с.
20. Тоффлер Е. (Toffler A.). Третья Хвиля / Е. Тоффлер / з англ. пер. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – С. 20.
21. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К. : Ориане, 2000. – С. 274.
22. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К. : Ориане, 2000. – С. 179–180.
- ²³. Меджибовська Н. С. Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.
24. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Дж. Сорос. – К. : Основи, 2002. – С. 22.
25. Сіденко С. Становлення інформаційного суспільства і проблема забезпечення конкурентоспроможності економіки / С. Сіденко // Глобальна структурна модернізація і конкурентоспроможність транзитивних країн. – К. : Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, 2010. – С. 46.

26. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Досвід соціально-філософського аналізу. – К. : Тов. Атлант ЮЕмСі, 2006. – С. 610; Галли К. Национальное государство в глобальную эпоху / К. Галли // Социальная глобалистика. В 3 томах. Хрестоматия. Т. 2. – К. : Освіта України ; Воронеж : Научная книга, 2012. – С. 602–611.

27. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

28. Меджибовська Н. С. Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.

29. arXiv [Electronic resource]. – Mode of access: <http://arxiv.org>. – Title from the screen.

30. Захарова Г. М. Интернет-технологии: открытый доступ и самоархивирование [Электронный ресурс] / Г. М. Захарова. – Режим доступа: <http://www.eifl.net:8080/cps/sections/services/eifl-o/training/readingr/33>. – Загл. с экрана.

31. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горювий [та ін.]. – НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – С. 54–93.

32. Budapest Open Access Initiative [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.soros.org/openaccess>. – Title from the screen; About NCBI : website The National Center for Biotechnology Information [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/About/index.html>. – Title from the screen; About OAI : website Open Archives Initiative [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.openarchives.org/OAI/OAI-organization.php>. – Title from the screen; Bethesda Statement on Open Access Publishing. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>. – Title from the screen; Бетесдское заявление об открытом доступе к публикациям [Электронный ресурс] // Свободная онлайн-энциклопедия. – Режим доступа: http://know.melomanica.com/ru/Bethesda_Statement. – Загл. с экрана.

33. Університетські бібліотеки України підтримують Відкритий Доступ до Знань! [Електронний ресурс]: заява Міжнар. наук.-практ. конф. «Діяльність бібліотек вищих навчальних закладів у світлі модернізації вищої освіти». – Режим доступу: http://ula.org.ua/fileadmin/uba_documents/others_documents. – Назва з екрана.

34. Горювий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горювий. – К. : НБУВ, 2005. С. 246–258; Давидова І. О. Економічні механізми регулювання ринку інформаційних

продуктів та послуг / О. І. Давидова // Вісник ХДАК: Зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 5. – С. 67–74; Мельник Л. Г. На порозі інформаційного общества / Л. Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 10–14.

35. *Винарик Л. С.* Вхождение Украины в информационное общество / Л. С. Винарик, А. Н. Щедрин, Н. Ф. Васильева. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2000. – С. 14, 44.

36. *Явич Л.* О философии права на XXI век / Л. Явич // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 11–12.

37. *Суліма Є. М.* Глобалістика : підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища шк., 2010. – С. 327.

38. Там же. – С. 329.

39. *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право / О. М. Кісілевич-Чорнойван. – К. : ДП «Вид. дім “Персонал”», 2011. – С. 109–115.

40. Там же.

41. *Тардаскіна Т. М.* Менеджмент інформаційної безпеки в галузі зв'язку / Т. М. Тардаскіна, В. Г. Кононович. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – С. 12.

42. *Розенфельд Н.* Роль уголовно-правового обеспечения в системе правового обеспечения развития информационного общества на основе анализа международных нормативных актов в сфере противодействия киберпреступности [Электронный ресурс] / Н. Розенфельд. – Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/articles/roz08/>. – Загл. с экрана.

43. *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – С. 218–257.

44. *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право / О. М. Кісілевич-Чорнойван. – К. : ДП «Вид. дім “Персонал”», 2011. – С. 97.

45. *Скулиш Є. Д.* Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту / Є. Д. Скулиш, В. В. Остроухов, І. В. Романов [та ін.]. – К. : НАСБ України, 2012. – С. 347.

46. *Починок Б. В.* Про феноменологію ментальності у підприємстві / Б. В. Починок, І. П. Чорний // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 18–23 черв. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 141–142; Україна: інтелект нації на межі століть : кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К. : Інтелект, 2000. – С. 226.

47. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – С. 316.

48. *Горовий В. М.* Інформаційні особливості соціуму на старті постіндустріальних перетворень / В. М. Горовий // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2005. – № 50.
49. Україна: інтелект нації на межі століть : кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К. : Інтелект, 2000. – С. 391.
50. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія / О. В. Соснін – К. : Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України, 2003. – С. 83–141.
51. *Білорус О. Г.* Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 332–333.
52. *Медвідь Ф.* Інформаційна безпека держави в контексті становлення стратегії національної безпеки України / Ф. Медвідь // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К. : ВД «Стилос», 2010. – С. 471.
53. *Льовкіна О. Г.* Проблема відчуження у світлі сучасних глобалізаційних трансформацій: соціокультурний та політико-економічний аспекти / О. Г. Льовкіна // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації : матеріали другої всевіт. конф., Київ, 23 трав., 2003 р. – К. : МАУП, 2003. – С. 368–375.
54. *Горовий В.* Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій / В. Горовий // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр. – К., 2007. – С. 148–149.
55. *Brown R., Davis-Brown B.* The Making of Memory: the Politik of Archives, Libraries and Museums in the Construction of National Consciousness // History of the Human Sciences. –1998. – № 4.– P. 17–32.
56. Маніфест IFLA про Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-ua.pdf>. – Назва з екрана.
57. Декларація про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу, прийнята в Глазго (2002 р.) // Українська бібліотечна асоціація / Документи ІФЛА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ula.org.ua/index.php?id=276>. – Назва з екрана.
58. Reding V. The role of libraries in the information society. CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.
59. Маніфест ІФЛА / ЮНЕСКО про мультикультурні бібліотеки, 2008.
60. Reding V. The role of libraries in the information society. CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.
61. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений: Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по Манифесту ИФЛА об Интернете / Перевод

підготовлен Російської бібліотечною асоціацією, 2006 // IFLA Internet Manifesto [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifla.org/III/misc/internetmanif.htm>. – Загл. с екрана.

62. *Племнек А. И.* Интеграция и корпоративность электронных библиотек / А. И. Племнек, Н. В. Соколова // Университетская книга. – 2010. – № 12. – С. 45–49.

63. Кудим К. А. Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек [Электронный ресурс] / К. А. Кудим, Г. Ю. Прокудина, В. А. Резниченко // Проблемы программирования. – 2007. – № 4. – Режим доступу: <http://eprints.isofts.kiev.ua/320>. – Загл. с екрана.

64. General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage/>. – Title from the screen.

65. Scarity or Abundance? Preserving the past in a digital era, American Historical Review 108(3), 2003, pp. 735–762, p. 750.

66. What is The European Library? // Website The European Library [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/about_us/aboutus_en.html#. – Title from the screen.

67. Статут Світової цифрової бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://project.wdl.org/about/org.html>. – Назва з екрана.

68. Guidelines for the preservation of digital heritage [Electronic resource] / UNESCO. – 2003. – Mode of access: <http://unesdoc.unesco.org/images>. – Title from the screen.

69. World Digital Library Content Selection Guidelines [Electronic resource]. – Mode of access: <http://project.wdl.org/standards/contentguidelines.html>. – Title from the screen.

70. *Кузнецов А. В.* Участь у міжнародних корпоративних проектах як засіб розкриття бібліотечних фондів / А. В. Кузнецов // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – К., 2011. – С. 182–184.

71. *Lester J. Pourciau.* Consortium Formation and Participation as a Key Ingredient of Library Networking [Electronic resource] / Pourciau J Lester. – Mode of access: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2005/6.pdf>. – Title from the screen.

72. *Башун О. В.* Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність / О. В. Башун // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 29–30; *Щербан Р.* Регіо-

нальна корпоративна бібліотечна інформаційна система / Р. Щербан // Бібл. форум України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.

73. EIFL: Where we work: website EIFL [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.eifl.net/where-we-work>. – Title from the screen.

74. *Купрїте Р.* Ініціатива eIFL.net: доступ та управління електронними ресурсами, бібліотечними консорціумами в перехідних країнах та країнах, що розвиваються / Р. Купрїте, М. Елберт Сегберт, І. Бернал / пер. Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2006. – № 3. – С. 54–60.

75. About SPARC [Electronic resource] : website SPARC. – Mode of access: <http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>. – Title from the screen.

76. About GWLA [Electronic resource] : website GWLA. – Mode of access: <http://www.gwla.org/governance/members>. – Title from the screen.

77. About CNI [Electronic resource] : website CNI. – Mode of access: <http://www.cni.org/about-cni/>. – Title from the screen.

78. About AISTI [Electronic resource] : website AISTI. – Mode of access: <http://www.aisti.org/home/pages/about>. – Title from the screen.

79. *Шпукал Л.* Особливості організації та технологія створення інформаційних ресурсів. З досвіду Міжрегіональної корпоративної системи медичних бібліотек [Електронний ресурс] / Л. Шпукал. – Режим доступу: <http://archive.org.ua/archive/2007-03-20/libonu.od.ua/shpukal.htm>. – Назва з екрана.

80. Центрально-Український кооперативний каталог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/cucc/index.html>. – Назва з екрана.

81. Віртуальна бібліографічна довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/cgi-bin/sp/about.php>. – Назва з екрана.

82. *Пашкова В.* Використання сучасних технологій у публічних бібліотеках України : (за матеріалами дослідження) / В. Пашкова, І. Шевченко, Я. Хіміч // Бібл. форум України. – 2009. – № 1. – С. 7–13.

83. *Ярошенко Т. О.* Електронні журнали – нові можливості в інформаційному забезпеченні науки та освіти / Т. О. Ярошенко // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» – К., Т. 19: спецвип. – Ч. 1: НаУКМА; редкол.: В. Брюховецький (голова) та ін. – К., 2001. – С. 27–31.

Розділ 3. Досвід інституту президентства в глобальних науково-інформаційних ресурсах

Запровадження інституту президентства в державах з республіканським устроєм розпочалось із США після прийняття ними Конституції у 1776 р. Після низки революційних подій у європейських країнах, а найбільш масово після Першої світової війни, інститут президентства поширився й у більшості країн Європи. Нині президенти є главами держав майже в 150 країнах світу.

Інститут президентства – це організація суспільно-політичного життя, що охоплює не тільки діяльність глави держави як вищої посадової особи в країні, а й цілу систему служб, що забезпечують виконання функцій президента. Він базується на комплексі нормативних документів, згідно з якими президент виконує свої повноваження, відбуваються вибори глави держави.

На сучасному етапі розбудови українського суспільства та утвердження демократичних процесів, загострення економічних, політичних та інших питань суспільного розвитку в глобалізованому світі ефективність функціонування інституту президентства набуває особливої важливості. Це обумовлено ще й тим, що після останніх конституційних змін 2010 р. повноваження президента збільшились, як і його відповідальність перед українським електоратом та світовим співтовариством. При цьому ефективність державного управління верхньої влади залежить від своєчасної та якісної інформації, а також аналізу та прогнозування в стратегічному та тактичному плані на основі актуальної інформаційно-аналітичної діяльності.

У зв'язку з цим підвищується роль інформаційно-аналітичних служб при президентові, у наукових установах та провідних бібліотеках України. З розвитком інформатизації та поширенням інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя змінюється й процес інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, зокрема президентства. Сьогодні мало лише бібліографічної та фактологічної інформації, потрібний стратегічний аналіз та прогностичні висновки щодо світових глобалізаційних політичних, економічних, екологічних процесів. При сучасному різноманітті інформаційних ресурсів основу для такого аналізу може дати лише синтез комплексу джерел електронних, мультимедійних та друкованих матеріалів з відповідної проблематики. Вдосконалення роботи з підвищення ефективності вітчизняного інституту президентства передбачає також аналіз зарубіжного досвіду, використання новітньої науково-дослідної літератури з даної проблематики, яка не лише висвітлює теоретичні та практичні проблеми сьогодення, а й відображає специфіку підходів до їх вирішення в різних країнах світу.

Дослідження інституту президентства має давню історію. Початок цьому процесу було покладено фактично одночасно із запровадженням посади президента в США. З того часу в бібліотеки США почали надходити перші друковані матеріали, пов'язані тією або іншою мірою з інститутом президента як вищої державної посади. Планомірне вивчення даного феномену стає одним із провідних напрямів нової наукової галузі – політичної науки, яка сформувалася у США наприкінці 50-х років XIX ст. Проте перші праці, відповідно до особливостей формального та традиційного етапів розвитку політичної науки, були, переважно, присвячені вивченню правових норм, які регламентували позицію президента в державі та розглядали історичну послідовність еволюції посади.

Сьогодні цей напрям досліджень належить до надзвичайно актуальних у політичній науці. Це пов'язано з тим, що інститут президента є одним із найефективніших у системі державних інститутів, а посада президента є найвищою державною посадою і залежно від форми правління дає змогу вирішальним чином впливати на внутрішню та зовнішню позицію і поведінку країни. У найбільшому світовому бібліотечному каталозі WorldCat (<http://www.worldcat.org>) на червень 2013 р. нараховується 8272 монографічних видання та 1368 дисертацій, які присвячені дослідженню інституту президента та. Серед країн, учені яких вивчають даний інститут, беззаперечно лідирують дослідники США.

У Нью-Йорку діє Центр з дослідження інституту президентства – Center for the Study of the Presidency (<http://www.thepresidency.org>), який щоквартально видає спеціалізоване видання The Presidential Studies Quaterly, присвячене дослідженню інституту президентства в США. Тут публікуються також матеріали, присвячені як методологічним питанням, так і аналізу практичних проблем президентства в інших країнах. На жаль, відкритого доступу до матеріалів цього журналу немає, але на сайті центру публікуються аналітичні доповіді з актуальних питань (наприклад, «Америка у багатополлярному світі: регіональні робочі групи» та ін.). Крім того, співробітники центру мають блог, у якому ведеться дискусія з проблем, що стоять перед президентом та парламентом (наприклад, в останніх обговореннях порушувалося питання вдосконалення взаємовідносин між США та Африканським континентом) [1].

Спектр напрямів дослідження інституту президентства американськими вченими надзвичайно широкий і визначається усіма можливими політичними конструкціями, у яких буде виявлятися позиція президента. Один із найбільш авторитетних сьогодні у США дослідників даного інституту М. Нельсон, чия праця «Президентство та політична система» стала вже класичною, витримавши вісім перевидань, виділяє такі головні напрями, які, на його думку, домінують у процесі вивчення президентства у США: 1) історичний – еволюція посади; 2) конституційний – розширення конституційних повноважень та створення

прецедентів для президента; 3) психологічний – індивідуальні характеристики президента та керівний стиль прийняття ним рішень; 4) політичний – індивідуальний вплив президента на інших через політичне надавання та отримання; 5) інституційний – вивчення залежності президентської поведінки від інститутів Білого дому [2].

Більшість зазначених напрямів коректно відображає основні лінії вивчення інституту президентства усіма дослідниками незалежно від того, інститут президентства якої країни вони досліджують.

Проблемами організації, історії та діяльності інституту президентства в Україні та світі займаються науково-дослідні установи НАН України (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Національна академія державного управління при Президентові України, Національний інститут стратегічних досліджень, а також у сфері інформаційно-аналітичної діяльності – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (СІАЗ, НЮБ, ФПУ) та деякі інші установи.

Науково-інформаційні ресурси про інститут президентства є важливим чинником підвищення ефективності державного управління. В їх числі особливо динамічно розвиваються електронні ресурси, що багатогранністю своєї організації сприяють їх ефективному використанню за різними напрямками призначення.

Джерелами електронних ресурсів є:

- офіційні інтернет-портали президентів країн світу та їхніх служб, що надають новітню інформацію про діяльність президентів і функціонування інституту президентства, його історію в зарубіжних країнах;

- офіційні веб-сайти президентських фондів, бібліотек, архівів, музеїв тощо, що представляють інформацію про їхню організацію та функціонування, а також про можливість доступу до їхніх ресурсів;

- матеріали дослідницьких центрів з інституту президентства;

- блоги та сторінки в соцмережах;

- бази даних законодавства;

- електронні періодичні видання: газети, журнали, інтернет-видання.

У друкованому або ж електронному вигляді використовуються джерела:

- монографічні дослідження або наукові періодичні видання, які не мають електронної версії для загального доступу;

- соціологічні дослідження;

- зібрання юридичних норм, які регулюють функціонування інституту президентства.

З розвитком електронних інформаційних технологій найпоширенішим методом оперативного інформування суспільства про діяльність глави держави,

його плани та реакцію на актуальні питання сьогодення було створення веб-сайтів офіційних представництв президентів.

На сьогодні веб-сайти та веб-портали глав держав [3] також залишаються головним комунікаційним каналом вищої верховної влади. Наприклад, у США 42 млн громадян користуються цим сайтом для ознайомлення з державною політикою, 23 млн – для коментування рішень та надання пропозицій, 14 млн – для інформування перед виборами та 13 млн – для участі в акціях лобістських кампаній з метою підтримки тих чи інших рішень [4].

Веб-сайти президентів – це, у більшості випадків, засіб оперативної подачі найновішої офіційної інформації, пов'язаної з діяльністю президента, його служб: укази, розпорядження президента, офіційні візити, анонси подій. Крім того, надається інформація про діючого президента країни (біо-графія, фотогалерея, тексти промов, звернень президента до нації та до парламенту, виступів, інтерв'ю, інформація про закордонні візити, подарунки президентів, бібліографія видань президента, конституційні підстави функціонування інституту президентства); офіс президента або Адміністрації Президента; президентські резиденції; а також загальна інформація про країну (у тому числі, інформація про форму правління, парламент, уряд, національні символи, відзнаки, свята). Значна увага приділяється новинам та огляду преси. Наслідуючи американську традицію на багатьох сайтах президентів розміщені матеріали про першу леді країни (біографія, фотогалерея, благодійна діяльність).

На жаль, цей ресурс короткочасний та доступний лише в період перебування президента при владі. Після залишення посади президенти дуже рідко підтримують свої офіційні інтернет-представництва. У більшості випадків сайти передаються до архівів, де вони стануть доступні дослідникам лише за наявності відповідного комп'ютерного обладнання.

Для збільшення свого рейтингу серед електорату провідні політики світу, зокрема президенти, намагаються використовувати всі наявні інформаційні можливості. Після вдосконалення офіційних порталів державної влади багато з них завели свої власні веб-сторінки, які практично дублюють офіційну інформацію з державних сайтів, але головний акцент ставиться на особі політика, президента, глави держави. І хоча сьогодні, все ж більш популярними є блогосфера та соціальні мережі, особисті сторінки продовжують наповнюватись інформаційними ресурсами. Такі веб-сайти в Інтернеті має президент США Б. Обама (<http://www.barackobama.com>), президент Аргентини К. Кіршнер (<http://www.cfkargentina.com>) та ін.

Більш довготривалі інформаційні ресурси можна отримати з інтернет-сторінок президентських бібліотек чи музеїв. Державні президентські бібліотеки створені в різних країнах світу, в одних – це бібліотеки колишніх президен-

тів, в інших – це бібліотечні установи для інформаційно-аналітичного обслуговування вищих органів державної влади, які зросли на основі невеликих бібліотечних відділів адміністрацій чи канцелярій. Більшість із президентських бібліотек мають власні веб-сторінки для висвітлення своєї діяльності та введення у науковий обіг електронних інформаційних ресурсів з проблематики державотворення, конституціоналізму, політології та права. Традицію їх створення започаткував президент США Франклін Д. Рузвельт у 1939 р. На думку Л. Едвардса, наукового співробітника Центру американських досліджень Фонду Клінтона, «Президентська бібліотека – суто американська традиція... Такі бібліотеки-музеї кожного президента показують, що ми небайдужі до свого минулого, яким би воно не було, що ми поважаємо своїх президентів. Це гарна позапартійна традиція...» [5].

Ці установи, виходячи зі статутних цілей, окрім власне архівної (збір джерел) виконують ще й меморіальну функцію (президентські бібліотеки США, президентські музеї та центри Казахстану, Росії, Франції, Філіппін тощо), науково-дослідну (президентські бібліотеки Білорусі, Азербайджану, Росії, дослідницький центр у Мексиці та ін.), освітню (президентські бібліотеки США, президентські музеї Казахстану, Франції тощо).

У деяких країнах президентські бібліотеки об'єднують декілька функцій, в інших – існує мережа президентських центрів, музеїв та бібліотек, які реалізують певні специфічні завдання. Так, в Росії є Президентська бібліотека імені Б. М. Єльцина, як національна електронна бібліотека культурно-історичної спадщини, а також функціонує Бібліотека Адміністрації Президента, створюється Президентський центр Б. М. Єльцина у Єкатеринбурзі для збереження та дослідження документальної спадщини першого президента РФ. Така ж ситуація і в Казахстані: Музей першого президента Казахстану, Архів президента Казахстану, фонд у Національній бібліотеці та ін. Унікальною установою, яка поєднала в собі функції бібліотеки, архіву та музею – є Фонд Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У США система президентських бібліотек під керівництвом Національного архівного управління та Адміністрації документації США на сьогодні нараховує 13 бібліотечних установ [6]. Хоча всі вони й знаходяться формально в одній організації, але за складом документів, виконанням завдань вони різняться. Кожна з президентських бібліотек займається збором та накопиченням масиву інформаційних ресурсів (друковані та електронні джерела, аудіо та відеоматеріали) з проблематики діяльності президента та історії розвитку держави епохи його правління. Удосконалюючи власні веб-сторінки президентські бібліотеки США частково виставляють власні інформаційні ресурси широкому загалу користувачів для ознайомлення з характером документів та матеріалів, але повно-

го доступу до всієї колекції документів не має у жодної бібліотеки. Найбільш представлені інформаційні ресурси на сайті Президентської бібліотеки Б. Клінтона (<http://www.clintonlibrary.gov>). Це не лише його накази та розпорядження з важливих державних питань, щоденний розклад прийому у Білому домі, архівні матеріали, а також фото зустрічей його та першої леді з видатними діячами світу та мультимедійні ресурси, зокрема прес-конференція з Президентом України Л. Кравчуком у грудні 1994 р. [7].

Крім президентських бібліотек Національного архіву, у США існує кілька приватних президентських бібліотек та музеїв президентів XIX–XX ст., зокрема Президентська бібліотека та музей А. Лінкольна, У. Мак-Кінлі, К. Куліджа, Президентський центр Р. Хейса, Президентська бібліотека В. Вільсона та ін.

Переважна більшість інформаційних ресурсів, що входять до складу документальної спадщини інституту президентства європейських країн, знаходяться у приватних колекціях і використовуються для репрезентації періоду правління певного президента. В основному приватними музеями та бібліотеками керують спеціально створені фонди (Фонд Шарля де Голля (<http://www.maison-natale-de-gaulle.org>), Фонд О. Квасневського (<http://www.kwasniewskialeksander.eu>) та ін.). Приватні музеї чи бібліотеки, як правило, засновуються на батьківщині президентів, їхнє представлення у сучасному інформаційному просторі залежить від ролі лідера в державному та світовому процесі.

Наприклад, у Франції у 2008 р. відкрили Музей-меморіал Шарля де Голля у селищі Коломбе-ле-Дьоз-Егліз, де був похований цей видатний французький діяч. Відкриттю нового музейного комплексу посприяв Фонд Шарля де Голля, який інвестував у проект близько 14,5 млн євро. За задумом фундаторів, музей являє собою найсучасніший освітній та архівний центр [8].

Для збільшення представлення інформаційних ресурсів та документальної спадщини про французького президента Шарля де Голля у світовій мережі Національний інститут аудіовізуальних ресурсів Франції та Фонд Шарля де Голля презентували новий інтернет-портал «Публічні промови Шарля де Голля» – <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle>. На порталі виставлені для загального доступу близько 200 радіо та телематеріалів, кінохроніки загальною тривалістю більше 50 год. Цей ресурс (промови, інтерв'ю, привітання, звернення тощо) відображають не лише французьке політичне життя, а й міжнародний процес після Другої світової війни. Матеріали розподілені за тематичним і хронологічним принципом, висвітлюючи найбільш важливі події у житті де Голля: військові конфлікти в Алжирі, політичні виступи у травні 1968 р., повернення до влади, взаємовідносини з європейськими та африканськими країнами, США та СРСР. Використовуючи досвід Національного інституту аудіовізуальних ресурсів Франції в опрацюванні мультимедійних матеріалів, засновники порталу зроби-

ли дуже вдалий інтерфейс, пошуковий апарат, інформаційний супровід поданих матеріалів, і, що найголовніше, подали стенограми всіх аудіовізуальних записів з можливістю онлайн пошуку по них.

Крім вищеназваних, у французькому інтернет-просторі функціонують ще декілька інтернет-порталів, які представляють інформаційні ресурси про французького президента Шарля де Голля – це Інформаційний центр голлізму (<http://www.gaullisme.net>); освітні ресурси про Шарля де Голля (<http://www.de-gaulle-edu.net>) та ін.

Французький електронний інформаційний простір заповнений не лише документальною спадщиною Шарля де Голля. Ділиться своїми думками щодо актуальних подій сьогодення, використовуючи сучасні інформаційні технології, президент Франції 1974–1981 рр. 87-річний В. Жискар *д'Естен* (<http://www.vge-europe.eu>), **активно наповнює Інтернет інформаційними ресурсами про інститут президентства у Франції Асоціація Ж. Помпиду** (<http://www.georges-pompidou.org>), Інститут Ф. Міттерана (<http://www.mitterrand.org>), **Асоціація** та Фонд Ж. Ширака (<http://www.jacqueschirac-asso.fr>, <http://www.fondationchirac.eu>).

У Німеччині відзначились створенням окремих спеціалізованих зібрань для збереження документальної спадщини глав держав (принаймі зі створенням веб-порталів та виходом у світовий інформаційний простір) лише видатні політичні діячі Німеччини у XIX та XX ст. – перші президенти: Ф. Еберт, перший президент Веймарської Республіки (1919–1925) та Т. Хойс, перший президент ФРН (1949–1959) (<http://www.stiftung-heuss-haus.de>) і декілька канцлерів Отто фон Бісмарк (<http://www.bismarck-stiftung.de>), В. Брант (<http://www.willy-brandt.org>) та К. Аденауер (<http://www.adenauerhaus.de>). Проте інформацію про всіх президентів Німеччини та перших леді, починаючи з президента Рихарда фон Вайцзекера, переглянути їх публічні промови та частково фотоматеріали можна на офіційному веб-порталі Федерального президента Німеччини (<http://www.bundespraesident.de/DE/DieBundespraesidenten/DieBundespraesidenten-node.html>).

Фонд Т. Хойса, заснований Бундестагом у 1994 р., підтримує функціонування бібліотеки та архіву першого президента ФРН. Крім того, робить внесок у дослідження історичного періоду перебування Т. Хойса на найвищій державній посаді шляхом проведення семінарів, тренінгів, лекцій та поширення публікацій наукових періодичних та монографічних видань з відповідної проблематики. Усю наукову літератури зацікавлені користувачі можуть замовити через веб-портал [9]. Крім того, тут також можна переглянути бібліографічний список видань з питань політичної та творчої діяльності президента ФРН Т. Хойса та його дружини Е. Хойс-Кнапп, а також авторських робіт подружжя Хойс. Для

популяризації знань про президента Т. Хойса та період його правління серед молодого покоління співробітниками фонду розроблені методичні матеріали для навчальних закладів, які доступні в електронному варіанті на порталі фонду. В архівних фондах зберігаються аудіовізуальні та друковані матеріали періоду XIX та XX ст. На порталі фонду подається список архівних матеріалів, які дослідники можуть вивчати у приміщеннях архіву та бібліотеки. Використовуючи можливості сучасних інформаційних технологій, фонд створив свою сторінку і в соціальних мережах (<http://www.facebook.com/heusshaus>) для спілкування з більшим колом відвідувачів та зацікавлених у пізнанні історії Німеччини XX ст., а також для оперативного інформування про актуальні події, пов'язані з першим президентом ФРН.

У Польщі одним з найбільш значних збирачів документальної спадщини інституту президентства та її дослідження на користь демократичним змінам у суспільстві є Інститут Л. Валенси (<http://www.ilw.org.pl>). Ідея заснування Інституту виникла в 1995 р. після вивчення досвіду діяльності президентських бібліотек США та фондів экс-президентів у країнах світу. Серед найбільших неурядових громадських організацій Інститут Л. Валенси був провідною установою у просуванні ідеї інтеграції країни до ЄС. Маючи на меті широкий спектр діяльності з підтримки процесу децентралізації, розвитку демократії та захист прав людини у всьому світі (зокрема, Куба, Китай, Тибет, Бірма тощо), інститут заснував благодійний фонд Л. Валенси та розпочав створення Президентської бібліотеки та музею Л. Валенси у Варшаві (www.bibliotekalw.pl). Остання повинна збирати, накопичувати, досліджувати та популяризувати шляхом створення інтернет-порталу документальної спадщини Л. Валенси, а також взаємодіяти з подібними спеціалізованими зібраннями за кордоном, виховувати у молоді повагу до польської історії та інституту президентства освітніми та просвітницькими заходами. У кінцевому результаті даний портал повинен перетвориться на мережевий цифровий архів історії Польщі 1980–1995 рр. через призму діяльності провідного політичного польського діяча Л. Валенси. Крім того, на цьому веб-порталі присутні мультимедійні матеріали про польського президента Л. Валенсу, як про його сучасну діяльність, так і про його життєвий шлях [10], тексти його публічних промов та відгуки в ЗМІ. Цікавим для дослідника інституту президентства в Польщі будуть оцінки діяльності Л. Валенси з боку провідних політиків світу (Далай-Лами XIV, Н. Саркозі тощо), що також є на порталі Інституту. Сучасну діяльність Л. Валенси у мультимедійному розрізі відслідковує його однойменний блог – <http://lechwalesa.blogg.pl>.

У країнах СНД функціонують спеціальні бібліотеки, які діють як окремі установи й обслуговують науковою, інформаційно-аналітичною продукцією президентську владу. Наприклад, в Азербайджані – Президентська бібліотека

або Бібліотека Управління справами Президента Азербайджанської Республіки, яка створена у 2003 р. на базі Центральної міської бібліотеки та Бібліотеки господарчого відділу Управління справами президента. Основне завдання бібліотеки – бібліотечне-бібліографічне та інформаційне обслуговування співробітників центральних органів виконавчої влади. За словами місцевого журналіста, вона є «еталоном бібліотечної справи сучасного Азербайджану» [11] на фоні невеликої бібліотечної мережі столиці країни (до 15 бібліотек). Бібліотека має свою інтернет-сторінку (www.preslib.az), на якій можна отримати доступ до повнотекстових інформаційних ресурсів (тематичних баз даних, електронних книг, періодичних видань, тематичних збірок матеріалів та щомісячних бібліографічних бюлетенів, які висвітлюють функціонування інституту президентства в Азербайджані).

У Республіці Білорусь аналогічні функції виконує Президентська бібліотека Республіки Білорусь, створена на базі Урядової бібліотеки ім. О. М. Горького у 1994 р. Вона виконує функції аналітично-інформаційного підрозділу Адміністрації Президента РБ і обслуговує президента, співробітників його Адміністрації, Національного Зібрання, Конституційного суду, Виконавчого секретаріату СНД та інших органів виконавчої влади і місцевого управління. З-поміж інформаційних продуктів бібліотеки – щоденні тематичні дайджести преси («Економічна реформа РБ», «Політична партії та лідери», «Президент Республіки Білорусь: хроніка щоденної діяльності»), при складанні яких використовуються матеріали зі 185 газет і 848 журналів та бібліографічних покажчиків, щомісячний бібліографічний бюлетень «Держава і право». Крім того, бібліотека надає доступ до електронних та документальних баз даних, які формуються за рахунок власних видань (електронні каталоги книг, статей, документів Всесвітнього Банку Реконструкції та Розвитку, подарунків, авторефератів тощо) або передплати (БД «EBSCO», East View, нормативно-правові акти Білорусі, України та ін.). Бібліотека має свій власний сайт (www.preslib.org.by), але доступ до інформаційних ресурсів мають лише користувачі вищих органів влади.

Велику роль у зборі, збереженні та накопиченні документальних ресурсів з питань інституту президентства відіграють приватні фонди президентів. Переважна більшість з них займається благодійною діяльністю на чолі або з екс-президентом, або з його нащадком. Але в той же час вони сприяють відкриттю меморіальних музеїв або бібліотек для збереження документів та матеріалів екс-президентів і репрезентації періоду його правління. Крім того, вони вводять великий масив інформаційних ресурсів про президентів або документальну спадщину самих президентів у світову мережу шляхом ведення відповідних сторінок на своїх інтернет-порталах. Наприклад, Фонд Шарля де Голля (<http://www.maison-natale-de-gaulle.org>), Фонд О. Квасневського

(<http://www.kwasniewskialeksander.eu>), Президентський фонд Л. Кучми «Україна» (<http://www.kuchma.org.ua>).

Установи, які займаються не лише накопиченням документальних джерел про інститут президентства, а й займаються його вивченням, аналізом та виробленням пропозицій до вдосконалення державної політики глав держав, – це дослідницькі або так звані «мозкові» центри. Вони можуть бути як приватними, що підтримуються громадськими організаціями чи університетами, так і державними.

Міллер-центр створений у 1975 р. на базі Університету Вірджинії, планувався фундаторами як позапартійна установа, що буде надавати допомогу вищій державній владі у підвищенні ефективності державного управління. Наукові дослідження та діяльність співробітників інституту спрямовані у таких напрямках: дослідження інституту президентства, вироблення методологічних засад дослідження державної політики, введення в суспільний та науковий обіг документальних ресурсів з проблематики інституту президентства з метою заохочення та активізації громадянського суспільства, а також сприяння роботі двопартійної комісії, яка виробляє спільні рекомендації для президента та парламенту стосовно актуальних подій. На веб-сайті інституту (<http://millercenter.org>) представлені не лише історичні відомості та фактологічна інформація, а й багатий архівний матеріал (аудіо та відеовиступи президентів США). Міллер-центр своєю діяльністю нагадує інститути стратегічних досліджень в Казахстані (Казахстанський інститут стратегічних досліджень (www.kisi.kz)), Україні (Національний інститут стратегічних досліджень (www.niss.gov.ua)), Росії (Російський інститут стратегічних досліджень (<http://www.riss.ru>)), але має автономний характер.

Подібний характер діяльності має і аналітична інституція Фонд «Спадщина» (<http://www.heritage.org>), яка всі свої дослідницькі та аналітичні роботи поширює серед вищої державної влади. Ця організація відома тим, що готує для новообраних президентів США аналітичні праці щодо детального обґрунтування комплексу заходів для застосування в усіх сферах діяльності адміністрації президента. Наприклад, «Мандат на лідерство» (20 томів) та «Мандат на лідерство-2» для президента Р. Рейгана, а також «Пріоритети для президента» (376 сторінок) для президента Дж. Буша-молодшого. Крім того, фонд видає електронний журнал *The insider* (<http://www.insideronline.org>), друкує результати наукових досліджень та інформаційні буклети. На сайті організації публікуються тексти лекцій, які були прочитані видатними політиками чи експертами всього світу у самому Фонді «Спадщина», проводиться дискусія між експертами стосовно актуальних американських чи світових подій.

У Мексиці з 2007 р. функціонує Центр Вісенте Фокса (<http://centrofox.org.mx>) – дослідницький інститут з проблематики інституту президентства в

країнах світу. Цей центр поєднав у собі всі вищезазначені види організацій – це бібліотека, музей та науково-дослідний інститут. Бібліотека та музей наділені меморіальними функціями з метою формування інформаційних ресурсів (книги, періодичні видання, аудіо, відеоматеріали), які висвітлюють передвиборну кампанію та діяльність на посту глави держави президента Мексики 2000–2006 рр. В. Фокса [12]. У той же час науково-дослідний інститут займається дослідженням державного управління, проведенням науково-практичних конференцій та виробленням рекомендацій з підвищення ефективності діяльності президентської влади в країні.

Один зі шляхів отримання оперативної інформації про діяльність президентів – це блогосфера та соціальні мережі. І хоча даний ресурс має суб'єктивний характер, але записи від першої особи відіграють важливу роль у розумінні політичних вчинків та державної політики. При цьому залишається проблема відділення офіційних матеріалів від фальсифікацій. Дуже часто для компрометації керівників держав створюється під їхніми іменами ресурси з провокаційним змістом. Так, у червні 2011 р. прес-служба російського президента заявила про підробку блога Д. Медведєва у Twitter [13]. А в ЖЖ, під прізвищем президента України В. Ющенка існувало декілька сторінок, з відверто цинічними та брутальними текстами.

Один із найкращих блогів, на думку дослідників [14], належить президенту Ірана М. Ахмадінежаду (<http://www.ahmadinejad.ir>). І хоча блог містить переважно текстові повідомлення з перекладом на декілька мов, він найбільш «живий» на відміну від інших більш офіційних веб-сторінок. Автор блогу веде декілька рубрик, розповідаючи про духовну культуру Ірану, свої зустрічі зі студентами, власне ставлення до США тощо.

Соціальні мережі – це один із сучасних видів комунікаційних зв'язків між віддаленими абонентами, засіб спілкування та самовираження. На відміну від блогерів користувачам соціальних мережах не потрібно вміти писати зрозумілі багатьом пости на актуальні теми для підтримки своєї популярності в Інтернеті. У соціальних мережах створюються співтовариства, які різняться поглядами, інтересами, гуртуються навколо популярної особи (політика чи актора тощо). І головне у цьому процесі – підтримка інтересу у читачів не лише своїм становищем у суспільстві, а й цікавістю спілкування, висвітленням актуальних для громадян тем.

Переваги блогів та соціальних мереж у тому, що політик, президент лише порушує проблему, формулює завдання на перспективу, а співтовариства користувачів роблять основну роботу – критикують, дискутують, пропонують альтернативні рішення або ж роблять роботу помічників блогера для підтримки його ідей. Наприклад, штаб Б. Обама напередодні виборів створив соціальну

мережу MyVO – my.barackobama.com, учасники якої за кілька днів до закінчення президентської кампанії зателефонували 3 млн виборцям з метою агітації за їхнього кандидата, і все це безкоштовно [15].

Таким чином, із розвитком інформаційних технологій та розширенням впливу світової мережі Інтернет процес комунікації верховної державної влади зі суспільством виходить на більш вищий рівень у порівнянні з можливостями традиційних ЗМІ (преса, радіо, телебачення). Інтернет-технології веб 2.0 дозволяють організувати процес зворотного зв'язку. Тобто керівник держави не просто може донести до більш широкого кола громадян основи своєї політики, стратегічні плани на майбутнє, а й проаналізувавши питання та коментарі читачів, визначити основні суспільно значущі проблеми та намітити шляхи їх вирішення. Найбільш популярними серед глав держав є соціальна мережа Facebook, у якій зареєстровано більшість активних політиків, Twitter та відеохостінг Youtube. Крім того, офіційні веб-портали та особисті веб-сторінки залишаються головним інформаційно-комунікаційним каналом між вищою державною владою та суспільством.

Але, на жаль, для більшості глав держав, президентів, прем'єр-міністрів представлення в блогосфері та соціальних мережах це більше данина часу та моді, ніж розвиток комунікаційних зв'язків із громадянами.

Один з найбільш затребуваних інформаційних ресурсів – це електронні видання. Цей ресурс складається з електронних копій наукових журналів представлених в Інтернеті, інтернет-видань, які не мають друкованих аналогів та веб-сайтів інформаційно-аналітичних, політологічних агентств, які виставляють матеріали провідних науковців, політологів, експертів. Інтернет-ЗМІ на сьогодні є одним з найпотужніших комунікативних засобів суспільства. Саме вони втілюють та репрезентують громадську думку, здійснюють функції спостерігача та контролера всіх гілок влади. Преса дає найбільш повний масив інформації про події в країні. За оперативністю подачі матеріалів та масштабністю впливу на населення газетним (електронним та друкованим) виданням немає рівних серед документальних засобів комунікації. При аналізі змісту комунікації важливо знати не тільки кількісні показники згадування на сторінках ЗМІ тієї чи іншої події, особи, важливо й те, у якому контексті йде про це мова, як інформація пресою інтерпретується. Тому лише постійний моніторинг світових та вітчизняних ЗМІ дає можливість отримувати не лише фактологічний та аналітичний матеріал, а й дає змогу простежувати тенденції розвитку глобалізаційних процесів та їх впливів на національну державну політику. В Україні є декілька організацій, які займаються моніторингом світових ЗМІ за тематичним принципом. Стосовно забезпечення новітньою оперативною інформацією з проблематики інституту президентства та висвітлення української державної

політики у зарубіжних ЗМІ необхідно відмітити діяльність Фонду Президентів України щодо підготовки та видання інформаційно-бібліо-графічних та інформаційно-аналітичних щомісячних бюлетенів «Інститут президентства в системі сучасних міжнародних відносин», «Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства», «Україна у відгуках зарубіжної преси», які поширюються як серед органів державної влади, так і шляхом системи публічних бібліотек України з можливістю доступу до них широкого кола читачів.

Важливою є категорія науково-інформаційних ресурсів – національного законодавства, яке регулює юридичні норми функціонування інституту президентства (Конституція, Закон про Президента, інші правові акти). Це найбільш масові джерела для дослідження інституту глав держав. Нормативно-правові інтернет-ресурси можна розділити на декілька груп: універсальні, регіональні, національні. Загальний доступ до основних законодавчих актів країн світу дає інтернет-портал «Legislationline» (<http://www.legislationline.org>), який також дає змогу робити пошук як за географічною, так і тематичною ознакою. На регіональному рівні функціонує: «Законодавство країн СНД» (<http://www.spinform.ru>) – інформаційно-пошукова система, яка включає діючі нормативно-правові документи російською мовою всіх країн СНД з різноманітної тематики: основи державотворення, соціальне, господарське, кримінальне законодавство, міжнародне право та ін. Основним джерелом поповнення інформації є парламенти й інші державні органи, а також компанії та організації, які випускають національні законодавчі бази даних. У більшості країн світу є повний доступ до національного законодавства, хоча й з невеликими обмеженнями: база Thomas Бібліотеки Конгресу США (<http://thomas.loc.gov>), у Франції – Legifrance (<http://legifrance.gouv.fr>), в Росії – «Гарант» (<http://www.garant.ru>), в Білорусії – Национальный центр правовой информации Республики Беларусь (<http://www.pravo.by>) та багато ін.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства в процесі інформаційно-бібліографічного забезпечення новітніми оперативними науково-інформаційними матеріалами органів вищої державної влади, зокрема інституту президентства, залучаються дедалі більше інформаційних ресурсів із зарубіжного досвіду ефективного державного управління. Дані ресурси дають можливість проаналізувати діяльність вищого керівництва зарубіжних країн щодо вирішення актуальних суспільно-політичних, соціально-економічних та міжнародних питань. Крім того, постійний моніторинг міжнародних ЗМІ дає можливість простежувати лінію взаємовідносин стратегічних партнерів України, що робить можливим прогнозування подальших кроків.

Одним із центрів вивчення зарубіжної документної бази розвитку інституту президентства в Україні є Фонд Президентів України. Цей фонд є структурним

підрозділом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і використовує традиції та досвід комплектування, наукової систематизації, збереження та використання колекційних фондів цієї найбільшої бібліотеки України та величезний документальний, електронний інформаційний ресурс цієї бібліотеки. Це дає змогу ефективно поєднувати інформаційні ресурси в справі бібліотечно-го, інформаційного, бібліографічного, аналітичного обслуговування як користувачів НБУВ, так і державних органів влади.

У процесі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Президента України, його органів та служб при вивченні та узагальненні зарубіжного досвіду функціонування вищої державної влади, зокрема інституту президентства, у нагоді стають бази даних закордонних наукових журналів (електронні бази даних голландського видавництва Elsevier, Springer та ін., які розміщуються на платформах ScienceDirect та EBSCOhost). Інформаційно-аналітична діяльність Фонду Президентів України, що ґрунтується на даній базі, користується попитом у вищих владних структурах.

Новітня бібліографія нових видань як в Україні, так і за кордоном, зокрема в СНГ, подається у інформаційно-бібліографічному бюлетені «Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства». Крім того, інформаційні ресурси, які використовувались у забезпеченні вищих органів державної влади, входять до складу електронних баз даних (бібліографічна, повнотекстові, мультимедійна та фактографічна), що дає змогу, у разі потреби, швидко відновити матеріали та використати ретроспекцію зарубіжного досвіду.

Аналітичні матеріали та інформаційні ресурси, які формуються за участі ФПУ, відображають як суто президентську тематику, так і актуальні проблеми державного управління та конституціоналізму, які стоять перед українським суспільством. У інформаційно-аналітичному бюлетені «Інститут президентства в системі сучасних міжнародних відносин» відображаються також питання президентських виборчих перегонів та впливу міжнародних і глобалізаційних процесів на українську державну політику.

Для висвітлення реакції зарубіжної спільноти на діяльність органів державної влади в Україні, зокрема інституту президентства, ФПУ проводить моніторинг провідних зарубіжних ЗМІ на предмет виявлення відгуків про Україну. Результати цієї діяльності узагальнюються в реферативному виданні «Україна у відгуках зарубіжної преси».

Таким чином, співробітництво з органами державної влади, у тому числі й зі структурами інституту президентства в Україні, сприяє удосконаленню функцій найбільшої в Україні бібліотеки, трансформації її в сучасний інформаційний центр, що поступово вдосконалює інформаційно-аналітичне обслуговування владних структур, сприяє, завдяки оперативному інформаційному супрово-

ду, удосконаленню ефективності управлінської діяльності, забезпечує розширення доступу до національних інформаційних ресурсів громадянам України в період розвитку інформатизації суспільства. Фонд Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського постійно намагається підвищувати рівень інформаційно-аналітичної продукції відповідно до потреб часу та вимог основних замовників.

Список використаних джерел до розділу 3

1. How Can the US Best Redefine. Its Approach to Economic Engagement with Africa? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://presidentialfellows.wordpress.com>. – Title from the screen.

2. Романюк А. Партії та електоральна політика [Електронний ресурс] / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – «Астролябія», 2005. – С. 289. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Shveda_Romanyuk/R_Sh_Rozdil_9.pdf. – Назва з екрана.

3. Сайти президентів держав світу [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/fru/pid.html>. – Назва з екрана.

4. Федосеева Н. Н. Сущность блогов в аспекте реализации гражданами РФ права на участие в управлении делами государства [Електронний ресурс] / Н. Н. Федосеева // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1 (3). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pvuabs/2010_1/03_02_02.pdf. – Назва з екрана.

5. Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства. – К. : НБУВ. – 2006. – С. 18

6. Presidential Libraries [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov/presidential-libraries>. – Title from the screen.

7. Video Gallery [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.clintonlibrary.gov/videos.html>. – Title from the screen.

8. Discours de Charles de Gaulle [Electronic resource]. – Mode of access: <http://en.memorial-charlesdegaulle.fr/video.php?ThemaID=11&CatID=15>. – Title from the screen.

9. Publikationen [**Electronic resource**]. – Mode of access: <http://www.stiftung-heuss-haus.de/html/publikationen.html>. – Title from the screen.

10. Film o Nagrodzie Lecha Wałęsy [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ilw.org.pl/filmy.v_38.strona_. – Title from the screen.

11. Удовик В. Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут

президентства в країнах СНД / В. Удовик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2008. – Вип. 21 . – С. 98–107.

12. *Martin Diego Rodriguez Azcбrraga, Salinas Pliego, Slim y Roberto Hernandez, entre asociados del Centro Fox* [Electronic resource] / *Martin Diego Rodriguez* // *La Jornada*. – Mode of access: http://www.jornada.unam.mx/2007/05/31/index.php?section=politica&article=015_n1_pol. – Title from the screen.

13. Кремль открестился от фальшивого блога Д. Медведева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/society/28/06/2011/602707.shtml>. – Загл. с экрана.

14. Блогеры номер один [Электронный ресурс] / Виктория Приходько, Наталья Степанова // *Московский комсомолец*. – 2009. – № 192. – С. 3. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/russia/article/2009/08/30/342623-blogeryi-nomer-odin.html>. – Загл. с экрана.

15. *Удовик В.* Представлення глави держави в сучасному інформаційному просторі: досвід провідних країн / В. Удовик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 33. – С. 33.

Розділ 4. Україніка в системі глобальних інформаційних ресурсів

4.1. Поняття національної бібліографії в контексті розвитку інформаційних процесів сучасності

В умовах розвитку сучасної інформатизації на фоні активізації глобалізаційних процесів розвиток уявлень про національну бібліографію як важливу систему орієнтації в національних інформаційних ресурсах набуває особливого значення. Вивчення даної проблеми в сучасному її звучанні розпочалося у ХХ ст. [1].

Так, зокрема, НБ визначається в термінологічному словнику «Библиотечное дело» (М., 1986, 2-е изд.) як загальна бібліографія, що забезпечує реєстрацію всіх документів, які вийшли на території країни, і інформування про них. У такому трактуванні термін *НБ* синонімічний відомому терміну *державна бібліографія*. Але при вживанні поняття *національна бібліографія* в наш час правомірно допускається використання різних трактовок. У вищезазваному словнику зазначається, що в деяких випадках в обсяг поняття включається відображення документів національною мовою; документів національних авторів; опублікованих за кордоном документів, що за змістом відображають особливості життя чи прояву інтересів даної держави чи нації. Термін *НБ* широко вживається за кордоном, водночас у різних країнах розуміється неоднаково. У СРСР поняттю *національна бібліографія* відповідало поняття *державна бібліографія*.

Отже, поняття НБ фактично звужувалося до поточної обліково-реєстраційної бібліографії або взагалі виключалося з контекстів розгляду його в теорії та на практиці. Такий підхід, очевидно, був зумовлений політичними реаліями того часу.

Як відомо, історично склалися різні принципи обліку літератури у виданнях НБ: територіальний (література, опублікована на території даної країни); мовний (матеріали, опубліковані національною мовою країни незалежно від місця видання); комплексний (література, опублікована на території країни, а також видана поза її межами, але пов'язана з даною країною мовою, походженням автора, змістом).

Багатозначність терміна НБ зумовлена різними конкретно-історичними умовами розвитку держав, народів, їх культури. Звідси – недоцільність зведення його до уніфікації. Багатоваріантність підходів до з'ясування даної проблеми якраз і дає можливість її вивчення з урахуванням характерних особливостей різноманітних підходів. Саме така точка зору і обґрунтовується в енциклопедії бібліотечної справи [2].

У контексті її реалізації було обґрунтоване Л. Ліндером поняття *національна бібліографія* залежно від охоплення друкованої продукції. Згідно з цим визначенням національний бібліографічний посібник відображає видання: випущені в межах даної країни; мовою (мовами) даної країни; твори уродженців даної країни, незалежно від місця їх проживання та використання мови; про дану країну, враховуючи видання, які відображають деякі аспекти національного життя; які мають авторське право в даній країні; видання, випущені для даної країни поза її територією.

За Л. Ліндером, національним можна вважати бібліографічний посібник, який містить відомості про видання в будь-якій комбінації (всього їх 37) з цих шести груп.

Після створення програми «Універсальний бібліографічний облік» (УБО) під державною бібліографією став розумітися бібліографічний облік видань тільки першої групи. Видання останніх п'яти груп повинні залишатися поза державною бібліографією.

Сучасна постановка питання вимагає розгляду НБ у системі вітчизняної та міжнародної інформації. Національна й міжнародна бібліографії пов'язані, передусім, УБО, мета якого – встановити всесвітню систему обміну бібліографічною інформацією, для чого необхідно спочатку створити НБ у кожній з учасниць цього обміну. НБ і є базою ефективних міжнародних бібліографічних зв'язків. Водночас НБ – термін, прийнятий у міжнародній бібліотечній практиці з метою визначення виду бібліографії, завданням якого є ретроспективний та поточний облік національної продукції [3].

Використання поточної національної бібліографії (ПНБ) як бази УБО сприяло уніфікації методів бібліографування, зокрема стандартизації складання бібліографічних записів і створення міжнародного комунікативного формату ЮНІМАРК.

Сучасний етап розвитку ПНБ зумовлений реалізацією рекомендацій міжнародного конгресу з НБ, який був проведений ЮНЕСКО в Парижі (1977 р.). Цьому передувала велика підготовча робота, яку здійснив Г. Помассл. Він склав порівняльний огляд існуючих національних бібліографій [4], який відбивав стан НБ у світі до 1974 р. Продовжив його роботу англієць Р. Леффінс. Дані цих документів, а також Синоптичні таблиці ПНБ, підготовлені робочою групою під керівництвом Г. Помассла, та його ж огляд законів про обов'язковий примірник [5] послужили основою для рекомендацій конгресу. Його матеріали – це чітко сформульована, тривала за часом програма розвитку ПНБ із точки зору її організації, принципів, обліку продукції, що випускається в країні, форм її реалізації, об'єктів і методів бібліографування. Конгрес розглянув питання про обов'язковий примірник (становить юридичну базу для збирання, зберігання й

обліку національної друкованої продукції).

Основоположним принципом обліку ПНБ, як і в попередніх рекомендаціях ЮНЕСКО, було визнано територіальний. Проте країнам, які послуговувались іншими принципами (мовний, комплексний), було запропоновано документи, що виходять за межами країни, бібліографувати окремо від масиву вітчизняної продукції, щоб запобігти дублюванню бібліографічної інформації в рамках УБО.

Отже поза даною моделлю, після rischi, виділено екстеріоріку. І це ще раз підкреслює сучасне розуміння ПНБ як державної бібліографії. Запропоновану спеціалістами східноєвропейських країн «Динамічну модель охоплення документів у ПНБ» було рекомендовано ЮНЕСКО для використання в міжнародному масштабі [61].

У рекомендаціях міжнародного конгресу (1977 р.) складовою частиною національного бібліографічного обліку було визначено ретроспективну національну бібліографію (РНБ). Щодо визначення змісту поняття *національна бібліографія України* варто зауважити таке:

1. Бібліографія в Україні сягає корінням у середньовіччя. Проте тільки в ХІХ – на початку ХХ ст. побачили світ праці, які фахівці визначають як складові частини НБ. Найважливіші серед них – описи українських стародруків М. Максимовича і Д. Зубрицького, бібліографії творів українського письменства М. Комарова і Д. Дорошенка, бібліографічні покажчики І. Левицького.

2. Кваліфікованими напрацюваннями з бібліографії стали «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях», «Указатель источников для изучения Мало-российского края» О. Лазаревського, «Указатель источников для ознакомления с Южной Русью» Д. Дорошенка. Чи не вперше питання української бібліографії як проблему порушує відомий український учений і бібліограф З. Кузеля (1908 р.), проблему поточної української бібліографії – бібліографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові (1909 р.).

3. Практично першою установою, яка намагалася координувати зусилля науковців щодо національної бібліографії, було НТШ, у складі якого з 1909 р. діяла бібліографічна комісія. Найплідніший період діяльності НТШ пов'язаний з участю (з 1894 р.) і головуванням у ньому М. Грушевського (1897–1913 рр.). Під його редакцією вийшло ПО томів «Записок Товариства», майже 30 томів інших видань, 88 книг «Літературно-наукового вістника» (1895–1905 рр.); в 1905 р. «Вістник» передано з НТШ Українській видавничій спілці, але М. Грушевський продовжував редагувати його до 1914 р.) [71]. До Першої світової війни НТШ стало безумовним і авторитетним лідером у розробці українознавчої тематики. З організацією в Києві Української академії наук і особливо у 20-ті

роки лідерство в розробці проблем українознавства перейшло від НТШ до ВУАН.

Уперше питання про створення всеохоплюючого Українського бібліо-графічного репертуару було висунуте в 1919 р. Українським бібліографічним інститутом Головної книжної палати як основне завдання в галузі бібліографічної діяльності в Україні. Важливим кроком у справі організації цієї роботи була ініціатива Всенародної бібліотеки України про складання УБР. З часом це завдання розглядалося багатьма науковими установами республіки та поступово реалізовувалося.

Це – період розквіту українського книгознавства. УНІК під керівництвом Ю. Меженка виходив на передові позиції в бібліографічній науці, нерідко випереджаючи теоретичний рівень книгознавців багатьох країн. Саме в цей час УНІК досить результативно працював над розробкою теорії та методики УБР. Наукове студіювання української друкарської продукції (до 1917 р.), статистичні дослідження й наукові студії над нею (з 1917 р.), вивчення українського друку поза територією України були в центрі уваги цього професійного колективу.

Формуючи поняття НБ, УБР дослідники УНІКу в цьому аспекті насамперед аналізували всі твори друку, видані на території України; всі твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання; всі видання про Україну авторів-українців, переклади.

Перша конференція наукових бібліотек України (1925 р.) визнала головним завданням своєї бібліографічної роботи складання українознавчого бібліографічного репертуару.

За його складові частини було прийнято:

а) усю друковану літературу, видану на території етнографічної України за всі віки, та всю рукописну літературу на території України до початку друку;

б) усю літературу всіма мовами про Україну поза межами етнографічної України за всі віки;

в) усю літературу українською мовою поза межами етнографічної України за всі віки;

г) усі твори авторів-українців (у розумінні, встановленому для роботи УАН), де б вони не жили [⁸].

Для керівництва та координації цією роботою, згідно з рішенням конференції, у 1926 р. було створено спеціальну бібліографічну комісію при ВУАН, до складу якої входили видатні вчені й провідні бібліографи України. У другій половині 20-х років були напрацьовані теоретичні та практичні питання бібліографічного репертуару такими фахівцями, як С. Маслов, Ф. Максименко, Ю. Меженко, С. Постернак, М. Сагарда, М. Ясинський.

Згідно з рішенням Першого пленуму бібліографічної комісії при ВУАН, з

метою визначення теоретичних основ і практичних методів створення репертуару було оголошено широку наукову дискусію, що тривала до 1930 р. В її процесі вчені й фахівці бібліологічних спеціальностей висловили чимало різних думок, часом досить відмінних і навіть діаметрально протилежних.

Зокрема, УБР розглядався як українська бібліографія в цілому; як генеральний план бібліографічної роботи; як повний каталог літератури України. Один з варіантів передбачав висвітлювання УБР за такими трьома ознаками: авторство, мова, зміст.

На думку значної частини дослідників, єдиний послідовний і правильний погляд полягав у тому, щоб в основу обсягу УБР покласти територіальну ознаку, заносючи до нього, як стрижневу його частину, всю продукцію, друковану на теренах етнографічної України, й тим самим створюючи бібліографічну базу для вивчення, передусім, продуктивних сил республіки та культур усіх народів, що жили або живуть на її території.

Додаткові частини УБР, за рекомендаціями учасників дискусії, повинні були складатися з друкованої поза межами етнографічної України літератури за ознаками мови (твори українською мовою) і змісту (твори, що стосуються України та всіх народів, що жили або живуть на території України). Літературу з-поза меж етнографічної України за ознакою авторства (твори авторів-українців), що ні мовою, ні змістом не стосується України, як правило, до УБР не заносили. Ішлося лише про тих авторів-українців, що брали участь у процесі творення української культури й науки та частину своїх творів, які ні мовою, ні змістом не стосуються України, друкували за межами України.

Над створенням НБ у цей час плідно працювали Головна книжна палата в Києві та Українська книжкова палата в Харкові. Але вже в 30-ті роки ця діяльність класифікувалася як вияв українського буржуазного-націоналізму. Відновлення роботи над УБР у 40-ві роки було припинене з цих самих причин.

Відлиги на зламі 50–60-х років були дуже короткими, хоча створення першої узагальненої праці з історії бібліографії в Україні І. Корнейчиком стало помітним явищем у розробці проблеми.

Низку ґрунтовних українознавчих бібліографічних праць було видано в США, Канаді, Чехословаччині. Істотним доповненням до друкованих в Україні бібліографічних джерел стали пристатейні бібліографії у виданій за редакцією В. Кубійовича «Енциклопедії українознавства» та англomовних енциклопедіях. У цьому ряду важлива праця Є. Пеленського «Україніса в західноєвропейських мовах»^[9].

НБ України не обмежується сьогодні тими параметрами, які були окреслені спочатку. Вони – данина своєму часу. У сучасних умовах виникає нове, інформаційне суспільство. Відбувається перехід від поліграфічного етапу до елект-

ронного, у процесі якого створення та використання інформації дедалі більше здійснюється у машинопрочитуваній формі. У зв'язку з цими процесами НБ набуває нових особливостей. Інформатизація стимулює розвиток української НБ, сприяє розвитку її кооперативних зв'язків у контексті розвитку міжнародної системи інформаційного обміну.

Ключові обставини у теоретичному дослідженні НБ України – діалектичний взаємозв'язок національних особливостей бібліографічної діяльності з її загальнолюдськими, загальноцивілізаційними цінностями. Попри особливості видань ПНБ і РНБ у різних країнах, подальший розвиток НБ України повинен виходити з прийнятих на міжнародному рівні основоположних, принципових позицій.

Поряд з розвитком даного підходу до вивчення сутності національної бібліографії західні вчені, як правило, дають визначення цьому терміну, зважаючи на об'єкт бібліографічного обліку і, до того ж, віддаючи перевагу ПНБ. Так, Х. Коновер пише: «Ідеальна (поточна національна) бібліографія створюється на основі повного переліку всіх книг, документів, брошур, періодичних видань та інших друкованих матеріалів, опублікованих у межах однієї країни за попередній рік, або з меншим інтервалом»^[10].

Подальші теоретичні розробки поняття НБ зумовлені створенням програми УБО, де під НБ, як зазначалося вище, розуміється бібліографія, що лише облікує твори, котрі вийшли на території окремої країни. Це зрозуміло з точки зору оперативності УБО, утім, не вирішує всіх завдань НБ.

Як конструктивний підхід, компроміс, у цьому контексті цікава точка зору канадського автора Д. Ланн, яка пише, що якби всі нації мали свої національні бібліографії, коли б усі національні бібліографії були однаковими, досконалими, могли б і хотіли передбачати потреби кожної іншої нації і забезпечували б запити необхідними даними, тоді б не було виправдання в залученні вихідних даних видань інших країн. Оскільки несхоже, що така досконалість буде досягнута, нема переконливої основи, чому кожна країна не повинна включати в свою національну бібліографію будь-які дані, котрі вона вважає необхідними. Варто, однак, усвідомлювати при цьому, що справжня національна бібліографія – це свої власні видання^[11].

Функціонально також може бути розглянуто ПНБ та РНБ як органічно неподільні. Ідеться про дві підсистеми, об'єднані спільністю мети. Це ж стосується й основних принципів їх створення, хоча принципи формування РНБ історично зумовлені й не можуть бути так жорстко уніфіковані, як у ПНБ.

Окрім цього виняткову увагу під час теоретичного обґрунтування проблем РНБ необхідно приділяти питанням типології документів. В ідеалі РНБ повинна передбачати відбиття практично більшості документів, які відображені в запро-

понованій динамічній моделі охоплення документів у ПНБ.

ПНБ значно оперативніша, спирається на закон про обов'язковий примірник і будується на засадах державно-територіального принципу обліку документів. У багатьох випадках вона може бути ототожнена з державною бібліографією, котра є її складовою частиною

При цьому особливості НБ України (і поточної, і ретроспективної) зумовлені тією ж системою взаємопов'язаних етнічних і соціальних факторів, котрі забезпечують формування та функціонування кожної нації: національною мовою, етнічністю та територіальністю, звичаями та традиціями нації, національною свідомістю та психологією, а також економічними, геополітичними та іншими факторами зовнішнього середовища НБ.

При вирішенні конкретних багатоаспектних проблем інформатизації може бути логічно обгрунтованим підхід до розгляду проблеми, коли всі рукописні твори, територіально та тематично пов'язані з Україною сприймаються як важливі об'єкти української бібліографії.

Грунтовний аналіз показує, що в недавньому минулому бібліографія не була зорієнтована на повноту відображення матеріалу в загальних реєстраційних працях або на об'єктивність критеріїв його відбору в багатьох роботах, спеціалізованих за певною ознакою. Упродовж багатьох десятиліть цілі періоди нашої вітчизняної історії були фактично закриті для об'єктивних досліджень. Ідеться про ідеологічний критерій відбору книг.

При цьому не треба забувати, що саме на основі ідеологічного відбору від української книги протягом століть відлучалися опубліковані в Україні видання, що пов'язані за змістом з католицтвом, уніатством. Значна частина науковців дотримувалась і дотримується думки про те, що видані в Україні іншомовні книги, за змістом пов'язані з ворожою до православ'я ідеологією, зокрема уніатською – є антиукраїнськими. І на цій підставі не можуть бути віднесені до української книги.

Саме тому необхідно відмовитися від численних стереотипів, які деформували об'єктивний підхід бібліографів до створення бібліографічних праць і не давали змоги віддзеркалювати цілі пласти документальних цінностей народу нашої країни.

Не треба доводити ту істину, що на характер відбиття творів друку установами НБ не повинні впливати жодні з існуючих політичних партій та блоків – правлячих або опозиційних. Щодалі буде бібліографія від політики, тим повноцінніше вона виконуватиме культурно-історичну, а тим самим і культурно-посередницьку функції.

НБ покликана служити всьому суспільству. Бібліотечні установи мають забезпечити читачів бібліографічною інформацією, що відображає всі точки зору

на сучасні та історичні події. Інформаційні джерела бібліотечних фондів не можуть бути переписані чи вилучені з-за несхвалення їх прихильниками або противниками будь-яких поглядів. І тому для забезпечення інформаційних потреб суспільства сьогодні необхідні корінні зміни теорії й практики бібліотечно-бібліографічної справи.

У зв'язку з цим видається за доцільне як оптимальний варіант реалістичного визначення поняття *національна бібліографія України* з огляду на особливості історичного розвитку України запропонувати таке: *Національна бібліографія розглядається як форма відображення багатомістової пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством.*

Її головні функції:

– цілеспрямоване представлення інформації про рукописні (з IX по XXI ст.) та друковані (з XVI по XXI ст.) твори та електронні інформаційні ресурси, що тематично можуть бути об'єднаними поняттям національної бібліографії;

– сприяння реалізації найважливіших завдань інформатизації, пов'язаних зі створенням умов доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів і можливостей їх використання в інтересах національного розвитку;

– структуризація національної інформаційної бази та визначення на її основі перспективних напрямів розвитку інформаційних ресурсів кожної нації і держави на всіх видах використовуваних на сьогодні носіїв.

Таким чином, сучасна національна бібліографія набуває стратегічного значення для національного розвитку при зростаючому значенні ефективного використання інформаційних ресурсів на інформаційному етапі розвитку цивілізації в умовах сучасної глобалізації. З одного боку, враховуючи документальні масиви за великі хронологічні періоди, РНБ виконує функцію довгочасного зберігання інформації про документи, з іншого, виконуючи універсальне підсумовування знань, закарбованих у документах, сприяє вивченню культурного спадку, тобто слугує фактором розвитку національної культури та її взаємозв'язків з культурами всіх народів.

Напрацювання системи поглядів на сутність національної бібліографії України передбачає розвиток її внутрішнього понятійного апарату. Це тим доречніше, що і в сучасних умовах у бібліографічній науці триває дискусія щодо визначення основоположних понять, у тому числі понять «*українська книга*», «*національна бібліографія України*», «*Український бібліографічний репертуар*», «*україніка*», «*друкована україніка*», «*рукописна україніка*» тощо.

Традиційні терміни «репертуар», «зведений каталог», «національний» тощо також досить часто вживаються в спеціальній літературі. Теоретико-

методологічне обґрунтування репертуару вітчизняної друкованої продукції входить до числа основних проблем формування національної культури. Разом з тим, в умовах переходу до інформаційного суспільства, глобального технічного переозброєння бібліотечної справи їх значення, зміст суттєво уточнюються. Тому вкрай важливо враховувати еволюцію цих понять не тільки для теорії, але й для бібліографічної практики.

Конструктивним внеском у дану дискусію стали результати напрацювань Інституту української книги НБУВ, спрямовані на розробку теоретичних, методичних та організаційних аспектів національної бібліографії України, вивчення вітчизняного спадку, сучасних тенденцій та закономірностей світового бібліографічного процесу. Ідеться, насамперед, про адаптування до реалій вітчизняної практики напрацьованої документної бази ЮНЕСКО, IFLA, у якій ґрунтовно аналізується стан НБ у країнах світу з точки зору прояву глобальних закономірностей розвитку інфосфери. Ідеться про організацію роботи з розвитку вітчизняної НБ у руслі документів Міжнародного конгресу з НБ (Париж, 1977 р.) [12], узагальнення теоретичного та практичного досвіду створення національного бібліографічного репертуару країнами СНД.

Питання про загальну концепцію україніки було порушене на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів (вересень, 1990 р.). Археографічна комісія, а згодом й Інститут української археографії (нині – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (ІУА)) взяли безпосередню участь у напрацюванні концепції архівної та рукописної україніки. Проект був доопрацьований редколегією (В. Ульяновський (ІУА)), Л. Дубровіна (ЦНБ), К. Новохатський (Головархів України), обговорений і затверджений на спільному засіданні дирекції ІУА та Інституту сходознавства НАН України.

Учасники конгресу аргументовано відмовилися від вузького бібліографічного розуміння поняття *україніка* як суто зарубіжних видань про Україну, що побутувало бібліотекознавчій практиці раніше. На конгресі було обґрунтовано загальний підхід до даного поняття, згідно з яким до сфери його охоплення входять документи, створені в Україні, в інших державах – про неї, а також документи, створені українцями, які безпосередньо не працювали в царині української культури або науки, але зробили значний внесок у світову культуру. Таким на сьогодні є основний принцип окреслення поняття *україніка* [13].

Як відомо, в інформатиці вельми поширився підхід, зміст якого полягає у виділенні двох видів інформації – первинної (вихідної), що є знанням, і підхід до явищ *україніка* як до вторинної інформації, що є результатом аналітико-синтетичної переробки первинних документів, сьогодні розвинуто провідними бібліографознавцями. Такий погляд становить суть сучасної документографіч-

ної концепції бібліографознавства (О. Коршунов), основні положення якої знайшли належне місце в розвитку сучасних інформаційних технологій.

Варто сказати, що в поняття *україніка* ряд учених пропонує вкладати не тільки бібліографічну інформацію, тобто інформацію вторинного рівня, а й створення зведеного фонду копій архівних історичних матеріалів, які зберігаються за кордоном, отже, корпус масивів первинної інформації і накопичення масиву вторинної [14]. З точки зору розвитку вітчизняної практики правомірною є саме така постановка питання. Україніка якраз і концентрує в собі масив первинної інформації (оригінали документів чи їх копій, у тому числі фонд копій матеріалів, збережуваних за кордоном), а також масив вторинної інформації (систему картотек, каталогів, реєстрів, путівників, довідників, власне археографічну чи бібліографічну інформацію).

Поняття *рукописна україніка* передбачає рівень масиву первинної інформації (рукописний фонд, включаючи фонд копій матеріалів, які зберігаються за кордоном), та рівень масиву вторинної інформації, власне археографічної.

Поняття *друкована україніка* охоплює рівень масиву первинної інформації (документальний фонд національного друку, у тому числі фонд копій оригіналів документів, що зберігаються за кордоном) та рівень масиву вторинної інформації, власне бібліографічної.

Електронні ресурси україніки містять у собі систему оцифрованих документів з даної теми з документної спадщини минулого та електронну інформацію з теми сучасної україніки, продюковану в наш час.

Розглядаючи зміст поняття *українська книга*, слід мати на увазі точку зору видатного французького книгознавця, автора праці «Революція в світі книг» Р. Ескарпі. Він зазначав, що досі ще ніхто не зміг дійти загально-прийнятого визначення поняття *книга*. Кожний, хто ставить перед собою подібну мету, вступає, за його образним висловом, у галузь туманних визначень і нечітких ознак [15]. Однак сучасне інфознавство не може дозволити собі розпливчастість понять, що негативно впливають на розвиток інформаційних технологій.

У той же час – книга – винятково складне суспільне явище. Її цілісне вивчення потребує системного підходу. У визначенні поняття книги ми маємо синтез дефініцій, зумовлених зовнішніми її ознаками, та дефініцій, які відбивають спробу відобразити її зміст, читацьке призначення тощо. Вирішення питання про специфіку бібліографічного підходу до книги впливає з того, що бібліографію книга цікавить не сама по собі, а під кутом зору тих функцій, які вона реалізує у сприйнятті читача; під кутом зору її відповідності визначеним суспільним потребам. Ідеться про знаходження оптимальних шляхів і засобів бібліографічного задоволення цих потреб. У цьому й полягає специфіка бібліографічного ставлення до книги. Тут усе вирішує зв'язок між книгою та її користува-

чем.

У контексті розвитку сучасних інформаційних процесів, формування глобального інформаційного простору репертуар національної бібліографії має включати:

а) літературу всіма мовами, що вийшла на терені компактного оселення українського народу:

– у межах України часів колишньої Російської імперії, в УСРР, у РРФСР та в інших регіонах колишнього Союзу;

– у межах Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини та інших країн, де фіксується компактне проживання українців;

б) літературу українською мовою та різними мовами про Україну, а також літературу авторів-українців, що вийшла й виходитиме за межами української території» [16].

Слід зазначити, що створені наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. бібліографічні праці за різні хронологічні періоди – при всій їхній цінності – далекі від формування репертуару української книги [17]. Хоча їх треба кваліфікувати складовими частинами НБ, вони, як зауважував Ю. Меженко, не можуть задовольнити нас із ряду причин:

– ці бібліографії не відображають усієї української книжкової продукції, бо охоплюють лише видання в основному Східної й Західної України: інші території вивчалися лише частково або й зовсім не вивчалися;

– зазначені бібліографії доведені лише до 1900 р., пізніший час вони ніяк не реєструють: тимчасом відомо, що на початку ХХ ст. продукція української книги суттєво збільшилась, і за перші його 15 років вийшла майже така кількість книжок, як перед тим за 103 роки;

– ці бібліографії склалися різними особами, за різними планами, різними методами і тому не можуть бути механічно й безконтрольно зведені разом. Вони потребують найдетальнішого вивчення *de visu*;

– схедеографічний бік цих бібліографій надто застарілий і не задовольняє вимог, що їх висуває до схедеографії сучасна наука;

– українську книгу сьогодні вивчають історики, історики літератури, історики мистецтва тощо, і тому сучасний дослідник приходиться до бібліографії з такими складними й різноманітними запитаннями, на які старі бібліографії, складені півсторіччя тому, відповіді дати не можуть [18].

Саме тому Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського надає важливого значення вивченню теорії та практики створення національних бібліографічних репертуарів, осмисленню проблем, пов'язаних з діяльністю академічних, бібліотечних установ, окремих відомих дослідників країн СНД, європейських держав [19].

Дискусійним поки що залишається і основоположне питання методики роботи над національним репертуаром: що повинно бути визначальним у процесі його створення, з чого починати набір матеріалів? З опрацювання фондів головних бібліотек, наукових установ і організацій – основних фондотримачів країни чи з друкованих бібліографічних джерел? Над цією проблемою активно працюють фахівці [20], розробляючи основоположні теоретичні, методологічні, методичні та організаційні питання.

Організаційні аспекти розробки методики роботи над національним репертуаром у бібліотеках держави [21] при створенні УБР, очевидно, мають відображати дві стадії: підготовку зведеного каталогу української книги, що міститься у фондах бібліотек держави, та його поповнення за фондами бібліотек українознавчих центрів світу, а також «бібліографічними джерелами» [22].

Перша стадія, у свою чергу, поділяється на два етапи. Спочатку реалізується основоположне завдання створення бібліографічної бази даних (БД) за фондами бібліотек, у яких зосереджено основний масив літератури.

На другому етапі зведена БД основних бібліотек-фондотримачів повинна надаватися для звірки до інших бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Одержаний масив підлягає остаточній звірці з бібліографічними джерелами українознавства, що дає змогу включити в першу частину репертуару літературу, яка, на жаль, не збереглася в бібліотеках України.

Друга стадія створення бібліографічного репертуару має реалізуватися за домовленістю про співробітництво з національними бібліотеками світу й українознавчими центрами, що відповідає сучасній світовій практиці.

4.2. Національна бібліографія України: основні тенденції розвитку

Серйозному аналітичному осмисленню історії, економічного, політичного, соціального та інших аспектів життєдіяльності народу України для чіткого з'ясування основних тенденцій розвитку національних традицій в умовах активізації глобальних процесів у світі повинне передувати максимально повне, об'єктивне виявлення та облік усіх можливих рукописних, друкованих джерел, інформаційних ресурсів на всіх сучасних носіях, що торкаються України з X по XXI ст.

Створення якомога повнішого банку даних про рукописну та друковану україніку має і теоретичне, і суто практичне значення. Адже зміст цього банку має відображати історичний родовід народу України, сприяти накресленню стратегічних напрямів розвитку інформаційної основи національного розвитку в сучасних умовах, прогнозуванню орієнтирів соціально-

економічного, політичного та культурного розвитку нашої держави.

Історичний досвід створення національної бібліографії (НБ) переконливо доводить складність цього процесу, котрий потребує розв'язання багатьох теоретичних, методичних та організаційних проблем. Серед них ведеться пошук відповідей на запитання про те, як специфічні засоби бібліографічного моделювання, національні репертуари інформаційних ресурсів відображають розвиток народу й держави в усіх галузях суспільного життя, як вони відображають внесок даного народу в загальну скарбницю світової цивілізації, розкривають важливу частину єдиного бібліотечного фонду кожної країни, створюють підґрунтя для розвитку всіх інших видів бібліографії, здійснення бібліографічного пошуку, довідково-бібліографічного обслуговування.

Основоположні розробки у сфері НБ, що завжди були в центрі уваги бібліографознавців, істориків, філологів, філософів, мали дискусійний характер. Це викликано складністю об'єкта та предмета дослідження, слабкістю наукових розробок понятійного апарату цілої галузі знання, пов'язаної зі спорідненими поняттями українська книга, національна бібліографія України, Український бібліографічний репертуар (УБР), україніка, державна бібліографія тощо. Однак сьогодні, у період зростаючої інтенсивності інформаційних процесів у загальноцивілізаційному вимірі, підвищення їх значущості конкретизація понятійного апарату в даній сфері діяльності потребує особливої уваги.

Ідеться про уточнення підходів на базі врахування здобутків та наукових гіпотез бібліографознавців різних країн, що дає змогу окреслити специфіку історії України, її національного поступу, акцентувати увагу на принципово новому значенні й спрямуванні розвитку бібліографії державно-національного змісту. Сучасне бачення концептуальних основ НБ не може обмежуватися традиційними бібліографознавчими проблемами. Вона має базуватися на терені інформатизації суспільства, у межах якої має реалізуватись державна програма автоматизації бібліотек, однією з підсистем якої і є автоматизована система національної бібліографії.

Таким чином, сучасна проблематика НБ передбачає уточнення самого поняття, змісту, головних напрямів організаційних, методичних основ; проблем, спричинених створенням програми державної автоматизованої бібліографічної підсистеми, а також питань, зумовлених економічними засадами НБ, авторським правом на бібліографію, кадровим забезпеченням, ефективною організацією науково-дослідної діяльності.

Безумовно, така програма має одержати загальнодержавну значущість, як це й практикується в багатьох країнах світу, із наданням спеціального державного фінансування. Вона може реалізуватись тільки в комплексній співпраці академічних, бібліотечних інститутів та установ, завдяки координації зусиль акаде-

мічних, вузівських, видавничих, інформаційних центрів країни.

Отже, цей основний зв'язок – *інформація-користувач* – зумовлює особливість бібліографічного уявлення про книгу. Бібліографія розглядає книгу як джерело знання (інформації) і основний об'єкт бібліографування не тому, що вона являє собою твір друку, а тому, що саме видання друку історично є головним засобом фіксування та передачі соціальної інформації. З цього випливає, що й інші засоби тривалого фіксування інформації (наприклад, аудіовізуальні, інтернет-інформація та ін.), які винайшло і винаходитиме людство, також включаються і включатимуться в об'єкт бібліографії.

Вирішальним у даному разі є практичний аспект, реалії, зумовлені створенням НБ. Саме такий підхід пропонував Ю. Меженко.

«Справді-бо, – намагався з'ясувати він у доповіді на сесії відділення суспільних наук АН УРСР 30 травня 1946 р., – що таке для нас буде книга? З якої кількості сторінок вона починається? Збірник музичних творів або альбом ілюстрацій, або географічний атлас – чи є все це об'єктом нашої бібліографії? Періодичні видання (журнали, газети, серійні видання) – чи можна вважати їх за книгу? І взагалі, де формальні межі для всіх цих видів друку? Адже відомо, що існує значна кількість проміжних видів, які ускладнюють це і без того досить складне питання. А без вирішення цієї проблеми ми вже на перших кроках натрапимо на дуже великі труднощі. Помилково буде цю проблему розглядати як суто формальну. За всіма цими формами приховується вельми важливий зміст» [23]. Ю. Меженко намагається розглянути поняття *книга* через призму поліграфічного, виробничого визначення, а також мовного й хронологічного [24].

У цьому контексті книга повинна розглядатись у широкому розумінні бібліографічного документа будь-якої форми, враховуючи всі види друку. Сьогодні взагалі важко заперечити проти того, що бібліографічний облік повинен охоплювати найрізноманітніші види документів, а не лише поліграфічні видання. Він, зокрема, має включати видання – текстові, нотні, картографічні, образотворчі; видання для сліпих; офіційні документи; аудіовізуальну продукцію – кіно-, фото-, фонодокументи; електронні видання, зокрема, програми для ЕОМ і бази даних; неопубліковані документи, зокрема результати науково-дослідної і конструкторської діяльності (дисертації, звіти про науково-дослідні роботи, депоновані наукові роботи, алгоритми та програми).

Поняття *книга* в хронологічному аспекті теж потребує окремого пояснення.

Ю. Меженко стверджує, що розгляд української бібліографії з 1798 р. є умовним, що слід готуватися до заглиблення далі в XVIII ст., а значить, і в XVI ст.

Така думка на сьогодні стає дуже актуальною, оскільки вона органічно пов'язана з питанням зміцнення національної інформаційної традиції. Зміцнення цієї традиції в умовах розвитку глобалізації має дуже велике значення як

орієнтир, дороговказ для сучасного національного інфотворення, розвитку суверенних інформаційних ресурсів.

У сучасних умовах як альтернатива інформаційній уніфікації зростає увага народів до поглиблення уявлень про корені своєї національної культури та історію свого розвитку. У зв'язку з цим зростає значення інформаційної основи національного розвитку, набутих знань, носіями яких є не тільки друковані, а й рукописні твори, їх описи. Вони – свідчення історичного розвою творчих здібностей народу, відображені в справах його видатних діячів та в історичних подіях. Рукописна книга посідає особливе місце в системі історико-культурної спадщини, відтворюючи величезний історичний пласт духовного розвитку суспільства середньовічної доби. Книга була не лише одним з видів джерел, а й протягом декількох століть акумулювала в синтезованому вигляді за рукописно-книжною формою всі напрями знання і мистецтва і, тим самим, відіграла роль важливого фактора духовного розвитку. Неоціненний її вплив і на соціально-етнічні процеси та становлення національної самосвідомості українського народу. Недостатнє визнання значення рукописної (починаючи з X ст.), та друкованої книги XVI–XVIII ст. (зводячи її до передісторії української книги) в сучасних інформаційних процесах – значить звузити проблему української національної книги тільки до періоду нової та новітньої історії. У той же час безперервність історії розвитку держави, народу, його культури потребує вивчення та успадкування всього періоду української книжкової культури – і рукописної, і друкованої.

Основоположним питанням теорії нашого книгознавства є питання визначення меж національної належності книги. Його вирішення, на думку багатьох дослідників, має загальне методологічне значення для української культурології в цілому та розвитку методик організації інформаційних процесів сучасності зокрема.

Перші книгознавці, які ґрунтовно вивчали українську книгу, встановлюючи межі національної належності книги, брали за основу мовну характеристику [25]. Цю ж ознаку визнають провідною й сучасні дослідники [26].

Мова дійсно є важливим критерієм. Вона репрезентує національне не своєю формальною сутністю, зовнішньою оболонкою, а насамперед, багатовіковим духовним досвідом народу, бо є найважливішим чинником його культурного життя.

Добре знаний український бібліограф М. Гуменюк (один з небагатьох, хто порушив свого часу питання про визначення поняття *українська книга*), не погоджуючися з тезою про визначальний характер мовної ознаки, справедливо наголошував, що в умовах важкого соціального й національного гніту, коли заперечувалося саме існування українського народу, коли не визнавалися українська

мова й література, а автори-українці часто писали й друкували свої твори нерідною мовою, дуже важко відповісти на запитання про те, що треба вважати українською книгою [27]. І він дійсно мав рацію.

Культура українського народу впродовж століть залишалася культурою бездержавної нації, на долю якої випало самозбереження українського родоводу, захист традицій, святинь і звичаїв. 1720 р. – указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою; 1769 р. – указ Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг; 1775 р. – зруйнування Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях; 1811 р. – закриття Києво-Могилянської академії; 1847 р. – розгром Кирило-Мефодіївського товариства; 1862 р. – закриття українських недільних шкіл; 1863 р. – Валуєвський циркуляр про заборону видання книг українською мовою; 1876 р. – Емський акт про заборону ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот українських пісень; 1884 р. – закриття всіх українських театрів.

Наприкінці 1904 р. царський уряд під тиском революційних подій був змушений піти на відомі поступки в обмеженні української мови. При Академії наук було створено спеціальну комісію для вивчення цього питання (академіки О. Шахматов, Ф. Корш, А. Фамінцин, П. Фортунатов, А. Лаппо-Данилевський і С. Ольденбург). 18 лютого 1905 р. комісія подала на затвердження загальних зборів Академії наук записку «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», яку було схвалено відповідним рішенням. Автори записки (в основному, О. Шахматов і Ф. Корш) довели безпідставність шовіністичних поглядів на українську мову та літературу та відзначили неприпустимість будь-яких перепон їх вільному розвитку в загальнолюдських інтересах [28]. І попри це, у 1908 р. був виданий указ Сенату про «шкідливість» культурної та освітянської діяльності в Україні; у 1914 р. – указ Миколи II про скасування української преси. І за радянської влади на кінець, 1933 р. – телеграма Сталіна про припинення «українізації».

Проблема розвитку української культури та мови була також пов'язана з тією обставиною, що протягом кількох століть панівні верстви українського суспільства (князі й шляхта) поступово полонізувалися, покатоличувались й дедалі більше віддалялися від національно-державних устремлінь козацтва. В їхніх руках були зосереджені економічні та політичні важелі влади, вони мали неабиякі можливості для побудови національного життя й розвитку економічної самобутності суспільства, але не користувалися цими можливостями. Саме у названих колах вважалося «гарним тоном» відмовлятися від рідної мови, і це всебічно заохочувалося.

Не можна не зважати й на таку обставину. В Україні книги природничої, те-

хнічної, медичної та іншої проблематики з початку масового книговидання здебільшого видавалися латинською або польською мовами. Майже всі рукописні курси філософського спрямування створювалися викладачами Києво-Могилянської академії латиною. І це не дивно, тому що мовою науки, католицької церкви і, частково, літератури в середньовічній Європі була саме латина. У XIX ст. у Галичині наукова література видавалася німецькою та польською мовами, в Україні (у складі Росії) – переважно російською.

У зв'язку з цим, як відомо, бібліографічні покажчики, складені українськими літературознавцями, бібліографами, письменниками нерідко видавалися російською або польською мовами. Частина українських бібліографічних праць друкувалася поза межами України, а на її території іноді створювалися бібліографічні посібники загальноросійського значення.

Українська культура усвідомлювалася передусім як культура етнічна, а поширене на Заході поняття нації як політичної спільності спершу не мало шансу на утвердження. Отже, і до НБ зараховували найчастіше лише документи українськомовні або пов'язані з українцями в етнічному сенсі.

Саме тому, виходячи з потреб НБ, зрозумілим є акцент на необхідності творчого пошуку логічних конструктивних пропозицій, спрямованих на найоб'єктивніше, найреалістичніше визначення поняття національна книга з огляду на всі особливості історичного розвитку українського народу. Інакше неможливо уявити в усій повноті дійсного змісту української культури.

Світовий досвід організації НБ показує, що в більшості країн для бібліографування відбираються книги одночасно за мовною та територіальною ознаками – в одному варіанті; за мовною, територіальною та авторською ознаками – в іншому. Іноді залучаються видані за кордоном книги, у яких йдеться про країну та народи, які в ній проживають.

Таку конструктивну логіку підходу визначила й Міжнародна бібліографічна конференція у Варшаві 19–22 вересня 1957 р., на якій були представлені СРСР, європейські соціалістичні країни та Франція. Вона констатувала відмінність у підходах до НБ, вважаючи неможливим її уніфікувати. Абсолютно очевидно, що розходження у визначенні терміну *національна бібліографія* не випадкові. Логічно розглядати їх як опосередкований результат розмежувань в історичному розвитку окремих народів.

Саме в разі такого підходу визначення меж національної належності української книги спирається на певну сукупність ознак, серед яких – мовна, територіальна, авторська, змістовна, хронологічна. Причому жодна з них не може бути абсолютизованою.

Отже, доцільно розглядати поняття *українська книга* на кількох визначальних рівнях рукописних творів, відповідно до визначення проекту «Рукописна

україніка» [29] та друкованих творів:

1. Твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання.
2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України.
3. Твори друку про Україну й український народ, видані в усьому світі всіма мовами.

Саме такий підхід є єдино прийнятним у контексті розробки моделі НБ, вбирає в себе рукописні твори (з IX по XXI ст.) та твори друку (з XVI по XXI ст. включно).

У цілому ж НБ пройшла великий шлях розвитку: від книготорговельного призначення до надання повної інформації в інтересах розвитку інформаційної сфери; від обліку, у першу чергу, книг і деяких інших видів творів друку до обліку інформаційних ресурсів на всіх носіях, включаючи неопубліковані матеріали суспільно значущої інформаційної спадщини минулого; від методики, котра визначається традиціями та побажаннями окремих країн, до напрацювання та використання міжнародних стандартів, з прагненням до загальної оптимальної моделі структури установ НБ; від видань на друкарському верстаті до інтернет-ресурсів.

Нині українська НБ вийшла на міжнародний рівень і, розвиваючись за об'єднаною програмою IFLA «Універсальний бібліографічний облік, Міжнародна програма MARC» (UBCIM), стала одним із провідних напрямів розвитку світового бібліографічного процесу.

Українська НБ як відбиток національної пам'яті пронизує та живить усе розмаїття сучасних інформаційно-бібліографічних систем, мереж, програм – національних і міжнародних, універсальних і галузевих, державних і приватних, які функціонують у ручному та автоматизованому режимах.

На базі вітчизняного доробку у сфері національної бібліографії стала можливою продуктивна взаємодія різних установ, що входять до системи інформаційних комунікацій. При цьому стало можливим вирішення проблеми створення національної бібліографії рукописної україніка спільними зусиллями архівів та найбільших бібліотек держави, що мають рукописні фонди. Здійснюється бібліографування спеціальних видів літератури (дисертації, наукові звіти тощо – функція органів НТІ). Книжкова палата відповідає за поточне бібліографування друкованої продукції на основі обов'язкового примірника. Реалізація такого організаційного підходу дасть змогу бібліотекам, академічним інститутам зосередитись на створенні ретро-спективної НБ як важливого елемента міжнародного інформаційного співробітництва.

Це співробітництво, однак, натикається на об'єктивні важкопереборювані перешкоди. Вони пов'язані з кризою вітчизняного книговидання та книгопостачання, відсутністю повної інформації про нові видання, порушення зв'язків з

інформаційними центрами колишнього Союзу, з фінансовими ускладненнями, браком валюти, митними перешкодами, введенням нових умов користування міжбібліотечним абонементом. Все це призвело до інформаційної ізоляції, до різкого зниження якості бібліотечного фонду, суттєвого погіршення можливостей інформування вчених і спеціалістів України про новітні досягнення зарубіжної науки й техніки.

У нинішніх умовах важливо зберегти досягнутий змістовний і організаційний рівень системи державної бібліографії. При цьому визначальною для всієї подальшої діяльності є інформатизація суспільства.

Створення НБ неможливе без використання нових інформаційних технологій. Розвиток традиційного бібліотекознавства сьогодні збагачується банками даних (електронні зведені каталоги – реєстри) за видами документів (передусім, книги й серіальні видання) та хронологічними періодами. Однак інформатизація бібліотек не входить до національної програми інформатизації та не має належного статусу. І це негативно впливає на механізми координації між бібліотеками різних систем і відомств. Потребує свого розв'язання проблема централізованої підготовки на машинних носіях бібліографічної інформації про нові твори друку. Ще не приділяється належної уваги питанням стандартизації в бібліотечно-інформаційній сфері; недостатній рівень має теоретична база для створення в бібліотеках автоматизованих інформаційних систем нового покоління.

Для забезпечення інформаційної єдності бібліотечно-бібліографічного середовища потрібні спільні рішення щодо надходження та використання безкоштовного обов'язкового примірника видань, типології видань і бібліографічного опису; відбору, класифікації, методичних питань; технології; форматів для машинної обробки інформації; розробки програмних засобів; загальної організації та спільного використання єдиного банку бібліографічних і статистичних даних. Це є важливою умовою національного розвитку в умовах зростаючих впливів сучасної глобалізації та розвитку інформаційних обмінів на базі організованого національного інформаційного ресурсу.

Напрацювання системи поглядів на НБ має ґрунтуватися на світовому та вітчизняному досвіді. Система наукового опису, досвід науково-практичної діяльності в бібліографії, що склалися в бібліотечних установах колишнього Союзу, матимуть першочергове значення. Радою Міжнародної асоціації академій наук (МААН) було порушене питання про доцільність проведення сумісними зусиллями академій досліджень з історії радянського періоду з метою напрацювання узгоджених позицій з цих проблем [30]. Особливо важливим є розуміння суті НБ не тільки як засобу обміну і збагачення досягнень культури, а й інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем, – як на

рівні кожної суверенної держави, так і їх взаємодії.

Програма «Рукописна та друкowana україніка» повинна отримати статус загальнодержавної зі спеціальним державним фінансуванням. В організаційному аспекті світовий досвід стверджує раніш ухвалені рекомендації ЮНЕСКО про необхідність створення у кожній країні центру НБ.

Першочергові завдання у справі реалізації проекту програми – вивчення рукописної та друкowanej україніки у світі, напрацювання генерального плану розподілу робіт з питань НБ; залучення до авторського колективу базових бібліотек держави (основних фондотримачів), провідних гуманітарних академічних інститутів, архівних установ, Книжкової палати, комісій вищих органів влади, інших інституцій та організацій; розробка оптимальної моделі НБ, вироблення єдиних принципів системи посібників ретроспективної та поточної НБ; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Рукописна Україніка»; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Друкowana Україніка»; реєстрація втрачених творів друку; створення зведеного реєстру «Втрачена україніка»; бібліографічна реєстрація зарубіжної україніки в окремих країнах з обов'язковим визначенням пріоритетності програм; програмне інформаційне та лінгвістичне забезпечення проекту; розв'язання проблеми стандартизації та формату опису, зокрема кодикологічного – для реєстру української рукописної книги, археографічного – для опису архівного, музейного та інших фондів, бібліографічного – для опису бібліотечних фондів; розробка науково-технічної програми «Класифікація в сучасній науці, бібліотечно-бібліографічній практиці і проблеми створення цілісної державної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи»; розробка основних напрямів формування БД, її структури з метою входження до міжнародних інформаційно-бібліографічних систем.

4.3. Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги як реєстр глобальної україніки

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є сховищем найважливіших рукописних і друкowanych пам'яток, у якому сконцентровано загальнонаціональний інформаційний потенціал країни. Як бібліотечно-науково-дослідна установа загальнодержавного значення НБУВ здійснює виявлення та облік україніки в усьому світі на всіх видах носіїв інформації, формування баз даних друкowanej та електронної україніки, підготовку та видання повної ретроспективної національної бібліографії документів на всіх видах носіїв.

На сучасному етапі постало та потребувало вирішення питання про створення науково-бібліографічних видань серії національної бібліографії України

не тільки на рівні книги, а й у широкому видовому спектрі – нотографічних, образотворчих, картографічних видань, періодики та видань зарубіжної українки.

Першочергового значення набуло створення міжнародного зведеного каталогу-репертуару української книги як невід'ємної та основоположної частини українського бібліографічного репертуару на основі фондів НБУВ, провідних бібліотек Української держави та світу. Для реалізації цієї мети здійснюється розробка теоретичних засад і методики формування міжнародного зведеного каталогу-репертуару української книги, розробка методології створення бібліографічних видань широкого видового спектра, поетапне введення до наукового обігу та інформаційного простору документів, що зберігаються у спеціалізованих фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а саме: відділу формування музичного фонду (235 тис. документів), відділу образотворчих мистецтв і сектору картографічних видань, які не мають аналогів в Україні, відділу газетних фондів, де зберігається понад 216 тис. річних комплектів газетних видань, у т. ч. унікальних і раритетних, відділу зарубіжної українки.

Підготовка та створення найповнішого банку даних рукописної, друкованої та електронної українки має як теоретичне, так і суто практичне значення. Ідеться про напрацювання підходу, який дає змогу інтегрувати досвід і здобутки бібліографознавців різних країн, з огляду на специфіку історії України та її національного поступу акцентувати увагу на значенні й спрямуванні розвитку бібліографії державно-національного змісту й наблизити практику використання бібліографічних ресурсів до практики сучасної інформаційної діяльності.

Бібліотека приділяє велику увагу координації бібліографічної роботи бібліотечних і наукових установ держави. Зокрема, це стосується встановлення єдиних методологічних і методичних підходів до роботи, концентрації зусиль фахівців на основних напрямках створення національної бібліографії. Пріоритетним завданням дослідження української книги в історичному, методологічному і бібліографічному аспектах стає її повний бібліографічний репертуар.

НБУВ сьогодні виступає в ролі провідного об'єднуючого наукового центру з вивчення української книги. Саме за її ініціативи на основі фондів бібліотек держави створюється міжнародний зведений каталог-репертуар української книги; формуються електронні БД, науково-бібліографічні видання серії «Національна бібліографія України»; покажчики і каталоги рукописів, книг, газет, картографічних, нотографічних, образотворчих видань.

Роботі передувала підготовка видання «Україномовна книга у фондах НБУВ. 1798–1923». Національна парламентська бібліотека підготувала і видала «Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України» за 1798–1923 рр. Національна наукова бібліотека ім. В. Стефани-

ка – «Репертуар української книги. 1798–1916: матеріали до бібліографії».

В умовах інформатизації суспільства одним з головних напрямів діяльності бібліотеки є формування електронної бази даних зведеного каталогу-репертуару україномовної книги, системи БД рукописних і стародрукованих картографічних видань, нотних, періодичних (газети), образотворчих видань та видань зарубіжної україніки, зокрема:

- зведений каталог-репертуар української книги;
- електронний каталог видань відділу зарубіжної україніки;
- електронний каталог «Періодичні видання України (газети). 1818–1922»;
- електронний каталог «Український плакат 1917–2001 рр.»;
- електронний каталог «Відділ формування музичного фонду: фонди нотних колекцій»;
- БД рукописів і стародруків картографічних видань XVI–XVIII ст.

У процесі роботи над «Зведеним каталогом-репертуаром української книги. 1798–1923» були використані фонди державних бібліотек і музеїв України, бібліотек науково-дослідних інститутів Національної академії наук України, наукових бібліотек університетів (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Львівського національного університету ім. І. Франка), Книжкової палати України, електронні каталоги зарубіжних бібліотек, ресурси Інтернету.

Робота з формування зведеного каталогу здійснюється на базі кооперації із зарубіжними бібліотеками та організаціями Росії, США, Польщі, Австрії, Канади, Німеччини, Чехії, Австралії та інших країн, у фондах яких є українська книга. Уперше в бібліографічній практиці широко досліджувались і використовувались електронні інтернет-джерела з метою одержання найбільш повної інформації про місцезнаходження української книги. Використовуються електронні бібліографічні ресурси зарубіжних бібліотек і інформаційних центрів, а також корпоративного проекту WorldCat та InternetArchive.

При складанні Міжнародного зведеного каталогу-репертуару україномовної книги, яке здійснювала НБУВ для виявлення та обліку україномовної книги в усьому світі, було широко використано електронні ресурси – електронна база даних НБУВ, електронні каталоги національних бібліотек тощо. Важливим є той факт, що завдяки Інтернету стали доступними інформаційні ресурси переважної більшості бібліотек світу та ознайомлення з повнотекстовими базами даних. Поява електронних каталогів найбільших інформаційних центрів світу та сучасних засобів зв'язку дала змогу максимально збільшити охоплення фондосховищ світу та розширити можливості пошуку документів потрібного періоду. Під час роботи було виявлено україномовну книгу в бібліотеках Австралії, Австрії, Білорусі, Болгарії, Великобританії, Естонії, Канади, Молдови, Нідерландів, Німеччини,

Польщі, Росії, Сербії, США, Франції, Чехії, Швейцарії, Японії (див. таблицю). Було використано: електронний бібліографічний ресурс корпоративного проекту WorldCat – найбільшої в світі бази даних, що налічує 289 млн записів, які відображають фонди 72 тис. бібліотек світу 470 мовами; архів Інтернету (англ. Internet Archive), де зібрано значну кількість повнотекстових електронних копій видань, у т. ч. українською мовою; електронний варіант видання Bibliografia polska. 1901–1939, з позначкою «українська книга».

У процесі створення консолідованого інформаційного ресурсу з теми: «Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги» було сформовано бібліографічну базу даних, відредаговано та доповнено бібліографічні записи з урахуванням повної інформації щодо видань, отриманої з опрацьованих джерел, укладено науково-довідковий апарат покажчика; сформовано мультимедійний контент електронного видання покажчика. До кожного запису подано перелік книгозбірень або установ зберігання.

Авторський колектив здійснив великий обсяг пошукових робіт щодо встановлення та доповнення бібліографічних відомостей, відсутніх у книгах, зокрема року видання, ідентифікації авторів через розкриття псевдонімів і криптонімів тощо.

Електронна база даних налічує 25 477 бібліографічних описів україномовних видань за період від 1798 до 1923 р. Крім видань, які без застережень відповідають поняттю «книга», до репертуару включено серіальні видання та календарі.

Матеріал розміщено за хронологією, у межах кожного року – за алфавітом авторів або назв. У разі, коли видання було оглянуто de visu, бібліографічний опис складався за титульним аркушем (за його відсутності – за обкладинкою), у решті випадків було використано відомості за опрацьованими електронними джерелами.

Довідковий апарат покажчика містить «Іменний покажчик» і «Покажчик назв».

Таблиця

Наявність україномовної книги в зарубіжних країнах

№	Країна	Назва установи	Абревіатура
1.	Австралія	Бібліотека Бальє Мельбурнського університету (Мель-	UM

		бурн) / Baillieu Library, University of Melbourne	
2.	Австрія	Австрійська національна бібліотека (Відень) / Österreichische Nationalbibliothek, Wien	ONB
		Бібліотека Зальцбургського університету, Відділення сла- вістики (Зальцбург) / Universitätsbibliothek, Salzburg-Slavistik	UBS Slav
3.	Болгарія	Національна бібліотека св. Кирила і Мефодія (Софія)	
4.	Великобри- танія	Бібліотека коледжу св. Анто- нія (Оксфорд) / Library of St. Antony's college, Oxford	LAC
		Бібліотека Ліверпульського університету (Ліверпуль) / University of Liverpool Library	ULivL
		Бібліотека Лідського універ- ситету (Лідс) / University of Leeds Library	ULeedsL
		Бібліотека Лондонського уні- верситетського коледжу (Ло- ндон) / University College London Library	UCL
		Бібліотека Ноттингемського університету (Ноттингем) / University of Nottingham Library	UNL
		Бібліотеки Оксфордського університету та інших коле- джів (Оксфорд) / Oxford	OU

		University and other college libraries	
		Бібліотека школи слов'янських і східноєвропейських досліджень (Лондон)	
		Британська бібліотека (Лондон) / British Library, London	BL
		Британська бібліотека (Бостон-Спа) / British Library, Boston Spa	BLBS
		Британська бібліотека політичних і економічних наук (Лондон) / British Library of Political and Economic Science, London	BLPES
5.	Естонія	Естонська національна бібліотека (Таллінн)	
6.	Канада	Бібліотека Колегії св. Андрія (Вінніпег) / Collection of St. Andrew's College Library	CstA
		Бібліотека Університету Вікторії, Бібліотека Макферсона (Вікторія) / University of Victoria. McPherson Library, Victoria	UVicM
		Бібліотека університету Західного Онтаріо / University of Western Ontario	UWOn
		Бібліотека Університету Саскачевану (Саскатун) / University of Saskatchewan	US

		Libraries, Saskatoon	
		Університетська бібліотека Джона П. Робартса (Торонто) / University of Toronto. John P. Robarts research library	OUT
7.	Молдова	Національна бібліотека Рес- публіки Молдова (Кишинів)	
8.	Нідерланди	Бібліотека Амстердамського університету (Амстердам) / Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam	UVA
		Бібліотека Лейденського уні- верситету (Лейден) / Bibliotheek Universiteit Leiden	ULeid
9.	Німеччина	Бібліотека Берлінського уні- верситету ім. Гумбольдта (Берлін) / Berlin-Humbold- Universitätsbibliothek	BHU
		Бібліотека Вюрцбурзького університету (Вюрцбург) / Universitätsbibliothek Universität, Würzburg	UNW
		Бібліотека Гісенського уні- верситету (Гісен)	
		Бібліотека Майнцького уні- верситету (Майнц) / Universitätsbibliothek, Mainz	UB Mainz
		Бібліотека Регенсбурзького університету (Регенсбург) / Universitätsbibliothek, Regensburg	UBR

		Бібліотека університету ім. Людвіга Максиміліана (Мюнхен) / Ludwig-Maximilians-Universitätbibliothek, München	ULM
		Бібліотека університету Пасау (Пасау)	
		Державна бібліотека Берліна (Берлін) / Staatsbibliothek zu Berlin	SBB
		Державна і університетська бібліотека (Бремен) / Staats- und Universitätsbibliothek, Bremen	SUB
		Університетська бібліотека Ерланген-Нюрнберг, галузева бібліотека економіки і соціології (Нюрнберг) / Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliche Zweigbibliothek, Nürnberg	UBE-N
		Університетська і земельна бібліотека (Бонн) / Universitätsbibliothek und Landesbibliothek, Bonn	ULB Bonn
		Університетська і земельна бібліотека (Галле) / Universitäts- und Landesbibliothek, Halle	ULH
		Університетська і земельна бібліотека (Мюнстер) / Universitäts- und	ULB

		Landesbibliothek, Münster	
10.	Польща	Бібліотека Варшавського університету (Варшава) / Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie	BUW
		Бібліотека Інституту східнослов'янської філології (Краків) / Biblioteka Instytutu Filologii Wschodnio-Słowiańskiej, Kraków	BIFW
		Бібліотека університету ім. Миколи Коперніка (Торунь)	
		Бібліотека Ягелонського університету (Краків) / Biblioteka Jagiellonska w Krakowie	BJ
		Воєводська публічна бібліотека ім. Коперніка (Торунь)	
		Головна університетська бібліотека ім. Адама Міцкевича (Познань) / Biblioteka Główna Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu	BUP
		Національна бібліотека (Варшава) / Biblioteka Narodowa w Warszawie	BN
		Сілезька бібліотека (Катовіце)	
11.	Росія	Бібліотека Російської академії наук (Санкт-Петербург)	БАН

		Російська державна бібліотека (Москва)	РДБ
		Книжкова палата Росії (Москва)	РКП
		Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)	РНБ
12.	Сербія	Бібліотека Белградського університету (Белград) / Univerzitetska Biblioteka, Beograd	UBB
		Бібліотека Матиці Сербської (Нови Сад)	
13.	США	Бібліотека Амхерст коледжу (Амхерст) / Amherst College	AmCol
		Бібліотека Вашингтонського університету (Вашингтон) / University Library of Washington	WAUO
		Бібліотека Вірджинського університету (Шарлотсвіль) / University of Virginia Library, Charlottesville	VAUG
		Бібліотека Гарвардського університету (Кембридж) / Harvard University Library, Cambridge	MANH
		Бібліотека Інституту етнічних досліджень Болча (Філадельфія) / Balch Institute for Ethnic Studies Library, Philadelphia	BIES
		Бібліотека Каліфорнійського	CULW

		університету (Лос-Анджелес) / University of California, Los Angeles	
		Бібліотека Коледжу Сміт (Нортгемптон) / Smith College, Northampton	SmCN
		Бібліотека коледжу Уільямс (Уільямстаун) / Williams College, Williamstown	WilC
		Бібліотека Колорадського університету (Боулдер) / University of Colorado at Boulder	UCoIB
		Бібліотека Конгресу США (Вашингтон) / Library of Congress	DCLM
		Бібліотека Пітсбурзького університету (Пітсбург) / Library University of Pittsburgh	Upit
		Бібліотека Політехнічного інституту і Університету штату Вірджінія (Блексбург)	
		Бібліотека Стенфордського університету (Пало-Альто)	
		Бібліотека Техаського технічного університету (Лаббок) / Texas Tech University, Lubbock	TTU
		Бібліотека Техаського університету / А&М (Ларедо)	
		Бібліотека Університету Арі-	

		зони (Тусон) / University of Arizona, Tucson	
		Бібліотека Університету Вісконсина (Мілуокі) / University of Wisconsin, Milwaukee	UWMil
		Бібліотека Університету Міссурі (Колумбія) / University of Missouri, Columbia	Umis
		Бібліотека Університету Небраски (Омаха) / University of Nebraska at Omaha	UNebO
		Бібліотека Університету Нотр-Дам (Саут-Бенд)	
		Бібліотека Університету Південного Іллінойсу (Карбондейл) / Southern Illinois University, Carbondale	SIU
		Бібліотека Фондрен Університету Райса (Хьюстон) / Rice University, Fondren Library, Houston	RUHF
		Бібліотека Університету Темпл (Філадельфія) / Temple University Library, Philadelphia	PATG
		Бібліотека Університету Юти (Солт-Лейк-Сіті) / University of Utah, Salt Lake City	UU
		Бібліотека Цинцинатського університету (Цинциннаті) / University Library of Cincinnati	UC

		Бібліотека Хатчера Мічиганського університету (Енн Арбор) / University of Michigan Libraries – Hatcher, Ann Arbor	MIUG
		Бібліотеки Університету штату Мічиган (Іст-Лансінг) / Michigan State University Libraries, East Lansing	MichSU
		Центр наукових бібліотек (Чикаго) / Center for Research Libraries, Chicago	CRLC
14.	Франція	Бібліотека Університету Прованса (Екс-ан-Прованс) / Bibliothèque l'Université de Provence	UProv
15.	Чехія	Національна бібліотека Чеської Республіки (Прага) / Národní knihovna České republiky, Praha	NKČR
16.	Швейцарія	Швейцарська національна бібліотека (Берн) / Schweizerische Landesbibliothek, Bern	SLB
		Кантональна бібліотека Лугано (Лугано) / Biblioteca cantonale Lugano	BCL
		Центральна і університетська бібліотека Фрібурга (Фрібург) / Bibliothèque Centrale et Université, Fribourg	BCU
17.	Японія	Бібліотека Університету Васеда (Токіо) / Waseda	UW

Результатом роботи НБУВ у галузі ретроспективної національної бібліографії є видання покажчика «Книга в Україні. 1861–1917: матеріали до репертуару української книги», який будується на матеріалах картотеки відомого книгознавця С. Петрова і хронологічно продовжує його працю «Книги громадянського друку, видані на Україні, XVIII – перша половина XIX ст.: каталог» (1971). Протягом 2010–2012 рр. вийшли друком п'ять випусків, де міститься 19 620 бібліографічних записів:

- Вип. 13, ч. 1: «П–По». – 512 с. (2010);
- Вип. 13, ч. 2: «По–Пя». – 518 с. (2010);
- Вип. 14: «Р». – 408 с. (2011);
- Вип. 15, ч. 1: «С–См». – 588 с. (2012);
- Вип. 15, ч. 2: «Сн–Сю». – 588 с. (2012).

З метою максимального змістового наповнення покажчика авторським колективом проводилася значна науково-пошукова робота з виявлення, аналізу та опрацювання бібліографічних джерел, що містять відомості щодо видань українською та російською мовою, які побачили світ протягом 1861–1917 рр. у державних кордонах сучасної України. Розглядалися як традиційні друковані, так і електронні інформаційно-бібліографічні ресурси, що функціонують в інтернет-середовищі.

Серед опрацьованих видань: універсальні бібліографічні покажчики та зведені каталоги – «Репертуар української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії» (Львів, 1995–2005), «Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923)» (Вінниця, 2006) та ін.; покажчики фондів галузевих бібліотек – «Українська сільськогосподарська книга з фондів ЦНСГБ УААН (1868–1917)», «Медична книга України у фондах Державної наукової медичної бібліотеки, 1841–1920» (К., 2005), «Підручники та навчальні посібники з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (1748–1917 рр.) для початкових та середніх навчальних закладів: Каталог» (К., 2005) та ін.; біобліографічні покажчики – «Григорій Сковорода: бібліографія» (Х., 1972), «Євген Оскарович Патон, 1870–1953: бібліогр. покажчик» (К., 1965), «Микола Федорович Сумцов (1854–1922): бібліогр. покажчик» (К., 1999) та ін.; краєзнавчі бібліографічні покажчики – Максименко Ф. «Матеріали до краєзнавчої бібліографії України. 1848–1929» (К., 1930), «Історія Харківського університету (1804–2007): систематичний бібліогр. покажчик: у 3 ч.» (Х., 2007) та ін.

Релігійна література, відомості щодо якої не було включено до праці С. Пе-

трова, відбиралась за каталогами: «Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской лавры. Т. 1–2» (К., 1908–1912), «Систематический каталог книг на славянском и русском языках Фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии» (Почаїв, 1889), «Систематический каталог книг библиотеки высокопреосвященного Флавиана, митрополита Киевского и Галицкого» (К., 1910), «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии. Т. 1–4» (К., 1892), «Історія Харківської єпархії: до 200-річчя заснування: бібліогр. покажч.» (Х., 1999), «Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915: сводный каталог и указатель содержания» (СПб., 2002), «Джерела і бібліографія історії Української церкви» (Рим, 1975), «Церква на Херсонщині: наук.-допоміж. бібліогр. покажч.» (Херсон, 2003) та ін.

Переглядалися покажчики видань культурно-просвітніх товариств, серед яких: «Видання “Просвіт” Галичини, 1868–1938» (К., 1996), «Видання “Просвіт” Наддніпрянської України, 1906–1911» (К., 1999), «Видавництво Mathesis (1904–1925): матеріали до історії та каталог книг» (К., 2002) та ін.

Ретельно вивчалася прикнижна та пристатейна бібліографія з метою виявлення видань досліджуваного періоду. Зокрема, були використані праці: Л. Авдєєва «Русские мыслители: Ап. А. Григорьев, Н. Я. Данилевский, Н. Н. Страхов: Философская культурология второй половины XIX века» (М., 1992), Д. Блажейовський «Ієрархія Київської церкви (861–1996)» (Л., 1996), С. Водотика «Академік Михайло Єлісейович Слабченко: Нарис життя та творчості» (Херсон, 1998), Л. Дениско «Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919)» (К., 2006), В. Менжулин «Другой Сикорский: неудобные страницы истории психиатрии» (К., 2004), А. Непомнящий «Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть XVIII – начало XX века)» (К., 1999) та ін.

Крім традиційних друкованих авторським колективом було опрацьовано електронні бібліографічні ресурси, серед яких чільне місце посідають створений у відділі національної бібліографії НБУВ «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги. 1798–1923 pp.» (25 477 бібліографічних записів), електронна база даних «Зведений каталог російської книги XIX ст. (1826–1917)», який містить 530 тис. бібліографічних описів російськомовних книг, що зберігаються у шести провідних бібліотеках Росії – Російській державній бібліотеці, Російській національній бібліотеці, Бібліотеці Російської академії наук, Державній публічній історичній бібліотеці Росії, Науковій бібліотеці Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Науковій бібліотеці ім. М. Горького Санкт-Петербурзького державного університету. Переглядався сканований Генеральний алфавітний каталог книг російською мовою (1725–1998)

Російської націо- нальної бібліотеки, який містить 7 млн бібліографічних описів, а також електронний каталог періодичних і продовжуваних видань російською, українською та білоруською мовами Російської національної бібліотеки та електронний каталог Російської державної бібліотеки.

У результаті виконаної роботи підготовлено і видано друком 16 випусків покажчика «Книга в Україні». 1861–1917: матеріали до репертуару української книги». Одночасно створено електронну версію видання і сформовано бібліографічну базу даних, яка має виконувати важливу роль складової інформаційної інфраструктури, надаючи можливість доступу до цієї інформації широкому загалу.

Кінцевою метою програми «Національна бібліографія України» повинно стати створення зводу рукописної, друкованої, електронної української, підготовка електронних БД, науково-бібліографічних видань серії «Національна бібліографія України», видання покажчиків і каталогів широкого видового спектра: рукописів, книг, газет, картографічних, нотографічних, образотворчих видань, видань зарубіжної української, тобто всього, що було створено в процесі тривалого історичного розвитку нашого народу.

Звичайно, бібліографічна діяльність НБУВ розвивається у різних напрямках, і національна бібліографія займає одне з чільних місць. Упродовж останніх 15 років бібліотечні фахівці виконали ряд спеціальних програм, спрямованих на розроблення основних положень НБ України, українського бібліографічного репертуару, визначення змісту поняття «українська книга».

Напрацьовано концепцію української НБ, розроблено методологічні основи, головним пріоритетом визначено бібліографії державно-національного змісту. Значною мірою реалізована спроба об'єднання вітчизняного і зарубіжного досвіду. Ключовою особливістю теоретичного дослідження НБ України є врахування діалектичного взаємозв'язку національних особливостей бібліографічної діяльності та її загальнолюдських, загальноцивілізаційних цінностей.

У контексті розробки теоретичних, методичних та організаційних принципів НБ України та українського бібліографічного репертуару дослідниками сформована система узгоджених поглядів на зміст поняття «національна бібліографія України», «українська книга» як основного об'єкта національного бібліографування. Розроблено план роботи, структуру, методичні рекомендації створення національного репертуару українського друку, визначено основні напрями формування баз даних української книги, підготовлено і видано бібліографічні посібники УБР.

В осмисленні поняття «національна бібліографія України» важливим є визначення основних її науково-інформаційних функцій, серед яких виокремлюються дві головні:

– представлення археографічної та бібліографічної інформації про рукописні й друковані книги, що створені на території України та є доказом розвитку української науки, освіти, культури;

– забезпечення інформаційних потреб суспільства, користувачів у поточній і ретроспективній бібліографії за трьома ознаками багатоаспектного визначення поняття «українська книга»:

– твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання;

– твори друку, видані всіма мовами на території сучасної України;

– твори друку про Україну та її народ, видані всіма мовами, незалежно від місця видання.

Реалізація проекту українського бібліографічного репертуару здійснюється за такими напрямками:

– виявлення та облік рукописної й друкованої україніки в усьому світі;

– вироблення єдиних засад створення системи посібників ретроспективної і поточної національної бібліографії;

– створення національних зведених комп'ютерних баз даних «Рукописна і друкована україніка»;

– формування зведеного реєстру «Втрачена україніка»;

– бібліографічна реєстрація зарубіжної україніки в окремих країнах з визначенням пріоритетності програм;

– дослідження теми українського бібліографічного репертуару «Українська книга» як першочергове завдання зі створення системи національної бібліографії в нашій державі.

Стратегію своєї діяльності НБУВ вибудовує в гармонійному поєднанні традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів. Вона полягає в реалізації нової моделі бібліотеки, що передбачає широке використання комп'ютерних технологій, забезпечення доступу до електронних ресурсів, входження електронної продукції в національну бібліографію повноцінним структурним елементом.

Національна бібліографія України формується як система електронних і друкованих інформаційних ресурсів. Кожний із проектів, включений до програми, розглядається як невід'ємна частина системи. Проекти, що створюються в друкованій версії, одночасно можуть бути представлені як електронний ресурс.

Сучасний етап вивчення й відтворення національного репертуару друку характеризується, як у будь-яку перехідну епоху, особливою інтенсивністю переосмислення теоретичних постулатів, трансформацією колишніх і виникненням нових інформаційно-бібліографічних систем.

Перетворення національних зведених каталогів-репертуарів у бази даних

потребувало не тільки їхнього техніко-методичного переозброєння, а й зміни «ідеології» бібліографічної діяльності. Абсолютно по-новому вирішується в сучасних умовах питання адресатів БД, спосіб їх формування, принципи відбору, структурної побудови інформаційних ресурсів. На жаль, науковий аналіз цих процесів у спеціальній літературі поки що відсутній. Не вирішена і частина теоретичних, методичних, організаційних питань створення репертуару. Увесь цей час ішлося лише про прогнозування розвитку національних зведених каталогів-репертуарів. Сьогодні ж потрібне осмислення зробленого й відповідна теоретико-методологічна корекція посібників і баз даних, що готуються.

Багаторічний досвід НБУВ показує, що підготовка національного репертуару можлива тільки у разі об'єднання інформаційних ресурсів основних національних центрів. Лише тісна співпраця центральних і провідних бібліотек держави, інститутів НАН України, вищих навчальних закладів, регіональних центрів може забезпечити чітку орієнтацію їхньої діяльності в напрямі вирішення репертуарних завдань.

Зведені каталоги, тісно пов'язані з проблемою репертуару, зазнали за останні десятиліття істотних змін. Із суто бібліотечного інструменту, який допомагав вирішувати питання комплектування, міжбібліотечного абонементу, організації фондів, вони перетворилися в бібліографічні ресурси широкого суспільного призначення. Трансформація друкованих зведених каталогів в електронні бази даних, що відбувається нині, не змінює суті зведених каталогів, однак значно розширює можливості пошуку, кількість представлених організацій, робить склад ресурсу більш рухливим, дає змогу істотно нарощувати функціональні завдання зведеного каталогу-бази даних.

Реалії сьогодення переконують, що науково-дослідна робота НБУВ, спрямована на створення ретроспективної національної бібліографії, відповідає вимогам сьогодення лише за умови використання сучасних інформаційних технологій, вимог міжнародної стандартизації, уніфікації комунікативного формату. При цьому набуває особливого значення створення системи електронних інформаційних ресурсів ретроспективної національної бібліографії України, яка передбачає уніфікацію програмного й технологічного забезпечення для створення інформаційних продуктів.

Тема репертуару національної бібліографії – актуальне завдання, що стоїть перед наукою. Його виконання значною мірою сприяє вирішенню головного завдання, пов'язаного з вивченням національної культури загалом. Національний репертуар друку є ресурсом, без якого неможливо охарактеризувати вітчизняну культуру в її історичному й сучасному аспектах, відстежити основні її особливості, закономірності. Тому консолідація гуманітарних установ країни й окремих дослідників навколо відтворення репертуару друкованих документів

служитиме максимально повному й об'єктивному відображенню пам'яті української нації.

Досвід проведеної в цьому напрямі роботи дає підстави стверджувати, що у перспективі Україна зможе мати розвинуту, гнучку систему електронних ресурсів і друкованих видань у галузі НБ, що, безперечно, сприятиме виконанню важливого соціального завдання – зробити інформацію й знання доступними для всіх і у такий спосіб забезпечити інтеграцію нашої країни у світовий інформаційний простір.

Список використаних джерел до розділу 4

^{1.} *Linder L. H.* The rise of current complete national bibliography / L. H. Linder. – N. Y., Scarecrow pr., 1959. – YII, 290 p.

^{2.} *Encyclopedia of Librarianship / American Libraries Association ; ed. by Th. Landau.* – 3 rd revised ed. – London, 1966. – P. 317.

^{3.} Государственные (национальные) библиографические указатели социалистических стран: аннот. библиогр. указ. Ч. 1 / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина ; сост. Т. Р. Кузнецова ; ред. Н. В. Гавриленко. – М., 1984. – 105 с.; Ч. 2. – 1985. – 40 с.; Final report [of the] International Congress on National Bibliographies, Paris, 12–15 September, 1977 / [organised by UNESCO, within the framework of its General Information Programme in collaboration with I.F.L.A.]. – [Paris] : UNESCO, [1978]. – [42] p. – (PGI/77/3, Cnf. 401 / Col. 11); Inventaire general des bibliographies nationales retrospectives = Retrospective national bibliographies: an international directory / ed. by M. Beaudiquez. – Munchen; Paris : Saur, 1986. – 189 p. – (IFLA publications ; 35).

^{4.} *Pomassl G.* Comparative survey of existing national bibliographies / G. Pomassl // International Federation of Library Associations. Committee on Bibliography. – Paris : UNESCO, 1975. – V, 127 p.

^{5.} *Pomassl G.* Comparative survey of existing national bibliographies / G. Pomassl // International Federation of Library Associations. Committee on Bibliography. – Paris : UNESCO, 1975. – V, 127 p.

^{6.} *Меженко Ю. А.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення / Ю. А. Меженко // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. – 1946. – № 1. – С. 8–10.

^{7.} *Онопрієнко В.* Академія наук України і наукове товариство ім. Шевченка як центри українознавства / В. Онопрієнко // Вісн. АН України. – 1993. – № 12. – С. 51–59.

^{8.} Резолюции первой Конференции научных библиотек УССР. 28–31 дек. 1925 г. : [по докл. Укр. кн. палаты, Всенар. б-ки Украины, Одес. науч. б-ки и

Винниц. фил. ВБУ] // Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917–1941. – К., 1985. – С. 137–140.

^{9.} *Пеленський Є. Ю.* Українська в західно-європейських мовах : вибр. бібліогр. / Є. Ю. Пеленський. – Мюнхен, 1948. – 111 с. – (Зап. НТШ ; т. 158).

^{10.} Current National Bibliographies / Libr. of Congress; compl. by H. F. Conover. – Wash., 1955. – 132 p.

^{11.} *Beaudiquez M.* National Bibliography as Witness of National Memory / M. Beaudiquez // IFLA journal. – 1992. – Vol. 18, N 2. – P. 119–123.

^{12.} Final report [of the] International Congress on National Bibliographies, Paris, 12–15 September, 1977 / [organised by UNESCO, within the framework of its General Information Programme in collaboration with I.F.L.A.]. – [Paris] : UNESCO, [1978]. – [42] p. – (PGI/77/3, Cnf. 401 / Col. 11).

^{13.} Стенограма розширеної міжвідомчої наради по обговоренню проекту програми «Архівна та рукописна Україніка», яка відбулася в Інституті української археографії АН України 17 жовтня 1991 р. // Архівна та рукописна Україніка. – К., 1992. – С. 26.

^{14.} Стенограма розширеної міжвідомчої наради по обговоренню проекту програми «Архівна та рукописна Україніка», яка відбулася в Інституті української археографії АН України 17 жовтня 1991 р. // Архівна та рукописна Україніка. – К., 1992. – С. 27.

^{15.} *Эскарпи Р.* Революция в мире книг / Р. Эскарпи. – М., 1972. – С. 31.

^{16.} Український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1930. – № 4. – С. 96–97.

^{17.} *Дорошенко Д.* Народная украинская литература : сб. отзывов на народ. укр. изд. / Д. Дорошенко. – СПб., 1904. – 169 с. ; *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага : Укр. ун-т, 1923. – 220 с. ; *Дорошенко Д.* Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 роки / Д. Дорошенко // Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту. – Прага, 1925. – С. 142–238 ; *Дорошенко Д.* Указатель источников для ознакомления с южной Русью / Д. Дорошенко. – СПб., 1904. – 60 с. ; *Левицький І. Е.* Галицько-руська бібліографія за рр. 1772–1800 / І. Е. Левицький // Зап. НТШ. – 1903. – Т. 52. – С. 1–44 ; *Левицький І. Е.* Галицько-русская библиография за 1887 г. / І. Е. Левицький. – Львов, 1888. – 70 с. ; *Левицький І. Е.* Галицько-русская библиография за 1888 г. / І. Е. Левицький. – Львов, 1889. – 128 с. ; *Левицький І. Е.* Галицько-русская библиография за 1889 г. / І. Е. Левицький. – Львов, 1890. – 129 с. ; *Левицький І. Е.* Прикарпатская Русь в XIX віці: в біогр. і портр. діятелів с узагледненням замічательних людей, котрих в 1772 р. застав при житні / І. Е. Левицький. – Львів, 1898–1901. – 224 с. ; *Левицький І. Е.* Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887–1900. Т. 1–3 / І. Е. Левицький. – Львів, 1909–1911; Показчик нової української літератури

(1798–1883) / зібрав М. Комаров. – К., 1883. – 74 с.; Українська драматургія : збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру українського (1815–1906 рр.) / зібрав і впорядкував М. Комаров. – Одеса, 1906. – 229 с.

^{18.} *Меженко Ю. А.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення / Ю. А. Меженко // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. – 1946. – № 1. – С. 6.

^{19.} *Дубровіна Л. А.* Розвиток бібліографічних досліджень та бібліографії / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко // Дубровіна Л. А. Бібліографічна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – С. 476–487.

^{20.} *Дашкевич Я. Р.* Репертуар української книжки, 1798–1916 років – коли він буде? / Я. Р. Дашкевич // Наука і культура: Україна. 1990. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 163–173.

^{21.} *Омельчук В. Ю.* Національна бібліографія України – пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Ю. Омельчук, Д. В. Устиновський // Бібл. вісн. – 2010. – № 2. – С. 3–7.

^{22.} *Слободяник М.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М. Слободяник. – К., 1995. – С. 121–122.

^{23.} *Меженко Ю. А.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення / Ю. А. Меженко // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. – 1946. – № 1. – С. 8–9.

^{24.} *Меженко Ю. А.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення / Ю. А. Меженко // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. – 1946. – № 1. – С. 9–10.

^{25.} *Меженко Ю. А.* Задачи и план построения репертуара украинской книги : докл. / Ю. А. Меженко // Заседание библиографической секции 14 окт. 1946 г. : стеногр. отчет. – Л., 1946. – 36 с.; На шляху до створення репертуару української книжки : протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798–1914 рр., 21–22 груд. 1945 р. / АН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Львів. від-ня Археогр. коміс.; підготов. тексту і приміт. Л. І. Ільницької ; авт. вступ. ст. і відп. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1991. – 62 с.; *Ясинський М.* Українська книга як поняття / М. Ясинський // Бібл. журн. – 1925. – № 4. – С. 8–10.

^{26.} Україномона книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1798–1923 : бібліогр. покажч. : у 3 т. / наук. ред. В. Ю. Омельчук ; авт. кол. : Л. С. Новосьолова [та ін.]. – К., 2003. – Т. 1–3 ; Дубровіна Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 1998. – 335 с.; Дубровіна Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2003. – 557 с.; Дубровіна Л. А. Історія

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2008. – 373 с.

^{27.} *Гуменюк М. П.* Біля джерел української радянської бібліографії / М. П. Гуменюк. – К., 1991. – С. 89.

^{28.} *Вернадский В. И.* Украинский вопрос и русское общество / В. И. Вернадский ; вступ. ст., примеч. В. Брюховецкого // Дружба народов. – 1990. – № 3. – С. 254.

^{29.} *Дубровіна Л. А.* Рукописна спадщина: проблеми збереження і введення до наукового і культурного обігу / Л. А. Дубровіна // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті : тез. доп. Міжнар. наук. конф., Київ, 12–15 жовт. 1993 р. – К., 1993. – Ч. 2. – С. 85–86.

^{30.} Заседание Совета Международной ассоциации академий наук (Киев, 11 нояб. 1994) : полн. отчет // Вісн. НАН України. – 1995. – Спец- випуск. – С. 35.

Розділ 5. Пошуки власного коріння в глобальних інформаційних мережах: новий соціально-культурний і соціально-психологічний феномен

Сучасне глобальне інформаційне середовище справляє суттєвий вплив не лише на загальний розвиток економічної, політичної, культурно-освітньої сфер життєдіяльності суспільства. Воно інтенсивно взаємодіє з особистим, «приватним» світом окремої людини, активно формує її уявлення, інтереси й уподобання, звички, стереотипи соціокультурної поведінки, інформаційні потреби.

Зазначене знайшло яскравий вияв, зокрема, у розширенні розуміння людським загалом свого життєвого і соціокультурного простору, як у його обширах, так і в часі – шляхом інтеграції до нього численних поколінь попередників, у тому числі – власних предків, встановлення з ними своєрідного духовного зв'язку. Електронно-му інформаційному середовищу, без сумніву, належить у цій справі роль катализатора процесу й основи, що його підтримує.

Раніше, особливо в суспільствах, що тяжіють до традиційних консервативних цінностей, людина відчувала себе насамперед часткою порівняно невеликого колективу (сім'я, рід, окрема місцевість, регіон країни), а у часовому вимірі знаходила своє місце поміж не більш як п'яти-семи поколінь (в українській народній традиції: від прадідів до правнуків – власних і свого близького родинного оточення). Таких меж зазвичай було цілком достатньо для усвідомлення себе в усталених координатах суспільного й родинного, приватного життя. Зрозуміло, ми не говоримо тут про соціально продвинуті, тим більш, панівні верстви суспільства, яким здавна було притаманне позиціонування себе в тривалому плині національної історії – із минулого в майбутнє.

Нині ситуація у сфері історичної пам'яті окремої людини у всьому світі почала суттєво змінюватися. Буремні події ХХ ст., що заклали підвалини сучасного глобалізованого світу, сформували принципово відмінні від традиційних соціально-психологічні реалії. Постання всеохоплюючого світового інформаційного простору лише утвердило їх, як данність. Кожна пересічна людина у своїй долі почала цілком усвідомлено чи інтуїтивно відчувати себе часткою великого цілого: перш за все, нації – у її Шевченківському розумінні – як суми «мертвих і живих, і ненароджених», а у той же час, частиною цивілізаційного цілого, громадянином цілого людства. Відповідно, з'явилася природня психологічна потреба «побачити себе», своє місце в череді багатьох поколінь, у складних і розгалужених взаємозв'язках із близькими і далекими родичами.

Новітні глобалізаційні процеси не лише посилили ці тенденції, а й зробили їх дію досить складною і суперечливою. Наврочене футурологом Ж. Атталі фо-

рмування у ХХІ ст. типу «нового кочівника» – *номада*, байдужого до національних і культурних констант [1], зустрічає дедалі більш потужний опір у зростанні національної самосвідомості, загостренні міжетнічних, міжконфесійних, цивілізаційних протистоянь. Усе це стимулює прагнення людей – і окремої особи, і широкого загалу до самоідентифікації, визначення свого місця в суспільстві, у просторі й часі історії. Така ідентифікація має різні аспекти й рівні – цивілізаційний («ми – європейці»), національний, соціальний, етнокультурний і етноконфесійний, державницький, професійний, корпоративний, родинний. Важливим серед них є пошук свого власного «коріння», проникнення в сімейну історію, осягнення родовідної спорідненості зі знайомими й малознайомими людьми. Це є одним з важливих елементів, який окреслює і внутрішньо організовує власний життєвий простір людини – на противагу складному й неупорядкованому зовнішньому світові, у якому є загроза загубитися, «втратити себе».

У низці публікацій останніх років автор цих рядків вже звертався до соціально-культурних передумов і проблем зростання місця і ролі біографічного знання в сучасному суспільстві; розвитку напруженого духовного й інтелектуального діалогу людини з представниками попередніх поколінь [2]; питань представлення історико-біографічної та сучасної персональної інформації в глобальних інформаційних мережах, зокрема, як чинника входження України у глобальний інформаційний простір [3].

Власне, весь час від закінчення Другої світової війни був сповнений у світі неупинним зростанням інтересу до історико-біографічної літератури. У роки після розпаду СРСР ця тенденція впевнено поширилася і в Україні – завдяки зняттю усіляких ідеологічних перепон щодо висвітлення громадянського й творчого шляху визначних співвітчизників. Від середини 90-х років ХХ ст. почався справжній бум книжкової, журнальної, газетної біографічної видавничої продукції, який продовжує наростати в наші дні.

Саме у цей час в українській біографіці, яка до цього була впродовж десятиліть вимушено зосереджена лише на вибраних провідних постатях вітчизняної історії, визначилися окремі якісно нові явища. Вони суттєво наблизили її до усталених у світі норм. Найбільш помітним серед них стало зростання дослідницького й читацького інтересу до значного кола порівняно мало до того відомих громадському загалу, або незаслужено забутих імен, які потрапили тепер до поля громадянських, професійних, особистих зацікавлень представників різних вікових, освітніх, професійних груп, етнокультурних і конфесійних спільнот; інтересу до земляків, «краян», які для громадян є уособленням їхньої «малої Батьківщини». Такий «зріз» історії, особливо, крізь краєзнавчу літературу, мав безпосереднє відношення до доволі значної читацької аудиторії.

Відтоді ж почав потроху зростати в Україні й інтерес широкого загалу до

власної родинної історії і генеалогії. Він став закономірним відображенням загальносвітових процесів, покликаних до життя демократичними й соціокультурними зрушеннями останніх десятиліть. Безумовно, поглиблений інтерес до свого «коріння», принаймні серед освіченої частини українців, існував і раніше, хоча й істотно стримувався як ідеологічними перепонами, так і значною утрудненістю здійснення складних генеалогічних розшуків, майже неможливих на той час для нефахівців. З останніх десятиліть ХХ ст. справді значних масштабів досяг лише пошук громадянами слідів своїх загиблих у війнах і репресованих родичів, дещо менших – спроби встановлення контактів з рідними в українській діаспорі (переважно, для жителів Західної України).

У цілому ж, не можна не відзначити, що порівняно з країнами Західної та Центральної Європи, Північної Америки в Україні ситуація з «родинною пам'яттю» все ще дуже далека від того, як повинно бути. Тому є як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Відчутно дається навізнаки нерозвиненість соціальної структури українського суспільства до самої першої третини ХХ ст., коли його охопили процеси індустріалізації і урбанізації. До цього, як і в багатьох інших слов'янських землях, особливо на Балканах, серед населення, переважно сільського, панувала усна народна генеалогічна традиція, обмежена в часі кількома поколіннями. Вона була мало відображена в писемних документах, а тому переривалася разом з відходом у вічність своїх носіїв. Зазначене, а ще більшою мірою, соціальні катаклізми, війни, голодомори, репресії у ХХ ст. призвели до того, що люди в нашій країні здебільшого не мають точного уявлення про свої родоводи, родинні зв'язки, не кажучи вже про те, з ким спілкувалися та товаришували їхні батьки й діди, яким було їхнє оточення, коло однодумців і знайомих.

Відомий історик, багаторічний директор Львівської наукової (тепер – національної) бібліотеки ім. В. Стефаника, Л. Крушельницька розповідала автору цих рядків, що свого часу працюючи над спогадами з родинної історії Крушельницьких, вона зустрічалася у Львові з багатьма людьми різних поколінь, які жодного уявлення не мали, що є нащадками Левицьких, Вахняниних, Крушельницьких, кровно пов'язані з іншими відомими у вітчизняній історії і культурі родинами. Такою була страшна тінь репресій сталінської доби, яка надовго задулила від них минуле.

Для переважної частини сучасних українців характерними є узагальнені, неконкретизовані уявлення про те, що їхній рід походить із селян або козаків певної місцевості, вони співвідносять минуле своїх родин з широким колом земляків, «краян». Відчутний удар по самій можливості відновлення родинної пам'яті нанесла загибель у ХХ ст. значної частини приходських (метричних) книг, у яких віками фіксувалися народження, одруження, смерть наших співвіт-

тчизників.

У європейських країнах ситуація в цьому плані складалася досить по-різному, іноді теж доволі драматично. Добре відомо, наприклад, яку велику кількість родовідних документів було знищено в роки Великої французької революції наприкінці XVIII ст. Натомість на Півночі Європи, яка порівняно мало була охоплена війнами й іншими руйнівними соціальними катаклізмами, зафіксована на папері «родинна пам'ять» простого трудівника сягає іноді кількох сотень років, і це вважається справою звичайною. Так, загальноєвропейська середньовічна народна генеалогічна традиція виключно повно збереглася в ірландських генеалогічних поемах VI–VIII ст. та ісландських родових сагах. Згодом останні стали основою народних генеалогічних зводів, що практично не знають аналогів у світовій культурі [⁴] – «Книги про ісландців» (Íslendingabók), укладеної «батьком ісландської літератури» істориком Арі Торгільссоном (1067/68–1148) [⁵], та «Ланднамабók» («Книги про заселення», XII–XIII ст.), що зберігають стислі біографічні дані про кількості першопоселенців Ісландії, які прибули туди до 930 р., та численні покоління їх нащадків [⁶]. Практично всі джерела подібного роду доступні тепер широкому загалу в мережі Інтернет.

Дещо подібне, звичайно в більш вузькому часовому вимірі, спостерігаємо також у США, Канаді, де знання пересічної людини про свій родовід у непоодиноких випадках може сягати принаймні середини XIX ст.

З цього погляду, сучасна «мода» на родовідні розшуки, значною мірою дійсно привнесена в Україну зарубіжними зразками, є не проявом марнославства окремих громадян, а долученням українського суспільства до усталених норм і традицій цивілізованого світу. Навпаки, ненормальною була ситуація, коли в історії величезної кількості звичайних українських родин десятиліттями існували «білі плями» – імена, обставини, про які не можна було ніде згадувати, навіть розповідати дітям, оскільки це «компрометувало» людей, створювало серйозні перепони на їхньому життєвому шляху.

Нині йдеться, насамперед, про прагнення наших співвітчизників опанувати досвідом попередніх поколінь – політичним, громадянським, моральним, соціально-культурним, інтелектуальним, професійним, господарським, досвідом розбудови власного життєвого шляху, родинного життя, приватного спілкування, краще зрозуміти самих себе в кризових умовах сучасного «глобального» зламу історії, який вимагає формування особистості самостійної, вольової, здатної діяти в умовах суспільства, яке швидко змінюється. Немає жодного сумніву, що інтерес українських громадян до власних родоводів зростатиме – історія звичайних українських родин, яких – мільйони, заслуговує на вивчення принаймні їх вдячними нащадками.

У зв'язку зі сказаним, слід особливо наголосити, що визначальну роль у ро-

звіткові не лише професійних історико-біографічних та генеалогічних досліджень, а й «народної генеалогії» відіграє нині впровадження новітніх інформаційних технологій, які дають змогу по-справжньому задовольнити швидко зростаючі інформаційні потреби суспільства. Саме вони стали головним засобом інформаційно-технічної підтримки масового пошуку громадянами власного «коріння».

На сучасному етапі для наших співвітчизників ідеться про принципово нові, незнані раніше пошуково-дослідні можливості, які створює інформаційний простір. Однак, зазначимо при цьому, що, на жаль, нині йдеться переважно про простір глобальний, світовий, а не власне український, вітчизняний. Останній лише починає по-справжньому формуватися.

Маємо на увазі вільний доступ до провідних світових баз, архівів генеалогічної та біографічної інформації, електронних досьє і цілих повнотекстових бібліотек, які містять довідкові матеріали, тексти біографічних публікацій, документи, аудіо-, відеоматеріали – ту основу, яка необхідна як для науково-дослідної, так і приватної, аматорської пошукової роботи. Переважання зарубіжних джерел генеалогічної та біографічної інформації пов'язане не лише з недостатнім і уповільненим станом формування вітчизняних інформаційних ресурсів. Значною мірою ситуація пояснюється інтенсивними історичними зв'язками України, переплетінням доль народів, довготривалими міграційними процесами, які призвели до формування численних українських діаспор у багатьох близьких і віддалених країнах світу.

Пізнавальні й практичні інтереси наших співвітчизників задовольняються нині переважно матеріалами потужних транснаціональних, по суті – глобальних за охопленням імен американських, російських та ізраїльських ресурсів генеалогічної та історико-біографічної і сучасної біографічної інформації, які містять величезний обсяг даних як стосовно родин етнічних українців, так і представників всіх етнічних спільнот у значній історичній ретроспективі. Їх побудова й принципи функціонування надають нашим співгромадянам широкі можливості не лише використовувати вже напрацьовані масиви інформації, але й приєднуватися до них, вільно додавати дані про себе та свої родоводи. Особливо важливим це є для пошуку віддалених родичів і однофамільців по всьому світу, відновлення порушених родинних зв'язків, що, на нашу думку, і визначає головне спрямування й ціль здійснюваних переважною більшістю зацікавлених осіб звернень до зазначених ресурсів.

Наприклад, досить активно українцями на Батьківщині та в діаспорі використовується найбільша у світі служба родинної біографічної та генеалогічної інформації My Heritage Research (адреса в Інтернеті: <http://www.myheritage.com>), яка працює нині (2013 р.) 40 мовами, у тому числі й

українською. Фірма, заснована фахівцем у галузі високих технологій, а також знавцем генеалогії Г. Яфетом, розташована в Ізраїлі, має свої представництва в США та інших країнах. На середину 2013 р. кількість людей з усього світу, які внесли свої дані до цієї мережі, сягнула понад 75 млн осіб, кількість генеалогічних дерев – 27 млн (щоправда, на 2012 р. офіційно називалося значно більше число – 189 942 482), кількість персональних профілів – понад 1,5 млрд, а загальна кількість згаданих осіб – кількох мільярдів. На сторінках ресурсу зібрано понад 180 млн портретних та родинних фотографій [7, 8].

Характерна особливість подібних електронних інформаційних ресурсів полягає у тому, що вони надають своїм користувачам не лише технічний інструментарій і належну методичну допомогу, а й забезпечують їм вільний доступ до дуже широкого кола необхідних у пошуковій роботі джерел, спеціально відібраних і підготовлених фахівцями для цього. Зазначене відповідає принципам сучасної інформаційної парадигми, яка передбачає тісну співпрацю упорядників інформаційних масивів з їхніми користувачами. Останні перетворилися на партнерів і активних учасників нагромадження баз даних.

Розроблене My Heritage програмне забезпечення й докладні інструкції до форм надають можливість кожній родині створювати в мережі свої окремі приватні сайти (Family Pages), розбудовувати власні генеалогічні дерева (Family Tree Builder). На допомогу їм My Heritage надає можливість використовувати матеріали понад 1500 надійних і перевірених баз даних генеалогічної інформації зі всього світу. При цьому в процесі пошуку можна використовувати одночасно до п'яти варіантів написання імен і прізвищ, що в реаліях є дуже важливим [9]. До кола джерел відкритого доступу належать сотні мільйонів записів англійських, американських, канадських, австралійських загальнодержавних і регіональних переписів населення, списки виборців, персональні дані еміграційних служб, реєстри пасажирів міжнародних морських перевезень, військово-службова та пенсійна документація, дані про народження, хрещення, навчання в школах та університетах, одруження, смерть, поховання, а також некрологи, адресні книги, путівники, довідники, публікації мемуарів, біографій усього англомовного світу, у цілому – починаючи від середини XIX ст. Ця джерельна база продовжує стрімко поповнюватися. Нещодавно My Heritage забезпечив вільний доступ до повного комплексу документації щодесятилітніх переписів населення США від 1790 по 1940 р. (на більш ближчий період оприлюднення такої інформації заборонено законодавством про захист її конфіденційності), який містить розгорнуті дані про 650 млн американських громадян різних поколінь – це найбільш важливе джерело для вивчення родинної історії у США [10]. Зайве говорити про те, наскільки цінними є зазначені джерельні комплекси як для реконструкції родинної історії, так і вивчення минулого громад українців та вихідців з

українських земель в англомовних країнах.

Так само по Великій Британії у My Heritage останнім часом додано кількасот мільйонів записів про народження, одруження й смерть, що охоплюють період від 1700-х до початку 1900-х років, а також повний комплекс записів переписів населення Англії та Уельсу від 1841 по 1901 р. [11]

Величезний, теж постійно поповнюваний ресурс даних з історії та генеалогії родин пересічних громадян містить американський комерційний (з платним доступом) ресурс Ancestry.com (адреса в Інтернеті: <http://www.ancestry.com>). Пошук у ньому з метою розбудови родинних генеалогічних дерев теж ґрунтується на доступі користувачів до баз даних, перш за все – переписів населення та актів громадянського стану по США, Великій Британії, Канаді, Австралії, почасти – країнах Європи. У «Ancestry.com» представлено нині чимало українських родин із США та Канади. Нині (середина 2013 р.) із цим ресурсом з України листується 3,35 тис. осіб, які вже надіслали понад 11,4 тис. електронних кореспонденцій [12]. Крім того, на Ancestry.com існує окремий ресурс щодо Росії, де також представлено чимало українців і вихідців з України [13]. На останньому ресурсі відкрито доступ до цілої низки тематичних баз даних, що мають відношення до минулого Росії та її «національних околиць», однак лише деякі з них містять матеріали про українців [14].

Чимало матеріалів про наших співвітчизників зібрано і в інших інформаційних базах і так званих «відкритих архівах». Принцип формування останніх полягає в систематизації їх організаторами добровільно направлених до них громадянами матеріалів, які можуть укладатися як у довільній авторській формі, так і відповідно до певних методичних настанов упорядників, розроблених ними спеціальних форм і рекомендацій. На відміну від згаданих вище мереж родинної генеалогічної інформації, користування матеріалами яких може бути тією чи іншою мірою обмеженим (наприклад, «лише для друзів»), матеріали «відкритих архівів» становлять єдині інформаційні масиви, доступні всім зареєстрованим або й незареєстрованим користувачам.

Поміж подібними відкритими електронними архівними системами на особливу увагу заслуговує створений ізраїльським інститутом Яд Вашем – Меморіальним комплексом Катастрофи й героїзму єврейського народу (Єрусалим) величезний віртуальний історико-біографічний звод жертв Холокосту (адреса в Інтернеті: <http://db.yadvashem.org/names>). «Центральна База даних імен жертв Катастрофи (Шоа)», що формується від середини 50-х років ХХ ст., а з 2004 р. відкрита в Інтернеті для користувачів багатьма мовами, зокрема – російською (адреса: <http://db.yadvashem.org/names/search.html?language=ru>). Нині вона охоплює понад 3 млн імен євреїв, загиблих і знищених у роки Другої світової війни, а також померлих упродовж кількох місяців після звільнення з концтаборів.

Заповнюючи Листи-свідчення щодо кожної персоналії, кореспонденти обов'язково дають письмову згоду на їх оприлюднення. По згоді вони надсилають до Яд Вашем також короткі життєписи й фотографії загиблих. Методичний рівень формування бази даних є високим, зокрема, конструктивно вирішено питання щодо внесення нових даних за умов недостатньої їх повноти щодо конкретних персоналій. Цей меморіальний ресурс містить дуже значний обсяг матеріалів щодо даних стосовно євреїв України. Будучи символом колективної пам'яті, він певною мірою може слугувати й джерелом у справі реконструкції родоводів сучасників.

Виключний інтерес за своїм змістовним наповненням для українських громадян становлять біографічні й генеалогічні ресурси, розбудовані в Росії. Їх дуже багато, причому різного характеру і призначення. Серед них чи не перше місце належить інтернет-проекту «Всероссийское генеалогическое древо» (адреса в Інтернеті: <http://www.vgd.ru>; база даних: <http://baza.vgd.ru>), фактично – міжнародному, заснованому ще в 1999 р. Він являє собою постійно поповнювану інтернет-колекцію відомостей про людей, пов'язаних з Росією (а насправді – з усіма куточками колишнього СРСР), яку щомісяця відвідують сотні тисяч людей. Сайт містить бази даних, словники, форум. Зрозуміло, це суто комерційний проект – він дає можливість спеціалістам з генеалогії знаходити замовників для поглиблених пошуків на основі опрацювання літературних та документальних джерел.

Необхідні матеріали для вивчення родоводів українських громадян можна знайти також на російських сайтах «Генеалогическое древо» (адреса в Інтернеті: <http://r-g-d.org>; до 2011 р. – «Российское генеалогическое древо», <http://familii-v2.narod.ru/rgd/about.htm>), Genealogia.ru (<http://www.genealogia.ru/gene/bpg/default.asp>), на широко відомому Петербурзькому генеалогічному порталі (<http://petergen.com>). У подібних мережах (кожна з них не схожа за побудовою на інші) можна виставляти свою інформацію, вести пошук власного родоvodu, причому досить віддаленого, навіть – створювати власні родинні сайти. Наповнення родинних сайтів, як засвідчує вибіркоче ознайомлення з ними, у всьому світі переважно дуже невігядливе. Однак важливо те, що в єдиному місці сходиться інформація про родичів, які шукають одне одного.

Важливе джерельне значення для вивчення історії величезної кількості українських родин має унікальний електронний ресурс «Меморіал», розбудований упродовж останніх років Воєнно-меморіальним центром Збройних сил Російської Федерації (адреса в Інтернеті: <http://www.obd-memorial.ru/>). Він являє собою узагальнений банк даних про радянських військовослужбовців, які загинули й пропали безвісти в роки Великої Вітчизняної війни та післявоєнний період. Зазначений Банк даних вже вмістив наявні відомості про кожну особу окремо, а

також 13,7 млн цифрових копій (29 млн записів) архівних документів та 10 млн записів з більш як тисячі томів «Книги Пам'яті», що стосуються долі 8,67 млн осіб – такими були загальні бойові втрати СРСР [15]. В іншому банку даних, теж створеному під егідою Міністерства оборони РФ, оприлюднено документи про понад 12 670 тис. нагороджень воїнів [16]. Чимало громадян звертаються до упорядників зазначених інформаційних банків з листами вдячності, наголошуючи, що лише завдяки відкритій публікації джерел їм вдалося дізнатися про долю своїх рідних.

Не менш цінними джерелами для вивчення родинної історії наших співвітчизників є ресурси, розбудовані Міжнародним історико-просвітницьким, правозахисним і добродійним товариством «Меморіал» (адреса сайту в Інтернеті: <http://www.memo.ru>), головний офіс якого розташований у Москві. Історико-біографічні матеріали містяться в різних розділах його сайту, зокрема в рубриках: «Сталинские расстрельные списки» (<http://stalin.memo.ru/>), «Книги памяти». У великому електронному біографічному довіднику «Жертвы политического террора в СССР» (<http://lists.memo.ru/index1.htm>) імена українців представлено в більшості розділів по різних регіонах Росії та інших союзних республік – тих, де вони проживали до арешту або відбували ув'язнення та заслання. По Україні в ресурсах московського «Меморіалу» найбільш повно представлено матеріали по Одеській та Харківській областях.

Наведені нами вище чисельні показники обсягів ресурсів історико-меморіальної і родовідної інформації вражають. Вони говорять про справжню революцію в історичній і громадянській свідомості цілих народів, утвердження уявлень про цінність земного буття й досвіду кожної людини, прагнення мільйонів простих трудівників зберегти пам'ять про своїх рідних в історії. Зауважимо, що на рівні елітарної наукової думки нині вважається, що загальний суспільний інтерес становлять імена максимум 13 млн чоловіків і жінок з усіх часів і народів. Саме таку, теж величезну, кількість охоплює найбільш відомий у світі біобібліографічний показник – англійський «Мастер-індекс біографії і генеалогії» (Biography & Genealogy Master Index (BGMI), який з 2009 р. [17], постійно оновлюється в електронному вигляді [18]. Отже, «народна» родинна історія і генеалогія перевешила ці показники в десятки разів.

Як бачимо, зарубіжні електронні ресурси родовідної інформації набули вже серйозного розвитку і становлять значну конкуренцію українським, розвиток яких розпочався зі значним запізненням. Зрозуміло, у принципі, створюваним в Україні «із чистого аркуша» подібним ресурсам важко було б забезпечити глобальний доступ до розсіяних у світі родовідних матеріалів, а тому умовою їх конкурентоспроможності має бути насамперед подання змістовної «внутрішньої» української інформації, насамперед, заснованої на унікальних документа-

льних даних вітчизняних державних і приватних архівів, преси, а також наданої окремими громадянами – про себе і про своїх рідних. Над цим явищем слід замислитися, тому що внаслідок багатьох соціальних і економічних проблем для пересічного українця пошуки свого «коріння» на нинішньому етапі ще не становлять першочергової потреби. Для відносно ж невеликої частки населення, яка поволі активно долучається до цього процесу, значно легшим і, по-суті, найбільш перспективним за потенційними результатами кроком, є внесення своїх матеріалів до зарубіжних баз даних.

Зазначене свідчить на користь необхідності цілеспрямованої підтримки державою, науковими й громадськими організаціями вітчизняних генеалогічних проектів, розрахованих на забезпечення інтересів широкої аудиторії. Певний позитивний досвід їх формування в Україні вже є. Фахова інформаційно-пошукова діяльність та методична робота в цій галузі від самого рубежу ХХ–ХХІ ст. здійснюється спеціалістами архівних установ [19], Генеалогічним товариством та Українським центром генеалогічних досліджень (адреса в Інтернеті: www.genealogicaltree.org.ua). Адаптовані з англomовних зразків до реалій вітчизняного минулого методичні рекомендації щодо складання власного родового дерева можна знайти в українському сегменті Інтернету, зокрема, на сторінці Генеалогічного товариства на веб-сайті Міжнародної громадської організації «Інститут україніки» (Дніпропетровськ) [20]. По липень 2013 р. їх переглянуло вже понад 2,5 тис. осіб [21].

Повчальними є успіх, а разом з тим, і невирішені проблеми електронного генеалогічного проекту «Родовід» (адреса в Інтернеті: <http://uk.rodovid.org/wk>). У його межах кожному бажаючому надано можливість вільно створити своє власне родове дерево, змінити або доповнити запис про будь-яку людину або родину. Заснований зусиллями ентузіастів в Україні (Київ), він швидко перетворився на міжнародний ресурс (нині – 22 мовами країн, де живуть наші співвітчизники, зокрема англійською, білоруською, грузинською, івритом, іспанською, італійською, литовською, німецькою, польською, португальською, російською, румунською, фінською, французькою, чеською) [22]. Проект ґрунтується на застосуванні досить продвинутої програмної платформи для побудови генеалогічних дерев, використовує редакторський інструмент MediaWiki, розроблений для «Вікіпедії» [23]. Він відзначається високим рівнем рекомендаційної науково-методичної підтримки, містить докладні поради (навіть – відеоурок) і програму для складання родоводів, значні за обсягом бази даних. Як складову частину ресурсу його упорядниками заявлено «Український генеалогічний портал», покликаний вмістити методичні матеріали, результати досліджень, стати площадкою для пропаганди й обговорення здобутого дослідниками досвіду [24]. Однак його розгортання ще продовжується.

На головній сторінці веб-сайту проекту зазначено: Rodovid comes from the Ukrainian word Rodovid, which means lineage, genealogy ¹. Проте, судячи з досить уривкових і суперечливих статистичних даних, оприлюднених на різних сторінках «Родоводу», його український сегмент на сьогодні зовсім не є найбільшим і не він визначає динаміку зростання інформаційного ресурсу. Якщо на середину 2010 р. до бази даних було внесено 350 тис. персоналій, здебільшого – американських українців (англійською), то на 2012 р. загальна кількість генеалогічних записів про окремих людей становила вже близько 640 тис., проте, з них українською мовою – лише 61,1 тис. На середину 2013 р. кількість персональних записів сягнула 800 тис. [25]. У той же час загальна кількість записів у російській локалізації досягла 200 тис. [26]. Кількість записів про сім'ї на 2012 р. становила до 154,9 тис., із них українською – 10,7 тис., на середину 2013 р. – 400 тис., щодо української частини статистика не наводиться [27]. Отже, за межами України «Родовід» здобув значно більшої популярності, ніж на Батьківщині. Він працює переважно «назовні», забезпечуючи інформаційні потреби тих, хто давно виїхав з України, а значною мірою й тих, хто нині шукає простору реалізації своїх інтересів поза її межами. Утім, можливо, головний результат реалізації проекту «Родовід» полягає у тому, що до нього відгукнулося чимало українців і вихідців з України, розкиданих долею по далеких світах.

На жаль, «Родовід» і досі залишається практично єдиною в Україні власною, вітчизняною, мережею генеалогічної інформації, яка є достатньо розбудованою і відповідає усталеним у сучасному світі параметрам і принципам функціонування. Започатковані впродовж минулого десятиліття в різних містах проекти подібного спрямування в силу багатьох причин не змогли набути належного розвитку. Більшість із них нині практично законсервовані.

Зважаючи на це, у світлі об'єктивних завдань гуманітарного розвитку України, нагальною потребою є підтримка створення відкритих для широкого кола користувачів електронних родовідних ресурсів, які б працювали на виховання історичної пам'яті українських громадян, зміцнення їх патріотичної свідомості. Проте питання щодо ефективних механізмів їх організаційного й фінансового забезпечення залишається відкритим, а громадські й приватні ініціативи позбавлені нині можливості розгортати великі інформаційні проекти в цій галузі. Їх черговими пріоритетами на сучасному етапі є формування перш за все культурологічних, історико-краєзнавчих інформаційних ресурсів. Історико-біографічна інформація про знаних співвітчизників посідає у них вже досить помітне місце, але до родоводів широкого кола громадян належної уваги поки що немає.

¹ Назва «Родовід» походить від українського слова «Родовід», що означає «походження, генеалогію» (переклад наш. – В. П.).

Тим не менш, оригінальні приклади роботи на підступах до вирішення зазначених проблем, крім згаданих раніше, уже є. В Україні здійснюються, хоча й нечисленні поки що, друковані і електронні публікації джерел до генеалогічних розшуків, які становлять інтерес як для професіоналів-істориків, так і для дослідників-аматорів та звичайних громадян, зацікавлених у пошуку своїх «коренів».

Так, не будучи, власне, генеалогічним ресурсом, цінний матеріал для вивчення родинної історії наших співвітчизників містить унікальний як за своїм суспільним значенням, так і за інформаційною насиченістю та принципами побудови, «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні», або, скорочено, «Національний банк репресованих» (адреса в Інтернеті: <http://www.reabit.org.ua/nbr>). Започаткований під керівництвом академіка НАН України П. Тронька спільними зусиллями Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та Українського інституту національної пам'яті він нараховує нині близько 92 тис. імен жертв тоталітарної системи. В основу його покладено базу даних, що систематизує відомості про осіб та обставини, пов'язані з репресивними заходами проти них, більш як за двадцятьма реально продуманими інформаційними полями, а саме:

- 1) прізвище; 2) ім'я; 3) по батькові; 4) дата народження (рік); 5) фото; 6) місце народження (регіон); 7) національність; 8) соціальне походження; 9) належність (у різний час) до політичних партій, рухів, молодіжних організацій; 10) освіта (навчальний заклад); 11) короткі відомості про трудову, наукову, політичну, державну, громадську діяльність до арешту; 12) останнє місце проживання (регіон); 13) останнє місце роботи, посада; 14) склад сім'ї (імена, роки народження членів сім'ї); 15) коли, де, за яких обставин був заарештований; 16) яким органом був засуджений, термін покарання, зміст вироку (відзначити, якщо неодноразово); 17) які репресивні заходи застосовувалися до родини (арешт, вислання, конфіскація майна, інше); 18) як складалася подальша доля (в яких таборах відбував термін покарання, ким працював після звільнення, де проживав); 19) яким органом і коли реабілітований; 20) якщо загинув (помер) – з якої причини, коли, місце поховання; 21) номер і місце зберігання архівно-слідчої справи, інших документів, на підставі яких складена картка; 22) примітки (наявність у справі документів історико-культурного значення, найбільш яскраві епізоди біографії, виписки з архівно-слідчої справи тощо); 23) дата створення запису.

У сукупності така рубрикація бази даних дає можливість реконструювати й оприлюднити дуже важливу для їх рідних інформацію про репресованих співвітчизників [28].

Цікаві в історико-біографічному і генеалогічному плані матеріали містять документи і електронні версії видань, опубліковані в мережі Інтернет Українським геральдичним товариством (адреса в Інтернеті: <http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/>) та окремими національно-культурними товариствами України. До їх числа належать у край необхідні дослідникам зведені каталоги метричних книг реєстрації хрещених, вінчаних і померлих у православних і греко-католицьких парафіях Галичини XVII–XVIII століть» [29] та метричних книг єврейської громади Галичини від кінця XVIII до перших десятиліть ХХ ст. [30]. На веб-сайті «Азовские греки» Асоціації спадщини азовських греків (адреса в Інтернеті: <http://www.azovgreeks.com/index.cfm>) розміщено електронне видання «Родословие греков Мариупольского уезда.», у якому, зокрема, наведено абетковий список близько 4,5 тис. перших переселенців із Криму, які заснували наприкінці XVIII ст. місто Маріуполь та грецькі села у його околицях [31]. Існує й чимало інших прикладів розгортання такої пошукової роботи з використанням інформаційних технологій, мережі Інтернет.

Згадані нами пошуки й публікації є важливою підготовчою роботою до етапу, коли знання про власний родовід стане реальним елементом гуманітарної культури населення України, як це є нині вже у більшості розвинутих країн світу.

Водночас, говорячи про значні позитивні здобутки, що мають велике значення для розвитку культури, історичної свідомості широкого загалу, необхідно враховувати також і всі невирішені й проблемні питання, іноді досить гострі, пов'язані з задоволенням пізнавальних інтересів громадян. Не можна не бачити того, що нинішній «генеалогічний бум» постав у світі на перетині процесів демократизації громадського життя, піднесення гуманітарної культури і, з іншого боку, зростання бізнес-інтересів інформаційних корпорацій. При цьому не слід забувати, що інтернет-бізнес за нашої доби значною мірою залишається все ще «сірим», подекуди й «чорним», у край недостатньо контрольованим суспільством. Він діє за своїми маловідомими широкому загалу принципами й правилами гри, застосовує для свого поширення засоби агресивної реклами, психологічних впливів, інформаційних операцій. Недарма силові структури, спецслужби, контролюючі фінансові й правоохоронні органи у всьому світі нині намагаються встановити контроль над Інтернетом і постійно зазнають поразок у своїх зусиллях.

У сучасному світі біографічна та генеалогічна інформація, на жаль, теж перетворилася на ходовий товар, що призвело до швидкого формування ринку попиту й пропозиції. Зазначимо, що в широкому розумінні, надмірна комерціалізація справи іноді справляє на розвиток біографічної та генеалогічної досить негативний вплив. Інтерес пересічних громадян до родинної історії нині актив-

но заохочується інформаційними центрами і стимулюється наступальною за своїм характером рекламою в мережі Інтернет та у цілій низці пов'язаних з електронними продуктами популярних видань. На багатьох веб-сайтах у різних країнах вміщено докладні інструкції, поради та зразки стосовно того, як слід писати автобіографії, біографії інших осіб, складати своє генеалогічне дерево. Однак, у дуже багатьох випадках, за цим не стоїть скільки-небудь кваліфікована методична робота фахівців, які дійсно глибоко володіють матеріалом. Згадані «зразки» є простим запозиченнями з популярних ресурсів США – країни, де традиція ведення родоводів і писання біографій стала дійсно частиною народної культури, важливим елементом національної свідомості. Подібні наспіх «перелицьовані» з американських джерел у дуже спрощеному вигляді «методичні поради» для всіх бажаючих долучитися до біографічної справи, як правило, є дуже «усередненими», вони недостатньо враховують специфіку історичного й культурного розвитку різних народів. При цьому користувачам електронних мереж не просто пропонується науково-методична допомога та підтримка, але одночасно – можливість організації, на їх замовлення, пошуку необхідних додаткових відомостей в архівах і бібліотеках. У цьому найперше й полягає головний комерційний інтерес господарів і упорядників відповідних інформаційно-пошукових ресурсів. Якби не відчутне переважання в багатьох подібних пропозиціях комерційної складової над реальними професійними можливостями їх реалізації, у цій справі, звичайно, не було б нічого лихого.

Водночас ознайомлення зі світовими базами генеалогічної та сучасної біографічної інформації, публікаціями, що відображають громадську думку про них, а також висновками експертів, засвідчують: щодо них існує й чимало більш серйозних проблемних питань правового й етичного характеру, а почасти навіть таких, що пов'язані із захистом приватних інтересів громадян і навіть національної безпеки багатьох держав.

Ідеться, насамперед, про мимовільну чи нав'язану людям вимогу подання про себе і своїх предків даних, які, по суті, є конфіденційними. Те, що десятки мільйонів наших сучасників уже надіслали й продовжують направляти до згаданих нами раніше велетенських транснаціональних генеалогічних мереж розгорнуту інформацію, закономірно породжує питання: хто і з якою метою нею може скористатися. Насправді не має значення, що доступ до неї нібито є обмеженим для сторонніх осіб. Адміністратори, власники, а головне, приховані замовники й покровителі формування подібних мереж вільно володіють і розпоряджаються всіма масивами нагромадженої приватної інформації. Неодноразово експертами висловлювалася думка, що, напевне, саме з метою її збирання створення таких мереж і стимулюється. У зв'язку з цим слід звернути особливу увагу на те, що упорядкування генеалогічної інформації незмінно виводить на

вкрай вразливі для громадян моменти: дані про нині живих сучасників та про спорідненість різних гілок окремих родів.

Не можна залишати поза увагою те, що генеалогія в її класичному вияві укладання відкритих для публічного ознайомлення родословників, гербовників, збірників була важливою для підтвердження особливих прав і привілеїв нобілітету, який існував у минулому в принципово відмінних, ніж нинішні, політичних, соціальних і економічних умовах, був повсюдно надійно захищеним у своїх інтересах державною владою. У сучасному суспільстві широкий людський загал перебуває у зовсім інших обставинах. Він не є забезпеченим від шахрайства анонімних злочинних структур, шантажу, посягань на свою власність. Можливо, саме з урахуванням реального стану речей, більшість наших співвітчизників і уникає подання про себе розгорнутих матеріалів до централізованих баз даних, обмежуючись участю в соціальних мережах (теж вразливих для тотального стеження з боку спецслужб різних держав).

На ґрунті зростання масового інтересу до родоводів і самоутвердження особи в електронному просторі у всьому світі постали й деякі доволі тривожні явища. Упродовж останніх років до сфери широкого інформаційного обігу увійшли, нерідко навіть напівлегально, нелегітимно, величезні бази персональної і ділової інформації про нині живущих громадян. Поряд з ними з'явилося чимало відверто шахрайських «дослідницьких» та «інформаційних» проектів – «баз даних», «баз прізвищ», «історій вашої родини», «пошуків предків» тощо, метою яких є не лише здирання грошей з довірливих користувачів комунікаційних мереж, але насамперед, очевидно, цілеспрямований збір інформації про сучасників, яка може бути в різноманітні способи використана проти них. На жаль, до числа подібних гравців інформаційного ринку належать не лише дрібні підозрілі осередки, походження, реальну локалізацію і власників яких важко ідентифікувати, але й досить відомі нині Інтернет-проекти.

Для прикладу: навесні у 2008 р. російськомовний сервіс «Найдется все» (адреса в Інтернеті: <http://www.radarix.com>) з обсягом інформації 3,3 терабайта розгорнув базу конфіденційної інформації про громадян країн СНД². У ній були представлені адреси й телефони людей, номери їхніх автомобілів і документів, відомості про розмір зарплат, сплату податків, наявність судимості. При цьому домен www.radarix.com було зареєстровано на нікому невідомого мешканця Панами – Manuel Carrera Lopez, а портал розміщено на хостингу провайдера www.redplaid.com (Сент-Луїс, штат Міссурі, США) [32]. Лише через рік, у квітні

² Слоган «Найдется все», який нині використовується інтернет-компанією «Яндекс», не має до цього жодного відношення. Див.: «Яндексу» разрешили использовать слоган «Найдется все» [Электронный ресурс] // Lenta.Ru : Интернет в СМИ. 07.09.12. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2012/09/07/yandex/>.

2009 р., цей сайт вдалося закрити за втручання ФСБ Росії з посиланнями на вимоги конвенції Ради Європи «Про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних» [33]. Зрозуміло, зібрана творцями зазначеного сервіса інформація існує в Інтернеті й нині, лише – розосереджено.

Несподіваним для громадськості і владних російських структур інформаційним проривом стало й лавиноподібне зростання обсягів соціальної мережі «Однокласники.Ру», призначеної для пошуку й відновлення контактів між раніше знайомими людьми. Уже влітку 2008 р. цей ресурс нараховував понад 20 млн імен (з досить суттєвими біографічними даними) і мав колосальний фотоархів. Зручний і привабливий для забезпечення інформаційних інтересів користувачів, призначений для самостійного внесення ними даних за наперед сформованою структурою, він одразу був розцінений багатьма аналітиками і як здобуток, і як потенційна небезпека. Відзначалося, зокрема, що прихованою метою організаторів «Однокласников.Ру» може бути прагнення зібрати для власного оперування й здобуття нових знань, у тому числі – із розвідувальною метою, в інтересах спецслужб тощо, якомога більший обсяг стратегічно важливої, закритої раніше для широкого вжитку персональної інформації. Швидко виявилось, що власником веб-сайту «Однокласники.Ру» є нікому невідома британська компанія Odnoklassniki Ltd. (співвласники – Альберт й Ірина Попкови, естонська компанія Oo Tobias та фонд Digital Sky Technologies, DST) під керуванням Ю. Мільнера і Г. Фінгера [34]. Достатньо зазначити, що, за оцінками спеціалістів, ресурс «Однокласники.Ру» фактично розкрив всю організаційну й територіальну інфраструктуру Збройних сил СРСР та його наступників [35, 36]. Нині ця мережа, оператором якої виступає Mail.Ru Group, – найбільша інтернет-компанія російського сегмента Інтернету, зовні стала більш закритою, але це зовсім не означає зменшення потенційних ризиків для її користувачів, зокрема й українських, та суспільства в цілому.

А втім, після серії гучних скандалів, швидко почалося формування й інших подібних баз персональної біографічної інформації, яким нині вже «немає числа». Виявилось, що зупинити цей процес у відкритому демократичному суспільстві адміністративними заходами можливо лише частково, і то, лише стосовно даних, які не подавалися самими громадянами добровільно. Тут необхідною є більш активна роз'яснювальна робота правоохоронних органів, громадських організацій, ЗМІ, тому що для осіб, які з власної ініціативи вносять до подібних інформаційних ресурсів свої персональні дані, існує потенційна небезпека несанкціонованого розкриття їхніх родинних і дружніх зв'язків, фінансового й майнового становища. Значного поширення набули з 2011 р. різного роду непевні сайти, які рекламують можливості доступу громадян до баз даних, зібраних щодо них нібито самими правоохоронними органами, тощо. Збір персона-

льної інформації про учасників спілкування фактично здійснюється також у соціальних мережах, які бурхливо зростають у наші дні.

Поки що оцінити зазначені суперечливі тенденції дедалі зростаючого інтересу громадян у всьому світі до власних «коренів», родинної історії, пов'язаного з цим наповнення інформаційного простору персональними даними сучасників фахівцям важко. Надто високою є динаміка розвитку зазначених процесів, які перебувають у неусталеному, швидко змінюваному стані. Зокрема, спеціалісти тільки починають звертати увагу на генеалогічну, історико-біографічну та сучасну інформацію щодо персоналій, яка поширюється на персональних веб-сайтах, форумах, у блогах, а відтепер дедалі більше – у соціальних мережах. З'являються перші наукові розвідки, які свідчать, що на тлі значного «інформаційного шуму» чимало приватних інтернет-сторінок, форумів та, особливо, блогів, насамперед створених інтернет-виданнями, відомими діячами, професійними колами для обговорення проблем, що цікавлять їх спільноти, або приватними особами за їхніми особистими інтересами, не лише містять загальну інформацію із соціально-політичних та культурних питань, яка істотно впливає на життя суспільства (насамперед за рахунок більш швидкого й гнучкого, на відміну від звичайних ЗМІ, реагування на події), але й репрезентують масу важливих для дослідників-біографістів матеріалів про відомих сучасників і померлих співвітчизників [37]. На особливу увагу фахівців заслуговує практика функціонування різних блогів за інтересами, підтримуваних аматорами біографічного та генеалогічного пошуку. Поряд з неперевіреними чутками й домислами тут з'являється чимало цікавих правдивих даних, раніше ніде не опублікованих, що належать до сфери «усної історії» та просопографії. З цього погляду, завдяки сучасним можливостям мережевої навігації, блоги є не лише цінним джерелом, а й, у сукупності, особливого виду ресурсом родовідної, історико-біографічної і сучасної біографічної інформації.

Викладене може бути підґрунтям як для загальних висновків теоретичного й методичного плану, важливих для подальшого розвитку наукових досліджень, формування вітчизняних ресурсів генеалогічної та біографічної інформації, так і для реальних, скоординованих практичних заходів з боку владних органів, громадських організацій, ЗМІ, інформаційних інтернет-структур. Метою останніх є спрямування процесів «олюднення історії», пошуку широким загалом громадян свого власного родового «коріння» в оптимальне рідчище з погляду національних інтересів і безпеки України, завдань утвердження модерної історичної і патріотичної свідомості, розвитку вітчизняного соціокультурного середовища, консолідації єдиного національного інформаційного простору.

Вкрай важливим є, аби інформаційні ресурси в галузі родинної історії, гене-

алогії, біографіки, краєзнавства, матеріалами яких користуються наші співвітчизники, не були «імпортованими», зарубіжними, а створювалися безпосередньо в Україні. Лише тоді вони будуть спроможними не лише задовольняти інформаційні запити громадян, а й формувати у них світогляд свідомих патріотів, а не «усереднених» європейців, або провінціальних представників «русского мира». Зважаючи на це, притаманні нашому народові вікові традиції родинного життя, родинної пам'яті, передачі духовних цінностей і досвіду від покоління до покоління в умовах розвитку інформаційного суспільства мають знаходити більш широку підтримку й пропаганду шляхом формування різноманітних інформаційних систем, баз даних, «відкритих архівів», генеалогічних та біографічних розділів електронних бібліотек, через використання соціальних мереж. Значну роль у цій справі може відігравати цілеспрямована інформаційна робота бібліотек усіх рівнів, а також підтримка розгортання історико-краєзнавчих, родинних веб-сайтів – адже, у принципі, вони можуть створюватися та підтримуватися в усіх установах науки, освіти і культури, у великих і малих містах, навіть у кожному селі – зусиллями влади, шкільних учителів і бібліотекарів.

Список використаних джерел до розділу 5

1. *Аттали Ж.* На пороге нового тысячелетия [Электронный ресурс] / Ж. Аттали. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 273 с. – Режим доступа: http://www.politology.vuzlib.org/book_o271.html%3E Е. – Загл. с экрана.

2. *Попик В. І.* Формування ресурсів історико-біографічної інформації як важлива складова розбудови національного гуманітарного інформаційного простору / В. І. Попик // Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства. – К. : НБУВ, 2012. – С. 115–133.

3. *Попик В. І.* Персоналії сучасників у мережі Internet як чинник розбудови відкритого суспільства, інтеграції України до світового інформаційного простору / В. І. Попик // Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища. – К. : НБУВ, 2012. – С. 217–243.

4. *Торстейнссон Б.* Исландские саги и историческая действительность [Электронный ресурс] / Б. Торстейнссон (По изданию: Скандинавский сборник. – Таллинн, 1958. – Вып. 3) // *Noræn Dýgð* (Сверная Слава). – Режим доступа: <http://norse.ulver.com/articles/thorsteinsson.html>. – Загл. с экрана.

5. *Торгильссон А.* Книга об исландцах [Электронный ресурс] / Ари Торгильссон / пер.: Т. В. Ермолаев (Стридманн), Угнюс Микученис // Либрусек: много кн. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/78491>. – Загл. с экрана.

6. *The book of Settlements Landnámabók* / transl. by Herman Pálsson, Paul

Edwards. – Winnipeg : University of Manitoba Press, 2006. – 159 p.

7. Родинні дерева MyHeritage [Електронний ресурс] // Myheritage генеалогія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/coll0> %. – Назва з екрана.

8. MyHeritage [Electronic resource]. – Mode of access: <http://blog.myheritage.com/media-kit/>. – Title from the screen.

9. Генеалогічний пошук [Електронний ресурс] // Myheritage компанія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com..> – Назва з екрана.

10. Перепис населення США [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/category->. – Назва з екрана.

11. Записи з Великобританії [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/category-90000/>%. – Назва з екрана.

12. Message Boards [Electronic resource] / Ancestry.com. – Mode of access: <http://boards.ancestry.com/localities.europe.ukraine/mb.ashx>. – Title from the screen.

13. Russia [Electronic resource] / Ancestry.com. – Mode of access: <http://www.ancestry.com/search/locality/dbpage.aspx?i=d&tp=1652381&p=5189>. – Title from the screen.

14. Russia Historical Records ; Russia Stories & Publications [Electronic resource] / Ancestry.com. – Mode of access: <http://search.ancestry.com/oldsearch/locality/dbpage.aspx?i=d&tp=1652381&p=5189>. – Title from the screen.

15. О проекте ОБД Мемориал [Электронный ресурс] // Мемориал. – Режим доступу: <http://www.obd-memorial.ru/html/about.htm>. – Загл. с екрана.

16. Общедоступный электронный банк документов «Подвиг Народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podvignaroda.mil.ru/>. – Загл. с екрана.

17. Biography & Genealogy Master Index (BGMI) [database] / Mirana C. Herbert, Barbara McNeil. – Provo, UT, USA: The Generations Network, Inc., 2009.

18. About Biography & Genealogy Master Index (BGMI) [Electronic resource] // Ancestry. – Mode of access: <http://search.ancestry.com/search/db.aspx?dbid=4394>. – Title from the screen.

19. Genealogical Research [Electronic resource] // Official Web-Portal of State Archival Service of Ukraine. – Mode of access: <http://www.archives.gov.ua/Eng/genealogia.php>. – Title from the screen.

20. Генеалогічне товариство [Електронний ресурс] // Інститут україніки : Міжнародна громадська організація. – Режим доступу: <http://ukrainica.org.ua/ukr/index/geneologiya/>. – Назва з екрана.

21. Рекомендации по составлению фамильного древа [Электронный ресурс] // Институт україніки : Міжнародна громадська організація. – Режим доступа: <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/content/2244>. – Загл. с экрана.
22. Rodovid [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rodovid.org/>. – Назва з екрана.
23. Про Родовід [Электронный ресурс] // Родовід. – Режим доступа: http://uk.rodovid.org/wk/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%A0%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4. – Назва з екрана.
24. Український генеалогічний портал [Электронный ресурс] // Родовід. – Режим доступа: <http://uk.rodovid.org/wk/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1>. – Назва з екрана.
25. Accueil [Electronic resource] // Rodovid. – Mode of access: <http://fr.rodovid.org/wk/>. – Title from the screen.
26. Многоязычное генеалогическое древо [Электронный ресурс] // Rodovid. – Режим доступа: <http://ru.rodovid.org/wk/%D0%9C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%8F>. – Загл. с экрана.
27. Багатомовне генеалогічне древо [Электронный ресурс] // Родовід. – Режим доступа: <http://uk.rodovid.org/wk/%D0%9>. – Назва з екрана.
28. Запис № 90 881: Абадиєв Садик [Электронный ресурс] // Національний банк репресованих. – Режим доступа: <http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=90881>. – Назва з екрана.
29. Генеалогія [Электронный ресурс] // Українське геральдичне товариство : офіц. сайт. – Режим доступа: <http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/article;124/>. – Назва з екрана.
30. *Смольський І.* Метричні книги єврейських громад Галичини як джерело до генеалогії [Электронный ресурс] / *І. Смольський* // Українське геральдичне товариство : офіц. сайт. – Режим доступа: <http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/article;123/>. – Назва з екрана.
31. *Макмак Н. И.* Родословие греков Мариупольского уезда по именным переписям податного населения Российской Империи [Электронный ресурс] / *Н. И. Макмак, И. Н. Тасиц, М. Д. Пирго.* – Донецк, Юго-Восток, 2010. – 319 с. – Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com/agma/orderbook.cfm>; <http://www.azovgreeks.com/agma/genBook9 pages.pdf>. – Загл. с экрана.
32. Найдутся все : В Интернете появился сайт с полной базой данных о жителях СНГ [Электронный ресурс] // Украинское информационное агентство KPUNews. – Режим доступа: http://krunews.com/main_topic7_8482.html. – Загл. с экрана.
33. Radarix [Электронный ресурс] // Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Radarix>. – Загл. с

екрана.

34. Розкриті власники «Однокласників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/print.php?news=/archive/2008/07/07/082318-7.html>. – Назва з екрана. .

35. *Гусев А.* «Одноклассники.ру» угрожают нацбезопасности. [Электронный ресурс] / А. Гусев. – Режим доступа: <http://smi2.ru/oxlo/c15075/newspreview/?seid=25>. – Загл. с экрана.

36. Немецкая разведка купила сайт Одноклассники.ру? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smi2.ru/Shosse/c14562/newspreview/>. – Загл. с экрана.

37. *Вернік Ю. В.* Блоги як новітні джерела біографічної інформації / Ю. В. Вернік // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 626–635.

Розділ 6. Критерії якості у відборі електронних ресурсів для комплектування вітчизняних інформаційних баз

Сучасний період розвитку інформаційної сфери суспільства характеризується стрімким зростанням обсягів електронних документних ресурсів. Дедалі більша частка її припадає на інформацію, яка зберігається та використовується тільки в електронному вигляді. Особливо це стосується наукової інформації. Електронна форма уможлиблює більш компактне її зберігання та оперативне поширення і, крім того, дає змогу маніпулювати нею. Спеціалісти Британської бібліотеки стверджують, що до 2020 р. 90 % усієї нової літератури буде видаватися тільки в цифровій формі [1].

Електронні ресурси набувають статусу, за якого їх збереження, розвиток і раціональне використання стає проблемою державного значення. Бібліотеки як суспільні інституції, що впродовж тисячоліть акумулювали, обробляли, зберігали та поширювали документовані знання, за нових умов мають розширити свої іманентні функції (меморіальну та комунікативну) і доповнити їх завданнями акумуляції та забезпечення багатоаспектного використання електронних науково-інформаційних і суспільно значущих ресурсів.

Формування фондів електронних ресурсів започатковано бібліотеками ряду країн. Національні бібліотеки, несучи моральну, а в деяких країнах і законодавчо закріплену відповідальність, аби будь-який виданий документ, що став доступним громадськості, був збережений і доступний надалі, проводять роботи зі створення інструментів і технологій для збору електронних ресурсів з метою їх довготермінового зберігання та надання наступним поколінням.

Однією з перших такі роботи розпочала Національна бібліотека Канади, яка цілеспрямовано займається формуванням зібрань електронних баз з 80-х років ХХ ст. [2]. Бібліотека дійшла висновку, що потрібно вибірково формувати всі електронні публікації, якщо вони містять інформацію про Канаду; мають соціальне, політичне, культурне, наукове або економічне значення; написані авторитетними канадськими авторами.

Аналогічним шляхом просувається й Національна бібліотека Австралії, що реалізує проект PANDORA (Preserving and Accessing Network Documentary Resources of Australia) [3]. Електронні ресурси, що збираються на сьогодні, будуть доступними в майбутньому (відповідно до законодавства про авторське право).

Національна бібліотека Швеції реалізує проект Kulturargw [4], який передбачає збирання всієї інформації за змістовними або авторськими ознаками національного документного простору та забезпечення її довготермінового збереження. Бібліотека дійшла згоди з видавцями щодо доставки повнотекстових ве-

рсії нових електронних книг разом з бібліографічною інформацією. Ця угода була необхідна для того, щоб каталогізовані записи були швидше доступні в Національному зведеному каталозі. Використання повнотекстових ресурсів здійснюється з урахуванням національної законодавчої бази щодо авторського права.

Національна бібліотека Франції у рамках виконання своєї місії стосовно обов'язкового примірника документів розробила методику збору електронних матеріалів і організації довготермінового зберігання цифрових документів [5]. Усі зібрані дані зберігаються в Національній бібліотеці Франції в центральному репозиторії даних, призначеному для внутрішнього використання. У свою чергу, він є частиною глобального цифрового сховища Франції та програми збереження SPAR (Systeme de Preservation des ARchives), що була ініційована в 2004 р.

Національна бібліотека Норвегії традиційно виконує функцію сховища пам'яті нації. Сьогодні місією бібліотеки є створення мультимедійного центру даних, який надає своїм користувачам документи на всіх носіях інформації. Національна бібліотека Норвегії збирає електронні публікації відповідно до закону про обов'язковий примірник [6]. Також бібліотека зберігає норвезьку культурну спадщину та забезпечує доступ до документних джерел щодо норвезького культурного та громадського життя для нинішніх і майбутніх користувачів. Основний спосіб досягнення цієї мети – закон про обов'язковий примірник. Коли було введено в дію останню редакцію цього закону, Норвегія стала однією з перших країн у світі, що внесла в нормативний акт електронні ресурси. Закон базується на принципі – вся загальнодоступна інформація, незалежно від форми й носія, повинна зберігатися та надаватися в доступ з метою наукових досліджень. Національна бібліотека Норвегії орієнтується на тисячолітній термін зберігання. Це означає, що їхня мета – забезпечити доступність інформації про сучасні документи в будь-яких форматах через тисячу років. Наскільки реальна ця мета, довідаються тільки майбутні користувачі, але бібліотека планує свою діяльність зі збереження відповідно до цього. Усі публікації зберігаються в Електронному репозиторії довготермінового зберігання Національної бібліотеки Норвегії.

Отже, національні бібліотеки ряду країн уже започаткували проекти формування зібрань суспільно значущих електронних ресурсів. Аналіз їхньої діяльності в цьому напрямі говорить про розмаїття підходів до архівування. Здійснюється вибіркоче збирання електронної інформації, архівування національних сегментів мережі Інтернет, формування архівів електронних документів у межах обов'язкового примірника документів, ведуться спроби збереження ресурсів усього світового «павутиння».

Останнім часом започатковуються міжнародні кооперативні проекти створення зібрань електронних баз. Так, ЮНЕСКО ініціювала формування колекцій найцінніших матеріалів з історії та культури народів світу. Це нова форма професійної взаємодії міжнародного бібліотечного співтовариства. Проект здійснюється за підтримки Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій й установ (ІФЛА), Бібліотеки Конгресу та корпорації Google. У 2007 р. на Генеральній конференції ЮНЕСКО в Парижі було презентовано проект World Digital Library [7]. У ньому передбачається подання інформації на офіційних мовах ООН (арабській, китайській, англійській, французькій, португальській, російській, іспанській) й окремий зміст на додаткових мовах. Користувачі бібліотеки можуть шукати, переглядати оцифровані матеріали, вибираючи їх за такими критеріями, як місце, час, тема, установа тощо. Головна мета World Digital Library – надати суспільству безкоштовний і багатомовний доступ до зібрань, що мають важливе культурне, історичне й освітнє значення. World Digital Library повинна об'єднати рідкі й унікальні видання всього світу. Завданням бібліотеки є збір й обробка книг, рукописів, фотографій, звукових матеріалів, пов'язаних з культурою різних народів та етнічних груп. У цій бібліотеці, станом на середину 2013 р., представлено понад 100 українських об'єктів.

Завдяки об'єднанню ресурсів ряду національних бібліотек Європи було зроблено крок на шляху до створення Європейської бібліотеки – The European Library (TEL) [8]. У межах TEL провідні європейські національні бібліотеки й установи прагнули спільно розробити проект порталу для забезпечення найбільш ефективного доступу до своїх інформаційних ресурсів. TEL офіційно існує з 2001 р. Проект значною мірою фінансується Європейською комісією як доповнення до програм зі збереження культурної спадщини. Національні бібліотеки Великобританії, Німеччини, Нідерландів, Швейцарії, Португалії та Національний бібліографічний центр Італії брали активну участь у первинній розробці проекту TEL. Мета TEL – створення технічної, юридичної й організаційної бази для загально- європейського інформаційного фонду на підставі звичайних або цифрових зібрань бібліотек, що беруть участь у проекті. Акцент робився на цифрові зібрання. Ініціатори проекту сподівалися, що в результаті з'явиться можливість шукати та переглядати документи безпосередньо із зібрань європейських національних бібліотек, використовуючи єдиний портал і єдине меню для пошуку.

TEL – не просто технічний проект, завдання якого розвивати насамперед програмне забезпечення та інтерфейси. Головна мета проекту, його місія – створення основи для співробітництва національних бібліотек і забезпечення ефективного доступу до їх зібрань. Кількість доступних електронних ресурсів збільшується експоненційно, і стає дедалі складніше забезпечувати централізо-

ваний доступ до них. Україна в цьому проекті представлена базою даних, що надає доступ до повних текстів вітчизняних авторефератів дисертацій, захищених після 1998 р.

Збору та поширенню електронних ресурсів перешкоджають юридичні обмеження [9]. Інформаційно-комунікаційні технології обумовлюють постановку проблеми знаходження нового балансу інтересів у правах на інтелектуальну власність усіх учасників системи документних комунікацій. Загальні засади суспільного використання нових знань продовжують орієнтуватися на комерційні цінності тактичного плану (одержання прибутку від поширення інформації), а не на стратегічну перспективу забезпечення сталого розвитку суспільства. Основний напрям вирішення цієї проблеми – перехід від заборонної парадигми класичного авторського права до дозвільної системи поширення знань у глобальному інформаційному просторі з урахуванням немайнових прав інтелектуальних власників.

В існуючій системі документальних комунікацій автор, відправляючи матеріали про свої інтелектуальні напрацювання у видавництво, передає йому й право розпоряджатися подальшим їх використанням. Саме видавництво заради прибутку створює бар'єри для доступу до інформації, використовуючи закон про *copyright*. Автор, як правило, гонорар за наукові публікації не одержує: його дослідження проводились на кошти платників податків, тому обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством публікацією отриманих результатів. Слід наголосити, що це не тільки обов'язок, але й бажання самого вченого. Те, що така можливість не є просто гіпотетичною, підтверджено дослідженнями в межах англійського проекту RoMEO. Під час опитування понад 500 учених було виявлено, що наукове суспільство насамперед зацікавлено в охороні моральних прав автора, а обмеження традиційного *copyright* вважає занадто надмірними [10].

Електронна інформація належить до «відкритого контенту», у разі якщо вона є у вільному доступі, а також її захищено однією з публічних ліцензій (General Public Licence) або ліцензіями Creative Commons, що вирішує питання її поширення та використання. Цим терміном позначають усе, що є в цифровому вигляді, але не є програмним забезпеченням, а саме – тексти, картинки, музику, відео та будь-які їх комбінації [11].

Важливими позитивними чинниками за цих обставин є широка розповсюдженість Creative Commons і наявність розвинутого сервісу для «непідготовлених» користувачів. У цілому ж, ліцензії Creative Commons – це інструмент, який активно розвивається та використовується. Він не суперечить авторському праву, а трансформує його, що не перешкоджає вільному поширенню інформації. Відзначаючи, що Creative Commons є істотним кроком у вирішенні пробле-

ми авторського права в електронному середовищі, потрібно водночас наголосити на необхідності подальших розроблень у вирішенні цієї проблеми.

Позитивно оцінюючи ліцензії Creative Commons, слід констатувати їх недостатнє розповсюдження в українському сегменті глобальних комп'ютерних мереж. Вітчизняним бібліотекам, що мають сьогодні належне представлення в Інтернеті, варто пропагувати їх і започаткувати встановлення відповідних ліцензій на сторінках своїх сайтів.

Таким чином, лакуна, що існувала донедавна між copyleft і повною свободою дій, була заповнена суспільними ліцензіями General Public License і ліцензіями Creative Commons, які дали змогу, з одного боку, інформації та іншим інтелектуальним надбанням вільно циркулювати й розвиватися, з іншого – надати авторам гнучкі можливості обмежити використання своїх здобутків у тих межах, які вони вважають потрібними.

Перед організацією робіт зі створення системи вітчизняних електронних баз принципово важливо визначитися з інформаційними ресурсами, які підлягають опрацюванню. Бібліотеки української держави мають знайти свій шлях до вирішення завдання формування фонду електронних джерел інформації, що постало перед ними за умов переходу від «ери Гутенберга» до епохи електронних комунікацій. Цей підхід має враховувати як світовий досвід відбору та збереження електронних ресурсів, так і особливості організації бібліотечної системи в країні. Основними критеріями відбору мають стати наукова, історична або культурна цінність ресурсу, відбиття в ньому національних особливостей держави, якість поданої інформації, її тематика, авторство тощо [12].

Засновники Національної бібліотеки України наголошували на тому, що в ній «має бути найповнішим чином розроблений відділ Ucrainica; бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні і друкарські). У бібліотеці повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і інші твори друкарень, літографії і металографії, видані на Україні та за кордоном». Сучасну концепцію фонду «Україніки» було запропоновано на I Конгресі Міжнародної асоціації україністів (вересень 1990). Учасниками конгресу визначено загальний підхід, згідно з яким до цього фонду мають вноситися документи, створені в Україні, в інших державах про неї, а також документи, створені українцями, які зробили значний внесок у світову культуру. Пізніше цей підхід був розвинутий Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України під час напрацювання концепції архівної та рукописної Україніки [13, с. 3].

Наступний внесок до визначення «Україніки» було зроблено В. Омельчуком під час розробки концепції національної бібліографії України, що розглядається

ним «як форма відображення багатовікової пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством». В. Омельчук запропонував найістотніші ознаки, що мають бути враховані у разі створення поточної та ретроспективної національної бібліографії України і, відповідно, віднесення документів до фонду «Україніки» [14].

Вбачається доцільним урахувати вищезгадані напрацювання і при відборі електронних ресурсів для комплектування системи вітчизняних інформаційних баз. Насамперед, складовою цих баз мають стати зібрання наукових і суспільно значущих документів українського сегмента мережі Інтернет, тобто слід забезпечити повноту відображення документів, створених на території держави. Фактично система таких інформаційних баз виконуватиме меморіальну функцію щодо вітчизняних електронних публікацій. Нормативною базою для виконання меморіальної функції щодо друкованих та інших видань є законодавчі акти про обов'язковий примірник документів. Сьогодні не лише в Україні, а й інших державах електронні публікації не підпадають під сферу дії цих нормативних актів, тому вони розпорошуються в часі та просторі, що може призвести до їх втрати для наступних поколінь. Очевидно, що в перспективі відповідні нормативні акти буде підготовлено і вони наберуть чинності.

Першим з них є Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», що зобов'язує бібліотеки, музеї, науково-дослідні установи та університети здійснити заходи «щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України» [15]. Слід констатувати дієвість цього нормативного акта. Посилаючись на нього, ВАК України і НАН України підготували спільний Наказ «Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», що був зареєстрований у Міністерстві юстиції України [16]. Цей нормативний акт передбачає, що засновники журналів і збірників наукових праць, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися у наукових статтях і дисертаціях, передають до НБУВ електронні версії видань, а бібліотека безоплатно розміщує ці версії на своєму сайті й забезпечує до них безкоштовний доступ. Завдяки наявності згаданого Наказу НБУВ щодня отримує кілька десятків електронних версій наукових фахових видань і забезпечує узгоджений з інтелектуальними власниками режим доступу до електронних версій статей, зокрема збе-

рігання з наданням доступу через визначений час.

Станом на середину 2013 р. вітчизняна електронна база наукової періодики містить 800 тис. статей з понад 1,8 тис. журналів і збірників наукових праць. Як основний пошуковий засіб у цій базі обрано такий сервіс системи Google, як «користувацький пошук». Він забезпечує повнотекстовий пошук у межах зібрання шляхом уведення відповідних термінів у «вікно» пошуку Google, розміщене на головній веб-сторінці депозитарію. Цей сервіс надає також прозору можливість проводити перевірку текстів на наявність у них фрагментів публікацій інших авторів і виявляти плагіат. Крім пошуку, користувачі можуть здійснювати в зібранні ієрархічну навігацію: послідовно переходити до будь-якого журналу, року його видання, конкретного номера та змісту з посиланнями на текст статті. Слід додати, що інтегрована технологічна платформа і загальнодержавний статус зібрання періодики сприяють зростанню онлайн-індексів цитування публікацій, що містяться в ньому, тобто підвищенню міжнародного рейтингу української науки [17, с. 12].

Сьогодні електронне зібрання періодики має два напрями розвитку: когнітивний і наукометричний. Когнітивний передбачає організацію в ньому гіпертекстових зв'язків між суб'єктами (індивідуальними та колективними авторами) й об'єктами (періодичними виданнями та публікаціями) системи наукових комунікацій. Їх сукупність утворює семантичну мережу, що є однією з форм представлення знань і сприяння когнітивним процесам, тобто процесам розумового усвідомлення користувачами зовнішньої інформації. Когнітивний напрям розвитку електронної періодики спрямований на інтелектуалізацію інформаційного пошуку, що в загальному випадку міститиме два етапи. Перший з них – інформаційно-когнітивний – орієнтований на отримання знань про предметну галузь, яка цікавить користувача (виявлення потенційних авторів релевантної інформації, уточнення термінології тощо), а другий – інформаційно-пошуковий – на проведення бібліографічного пошуку документів і отримання повних текстів документів [18].

З урахуванням світових тенденцій і реалій вітчизняного науково-інформаційного простору перспективним наукометричним напрямом розвитку вітчизняної електронної періодики вбачається конвергенція двох основних підходів: одержання індексів цитування авторів і періодичних видань на основі бібліометричної системи Google Академія та формування індексу використання публікацій шляхом статистичного аналізу log-файлу сайту, де міститься зібрання наукової періодики.

Система вітчизняних інформаційних баз має включати також зарубіжні матеріали. Однак у цьому разі слід ураховувати неможливість кумуляції однією установою усіх світових електронних ресурсів. Під час визначення тематичного

складу зарубіжних електронних документів слід виходити зі стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, що затверджені на законодавчому рівні [19]. Цими напрямами передбачено концентрацію ресурсів держави у науково-технологічному оновленні виробництва та сфери послуг у країні, забезпеченні внутрішнього ринку конкурентною науковою продукцією та виходу з нею на світовий ринок у таких восьми сферах: «модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології; машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії; нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації; вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій; високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості; транспортні системи: будівництво і реконструкція; охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища; розвиток інноваційної культури суспільства».

Система вітчизняних інформаційних баз має комплектуватися також усіма електронними публікаціями про Україну, документами українською мовою та публікаціями українців і українських інституцій у інших державах. При цьому для забезпечення якості комплектування слід орієнтуватися на бібліометричні та вебометричні показники джерел інформації. Серед перших слід назвати широковідомі імпаکت-фактори та індекси Гірша, які можна визначити за допомогою некомерційної системи Google Академія. Вебометричні показники характеризують популярність електронного ресурсу на основі інтенсивності його використання та кількості посилань на нього. Найбільш поширеними серед цих показників є Alexa Rating – порядковий номер сайту у відсортованому за трафіком списку всіх сайтів мережі Інтернет (оновлюється щодобово); Google PageRank – індекс цитування ресурсу за 10-бальною логарифмічною шкалою Google (оновлюється щоквартально); Яндекс ТИЦ – тематичний індекс цитування згідно з російською пошуковою системою «Яндекс» (оновлюється щомісяця).

Для сукупності цих інформаційних ресурсів доцільним вбачається використання терміна «електронна україніка». Національне зібрання «електронна україніка» має стати логічним розширенням архівної, рукописної та друкованої україніки, що визначена вітчизняними бібліотеко- та бібліографознавцями.

Технологія формування системи вітчизняних інформаційних баз має бути спрямована на досягнення максимальної ресурсоощадності й унеможливити дублювання під час обробки документів. Для досягнення цієї мети за умов обмеженості матеріально-технічних і кадрових ресурсів і наявності розвинутих телекомунікаційних мереж до комплектування інформаційних баз доцільно за-

лучити всі зацікавлені інституції – суб'єкти вітчизняної системи документальних наукових комунікацій (провідні галузеві та регіональні бібліотеки, інформаційні центри, наукові установи та вищі навчальні заклади тощо).

З висловленого випливає, що основною концептуальною засадою побудови цілісної системи формування «електронної україніки» слід обрати поєднання принципів децентралізованого збору та первинної обробки галузевих і регіональних фрагментів інформаційних мереж із централізованим формуванням зведеного довідково-пошукового апарату для підтримки багатоаспектного використання інформаційних ресурсів розподілених електронних ресурсів. За таким принципом функціонує ряд міжнародних інтегрованих інформаційних систем, для яких характерними є такі ознаки: наявність кількох самостійних підсистем, завдяки чому у випадку, якщо центральна система припиняє функціонування, ланки, що входять до неї, продовжують роботу, хоча й менш ефективно; спільна мета підсистем, на базі яких створюється інтегрована система.

Типовим прикладом такої системи може бути система пошуку та аналізу біомедицинської літератури MEDLARS, створена Національною медичною бібліотекою США, яка на базі машинної підготовки видань виконує інформаційне обслуговування медичних працівників [20]. MEDLARS належить більше до міжнародних інформаційних систем. Безпосередньо в США існує понад 100 базових центрів, які входять до цієї системи. Крім того, MEDLARS має регіональні відділення в різних країнах світу. Наприклад, автоматизований центр біохімічної інформації в Швеції є регіональним центром MEDLARS для скандинавських країн. Країни-учасниці забезпечують систему MEDLARS індексованими бібліографічними описами публікацій. У межах MEDLARS функціонують спеціалізовані інформаційні системи (з питань токсикології, щодо нових препаратів і нових способів застосування медикаментів тощо). Узагалі, Національна медична бібліотека США надає доступ до 40 баз даних, які вміщують понад 20 млн бібліографічних записів і повних текстів документів. Деякі бази даних вільно розміщено у мережі Інтернет, а для користування іншими потрібно мати авторизований доступ.

В Україні склалася виважена структура бібліотечної системи, у якій поєднано відомчу централізацію та регіональну кооперацію. У межах цієї системи вбачається доцільним організувати відбір і формування галузевих інформаційних баз у парламентській, медичній, науково-технічній, сільсько-господарській, архітектурно-будівельній, історичній і науково-педагогічній бібліотеках. Бібліотеки провідних вищих навчальних закладів можуть зосередитися на формуванні зібрань профільних електронних інформаційних ресурсів, а обласні універсальні наукові бібліотеки – на зборі зібрань регіональної інформації. Національні бібліотеки мають акцентувати увагу на формуванні інформаційних

баз універсального профілю, а також на інформації про Україну та публікаціях українською мовою. Вони мають створити і зведений довідково-пошуковий апарат фонду «електронної україніки». Цей апарат доцільно реалізувати за схемою, що передбачає поєднання метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації у галузевих і регіональних бібліотеках.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити такі висновки щодо основних концептуальних положень, на яких має базуватися інтегрована система вітчизняних інформаційних баз.

В основу організації робіт з відбору та наповнення ресурсів цієї системи має бути покладений принцип кооперативної підготовки її складових спільними зусиллями провідних інформаційних інституцій держави та централізоване формування єдиного довідково-пошукового апарату, який слід реалізувати за схемою, що передбачає поєднання метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації. Довідково-пошуковий апарат має розглядатися як один із елементів національної бібліографії [21].

Надання ресурсів системи вітчизняних інформаційних баз користувачам має здійснюватись з урахуванням чинних нормативних актів щодо авторського права і здійснюватись за багаторівневою схемою: вільне надання загальнодоступних електронних ресурсів для всіх користувачів мережі Інтернет; доступ в екстранет-мережі до визначеного кола ресурсів для корпоративних користувачів; доступ з комп'ютерів установи до ресурсів з обмеженими ліцензіями на поширення.

Основними критеріями, що визначають доцільність відбору електронних ресурсів вітчизняного і зарубіжного виробництва для комплектування системи вітчизняних інформаційних баз, слід вважати наявність сукупності регіональних, тематичних і мовних ознак, що відображають особливості розвитку України, її громадян, їхніх здобутків, духовно-ціннісних і всіх інших орієнтирів суспільного розвитку.

Крім вищеназваних критеріїв при відборі електронних ресурсів слід урахувати їхню авторитетність, яку можна визначати кількісними методами бібліометрії та вебометрії. І, безперечно, слід звертати увагу на наявність публічних ліцензій або ліцензій Creative Commons, що дають змогу залучати електронні ресурси до вітчизняних інформаційних баз.

Список використаних джерел до розділу 6

1. *Копанєва В.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. Копанєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.
2. Там само.
3. *Cliff L.* PANDORA – Towards a National Collection of Selected Australian Online Publications [Electronic resource] / L. Cliff // 66 th IFLA General Conference, 13–18 August, 2000. – Mode of access: <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/174–157e.htm>. – Title from the screen.
4. The Kulturarw3 Project – The Royal Swedish Web Archiw3 e – An example of «complete» collection of web pages [Electronic resource] // 66 th IFLA General Conference, 13–18 August, 2000. – Mode of access: <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/154-157e.htm>. – Title from the screen.
5. *Lupovici C.* Web crawling: The Bibliotheque nationale de France experience [Electronic resource] / C. Lupovici // 71 th IFLA Council and General Conference, 14–18 August, 2005. – Mode of access: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/074e-Lupovici.pdf>. – Title from the screen.
6. *Rustad K.* Our digital heritage as source material to end-users: collection of and access to net publications in The National Library of Norway [Electronic resource] / K. Rustad // 71 th IFLA Council and General Conference, 14–18 August, 2005. – Mode of access: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/151e-Rustad.pdf>. – Title from the screen.
7. *Billington J. H.* Proposal for a World Digital Library [Electronic resource] / J. H. Billington // Plenary Session at the U. S. National Commission for UNESCO, 6 June, 2005 : remarks. – Mode of access: www.loc.gov/about/welcome/speeches/wdl/wdl_6-6-05.html. – Title from the screen.
8. *Пелэгеша Н.* Європейська цифрова бібліотека проект створення / Н. Пелэгеша // Бібл. вісн. – 2008. – № 5. – С. 3–8.
9. Про авторське право і суміжні права : Закон України / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2002. – 55 с.
10. *Негуляев Е. А.* Лицензии Creative Commons и правовые проблемы использования электронных ресурсов [Электронный ресурс] / VIII Международная конференция и выставка «LIBCOM-2004» «Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек» (15–19 нояб. 2004 г.). – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/libcom4/index3.cfm?n=tez/doc4/>. – Загл. с экрана.
11. Там само.
12. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз су-

часного українського суспільства / В. М. Горючий. – К., 2005. – 297 с.

13. *Боряк Г. В.* Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів / Г. В. Боряк // *Архіви України*. – 2002. – № 4/6.

14. *Омельчук В. Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки / В. Ю. Омельчук // *Бібл. вісн.* – 1995. – № 5. – С. 1–13.

15. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // *Відом. Верховної Ради України*. – 2007. – № 12. – С. 102.

16. Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] : наказ ВАК України та НАН України від 07.07.2008 р. № 436/311 ; зареєстровано в Мінюсті України 15.01.2009 р. № 20/16036. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/08_elkor.html. – Назва з екрана.

17. *Костенко Л. Й.* Загальнодержавний портал «Наукова періодика України» / Л. Й. Костенко // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав. 2010 р. – К., 2010. – С. 162–165.

18. *Симоненко Т. В.* Депозитарій електронних копій наукової періодики України / Т. В. Симоненко // *Проблеми розвитку інформаційного суспільства: матеріали Міжнар. форуму, Львів, 7–9 жовт. 2009 р.* – К. : УкрІНТЕІ, 2009. – С. 75–80.

19. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 433-IV // *Відом. Верховної Ради України*. – 2003. – № 13. – С. 93.

20. Finding Medical Information in MEDLINE [Electronic resource] / US. National Library of Medicine. – Mode of access: <http://www.nlm.nih.gov/services/usemedline.html>. – Title from the screen.

21. *Копанєва В.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. Копанєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.

Розділ 7. Інформаційна безпека в контексті розвитку сучасних інформаційних технологій

На сьогодні більшість розвинутих країн світу вдається до фільтрації інтернет-контенту та інших обмежень у мережі. Проте цілі, завдання і конкретні механізми реалізації подібних обмежень істотно варіюються. Можна виділити такі категорії контенту, які піддаються фільтрації в різних країнах світу: політичний контент; соціально небезпечна інформація; контент, пов'язаний з національною безпекою; сайти і сервіси, що порушують економічні інтереси; спеціалізовані інтернет-інструменти і соціальні мережі. Зважаючи на зростаючу роль соціальних медіа в суспільно-політичному житті багатьох країн, швидко актуалізується питання про наукове дослідження цього феномену, визначається необхідність моніторингу і фільтрації небажаного контенту, який публікується на обумовлених ресурсах.

Соціальні медіа (англ. Social media) – вид мас-медіа, ряд онлайн-технологій на принципах Веб 2.0, завдяки яким споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами і можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або брати участь у будь-якій іншій соціальній активності теоретично з усіма іншими користувачами певного сервісу [1].

Системним вивченням стану свободи слова в Інтернеті і видів державної інтернет-цензури в різних країнах світу займаються організації правозахисного напрямку, які досить часто є політично заангажованими: Freedom House, «Репортери без кордонів» і OpenNet Initiative. Наймасштабніші дослідження з цієї теми проводить організація Freedom House, проте об'єктивність цих досліджень перебуває під питанням.

Наприклад, в основі рейтингу Freedom House, як і в більшості подібних досліджень, є експертні інтерв'ю. Кожен з експертів (по одному на кожну країну) відповідає на питання спеціальної анкети. Відзначимо той факт, що Freedom House не публікує імен експертів, які відповідали на питання стосовно ситуації зі свободою слова в Інтернеті Китаю, Росії, Ірану, Індії і ще багатьох країн, відзначаючи, що вони «побажали залишитися анонімними», тоді як щодо ряду інших держав, які присутні в дослідженні, імена експертів названо. Як головні аргументи низьких оцінок цих країн приводяться ситуативні політичні конфлікти і публікації в опозиційних виданнях. Подібна позиція не дає змоги зробити висновок про якість експертизи.

У цілому, можна стверджувати, що на сьогодні не існує повноцінного глобального аналізу ситуації з обмеженнями у сфері Інтернету в різних країнах

світу, який базується на прозорій і сторонній перевірці методології. Суцільне рейтингування країн і складання карт «інтернет-свободи» по всьому світу веде до спрощення і спотворення реальної ситуації. У цьому контексті показовим є рішення організації «Репортери без кордонів» відмовитися від «суцільного» аналізу всіх країн світу і зосередитися на більш глибокому і докладному аналізі окремих явищ, пов'язаних з обмеженням свободи в мережі.

Серед багатьох дослідників цього феномена популярною є думка про те, що найбільш значущо «соціальні медіа» показали себе під час інституційних криз, коли масова політизація соціально активного сегмента Інтернету привела до вибухоподібного зростання впливу блогосфери і соціальних мереж на перебіг політичних подій і кризових явищ. Проте підвищення інтересу до впливу соціальних медіа в подібних ситуаціях хоча і привело до появи терміна «Twitter-революція», але до сьогодні так і не стимулювало формування повноцінної наукової бази.

Політичні кризи в Молдові, а потім в Ірані, які припали на весну – літо 2009 р., позначили «мережеву» зміну публічної сфери цих країн. Масові протести людей, незадоволених результатами виборів у цих країнах, були відзначені вибухом популярності соціальних мереж і блогосфери серед «ядра» протесту – ідеологів і неформальних лідерів груп, які були базою опозиційного руху.

Саме молдавські, а потім іранські події підштовхнули європейських і американських журналістів до тиражування поняття «Twitter-революція», не зважаючи на те, що самі по собі вони мало відповідали тому образу, який створювався в соціальних, а тиражувався в масових медіа. Невідповідність реального стану та описових характеристик, які масово поширювалися за допомогою медіа, обумовлена прагненням передусім спостерігачів (журналістів і політичних коментаторів) оперативного закріпити це поняття в суспільному полі і, тим самим, визначити подальші формати вживання цього поняття. Образ «Twitter-революції», розтиражований західними ЗМІ під час масових протестів у Молдові, зумовив подальші дослідження використання соціальних медіа в рамках політичних криз різних країн [2].

Слід відзначити, що на початку квітня 2009 р. найпопулярнішим методом мобілізації активістів протестного руху в Молдові були флешмоби, які організовувались і здійснювались за допомогою SMS-повідомлень. Цей метод використовувався як під час виборів, так і після них. Флешмоби і вірусні кампанії також організовувались в соціальних мережах – зокрема, на популярній у країні соціальній мережі «Однокласники». Сервіс мікроблогів Twitter став активно використовуватися пізніше, але саме його використання ядром опозиційних активістів привернуло увагу західних ЗМІ [3]. Більше того, серед тих, хто активно висвітлював події в Кишиневі, найпомітнішими мікроблогерами виявилися не

безпосередні учасники подій, а спостерігачі, румунські журналісти і громадяни Молдови, які проживають за кордоном країни. У результаті, Twitter використовувався не для координації і мобілізації, а практично винятково для залучення зовнішньої уваги – в основному за допомогою «географічного» хештегу #roman (близько 30 тис. твітів), а швидкість записів становила близько 10 твітів за хвилину [4].

Влада Молдови із запізненням відреагувала на вибух активності в соціальних мережах інтернет-цензурою – через дві доби після дня голосування, коли у користувачів на території країни почалися проблеми з доступом до мережі. Проте підконтрольні державі провайдери застосовували обмеження вибірково: проблеми спостерігалися з інформаційними ресурсами опозиції та сайтами міжнародних НДО. У міру зростання ролі Twitter лояльні до влади активісти включалися в дискусії за відповідними хештегами з метою завадити координації в опозиційних групах. На території Молдови був заблокований доступ до соціальної мережі «Однокласники», у якій функціонували основні опозиційні групи. У цілому, влада Республіки концентрувалася на цензуруванні сайтів, чії хостинги розташовувалися в Молдові, тоді як Twitter був поза увагою.

Молдавські події весни 2009 р. показали, що використання соціальних мереж дає змогу істотно збільшувати інформаційний масштаб не лише самих подій, а й ту роль, яку відіграють активісти-блогери в них. Неможна недооцінювати в цьому контексті роль традиційних медіа – переважно румунських телеканалів і радіостанцій, які транслювали опозиційний контент на країни Європи, тим самим беручи участь у запуску «інформаційного бумеранга», коли традиційні ЗМІ масштабують контент «соціальних медіа» і тим самим підвищують рівень значущості як конкретних подій, так і блогерів-активістів [5].

Літо 2009 р. позначилося масштабною політичною кризою в Ірані, коли після президентських виборів були зафіксовані масові заворушення серед місцевого населення. Згідно зі статистикою, яку наводить Американський інститут миру, уже в 2007 р. Інтернетом в Ірані користувалися більше 32 % населення. Влада країни усвідомлювала важливість зростання проникнення мережі не тільки з метою запобігання мобілізації опозиції в блогосфері, а й пропонуючи свою інформаційну повістку – передусім задіюючи консервативні кластери користувачів [6]. Протягом декількох років, які передували виборам президента, в Ірані було налагоджено систему політичної і релігійної цензури мережі, проте це зумовило високий ступінь самоорганізації серед активістів опозиційних сил. Жорстка фільтрація контенту в Ірані й масова присутність прихильників влади в соціальних мережах, таким чином, зробили протестний рух більш консолідованим і запеклим [7].

Як і у випадку Молдови, переважна більшість населення Ірану залишалася в

ролі сторонніх спостерігачів за протестами, які частково координувалися за допомогою соціальних мереж Facebook і Twitter. За оцінками ряду експертів, активних користувачів Twitter, які брали участь у вуличних протестах, налічувалося не більше сотні осіб, а головним інструментом координації опозиційних протестних груп стали SMS [8]. Twitter використовувався в основному для залучення уваги міжнародного співтовариства – у першу чергу американських і європейських ЗМІ. «Вірусне» відео, на якому було відображено трагічну загибель Н. Солтані, яка брала участь у тегеранських заворушеннях, стало відомим на весь світ завдяки американському телеканалу CNN, що взяв відеоролик з відеохостингу YouTube. Не дивно у цій ситуації, що другим по значущості (після обмеження на мобільний зв'язок) об'єктом цензури з боку іранських властей став саме відеохостинг YouTube, заблокований у дні масових протестів.

Як під час ескалації політичної кризи в Ірані, так і до цього діяльність прихильників влади в соціальних мережах, за оцінками експертів, можна було порівняти за кількісними показниками з активністю прихильників опозиції. Незважаючи на використання багатьма активістами англійської мови в апеляціях до міжнародного співтовариства за допомогою Twitter і масштабне поширення контенту опозиційних іранських блогерів у західних ЗМІ, політичні наслідки вірусного «ефекту бумеранга» зіткнулися не з віртуальними, а реальними діями іранських властей і правоохоронних органів.

Популярність Twitter і соціальних мереж в іранських подіях призвела до жорсткої реакції спецслужб Республіки, які отримали доступ до відкритих даних користувачів – учасників і організаторів масових протестів. Таким чином, полегшений доступ до особистої інформації з боку представників влади та аналіз відео- і фотоматеріалів, які публікували учасники вуличних виступів, позначили одну з ключових характеристик можливих наслідків актуалізації соціальних медіа в моменти політичних криз [9]. Унаслідок цього підтримка ззовні однієї з політичних сторін внутрішнього конфлікту, у тому числі за допомогою інструментів соціальних медіа, зрештою була скомпрометована владою Ірану.

Виступ колишнього держсекретаря США Х. Клінтон у січні 2010 р., у якому вона зробила акцент на неприпустимості цензури Інтернету та ефективності блогосфери і «соціальних медіа» в галузі захисту прав людини, припав на період відносного «затишшя» в осмисленні нового тоді феномену «Twitter-революції». У своїй промові Х. Клінтон окремо відзначила блоги, електронну пошту, соціальні мережі і текстові повідомлення як такі, що «відкрили нові майданчики для обміну ідеями і створили нові цілі для державної цензури» [10]. У грудні того ж року самоспалення туніського торговця овочами М. Буазізі і відео інциденту, поширене в мережі, стали інформаційним поштовхом до серії політичних криз і військових дій в арабському світі.

Показово, що новина про самоспалення М. Буазізі була проігнорована традиційними ЗМІ Тунісу, унаслідок чого роль Twitter (розповсюдження відповідного хештегу і т. п.) і Facebook надзвичайно зросла. Інформаційний вакуум місцевих ЗМІ був також заповнений арабським супутниковим каналом Al-Jazeera, який на відміну від ситуації в Ірані-2009 і ролі CNN помітно посилював ефект місцевого «інформаційного бумеранга». Стрімке зростання довіри до альтернативних джерел інформації, які перебувають поза зоною впливу державної влади, слід вважати відмінною рисою вказаних подій.

Крім існуючої державної інтернет-цензури в Тунісі (блокування сервісів YouTube, Flickr, Vimeo), влада країни ввела жорсткі обмеження в доступі до соцмережі Facebook. Крім того, було заблоковано ряд арабських і європейських новинних сайтів, які розміщували інформацію про ситуацію в Тунісі (BBC, France24). Впроваджуючи додаткові цензурні обмеження, владі Тунісу частково вдалося ускладнити комунікацію між учасниками вуличних протестних виступів, проте альтернативна інформація з боку політичного режиму вже не користувалася популярністю [11].

Цензура в Єгипті під час політичної кризи стала однією з найжорсткіших серед аналогічних заходів у інших державах. Восени 2010 р. в країні відбулася серія гучних звільнень у головних єгипетських медіа, що зумовило ту знакову роль, яку в єгипетських подіях відіграли журналісти. Паралельно в Єгипті запроваджувалася тематична цензура, було заблоковано сайти опозиційних газет Dostora та Ikhwanī Web. Пізніше влада Єгипту ухвалила рішення про припинення доступу користувачів до Facebook, Vambuser і Twitter. Проте це сталося вже після того, як було налагоджено успішну координацію між опозиційними активістами протестних акцій і широкою популярністю стали користуватися саме опозиційні медіа і групи в соцмережах, наприклад веб-сторінка «Ми всі Халед Саїд».

На початку 2011 р. на території Єгипту кілька тижнів практично повністю було заблоковано доступ в Інтернет та обмін SMS. У зв'язку з цим, багато аналітиків, у тому числі А. Данн з Каїрського інституту прав людини, вважають, що саме цензурування стільникового зв'язку, а не мережева цензура було головною причиною могутньої хвилі соціального обурення і підштовхнуло ті прошарки єгипетського суспільства, які не були надто політизованими, до активної участі у політичних подіях того періоду [12].

Крім того, у результаті різкого втручання державної цензури більш популярним джерелом інформації стали супутникові ЗМІ – перш за все телеканал Al-Jazeera, унаслідок чого тодішній політичний режим став ще більше вразливим до зовнішнього інформаційного тиску [13]. Згідно з тими ж даними, понад 45 % твітів, присвячених подіям у Єгипті, було опубліковано за межами Єгипту і сусі-

дніх країн арабського світу. Жителі Каїру були авторами лише 29 % записів з тематики заворушень у країні, а понад 60 % від масиву повідомлень становили ретвіти [14]. У Єгипті, як і раніше в Ірані, спостерігалось досить широке використання англійської мови – особливо в розповсюдженні мемів, публікуючи які опозиційні активісти прагнули «інтернаціоналізувати» висвітлення тих процесів, що відбуваються в країні [15].

Крім очевидних відмінностей між прикладами політичних заворушень у Тунісі, Єгипті, Сирії, Лівії, Бахреїні, ОАЕ, Алжирі, а нещодавно і в Туреччині, у цьому регіоні фіксувалися схожі риси різкого сплеску популярності інструментів соціальних мереж на фоні політики державної цензури в мережі і загострення ряду соціальних і політичних конфліктів.

Згідно з даними сайту телеканалу Al-Jazeera, обсяг аудиторії цього ЗМІ сягає 260 млн користувачів. При цьому близько 50 % відвідувачів сайту телекомпанії проживає на території Північної Африки, де протягом 2011–2012 рр. фіксувалася ситуація крайньої політичної нестабільності [16]. За аналогією з прикладами Молдови та Ірану роль традиційних медіа в арабських подіях багато в чому полягала в ретрансляції контенту блогосфери і соціальних мереж і запуску ефекту «медійного бумеранга», який збільшував масштаб політичних явищ і процесів.

Загострення політичної ситуації, під час якого відбувався сплеск активної політизації «соціальних медіа», збігся з інтернет-бумом у ряді країн регіону. Так, згідно з даними Школи управління Дубаї, кількість користувачів Facebook в арабському світі зросла на 78 % тільки за 2010 р. [17]. Практично у всіх країнах регіону створення сторінки-заходу у Facebook, пов'язаної з проведенням загальнонаціонального мітингу, призводило до реальних вуличних виступів та акцій.

Активне використання Facebook і Twitter під час соціальних протестів стрімко перейшло в політичну площину з різкою зміною локальних соціальних криз політичними. Порівняно з проникненням Facebook в Єгипті й Тунісі на 2011 р. (7,66 і 22,49 % відповідно) показники Twitter набагато менші – 0,15 і 0,34 %. Країнами-лідерами за обсягом проникнення Twitter на той час були Кувейт, Катар і ОАЕ. Проте популярність цього сервісу в західних країнах, громадяни яких підтримували хештеги #protest, #egypt, #jan25 та ін., стала вагомим фактором у підсумковій ролі Twitter в арабському світі зразка 2011 р., коли середня кількість записів під час особливих загострень досягала близько трьох твітів у секунду.

Однією з причин значно вагомішої ролі Facebook, порівняно з Twitter, став доступний на той момент мовний арабський інтерфейс соціальної мережі, тоді як поширення англійського Twitter рідко виходило за межі населення столиць Єгипту і Тунісу і ще декількох великих міст. Проте не слід і перебільшувати

ролі Facebook в організації протестних акцій і значній політичній мобілізації – багато експертів вважають, що без налагоджених горизонтальних «традиційних» (не віртуальних) мережевих структур у країнах арабського світу віртуальне відчуття солідарності не знайшло б застосування в політичній практиці. А тому саме завдяки подібним реальним мережам кількість користувачів соціальних мереж, ступінь їхньої мобілізації і загальна політизація помітно зросли під час подій у країнах арабського світу.

Небувало активна реакція в соціальних мережах на нещодавні масові протести в Туреччині (червень 2013), на думку американських учених, стала знаковим явищем. Однією з причин такого феномену називають недостатнє висвітлення масових хвилювань в офіційних турецьких ЗМІ.

З 31 травня активність постів у Twitter про масові заворушення в Стамбулі тільки зростала, а під час піку активності учасники демонстрацій залишали близько 3 тис. твітів за хвилину.

Американські вчені підрахували, що за 48 год (1–2 червня 2013 р.) у Twitter залишили понад 2 млн повідомлень з хештегами, що належать до турецьких протестів. Наприклад, хештег #direnceziparkэ згадувався в 950 тис. твітів, #occurugezi в 170 тис. твітів або #geziparki в 50 тис. твітів.

Велику популярність здобув хештег #BugьnTelevizyonlarэKarat (буквально – «вимкніть телевізори сьогодні»), який за 48 год був використаний 50 тис. разів. За його допомогою учасники протестних акцій закликали співгромадян вимкати телевізори на знак протесту проти недостатнього висвітлення подій на площах турецьких міст офіційними телеканалами. На відміну від інших протестів, близько 90 % твітів виходило саме з Туреччини, з них 50 % відіслано зі Стамбула, епіцентру протестів. Під час революції в Єгипті лише 30 % повідомлень у Twitter були відіслані із самої країни. Той факт, що 88 % повідомлень було написано турецькою мовою, означає, що адресатами були саме турецькі громадяни, а не міжнародне співтовариство. Загальна кількість користувачів соціальних мереж у Туреччині становить понад 8 млн осіб [18].

Популярність соціальних мереж і ступінь самоорганізації опозиційно налаштованих громадян до того ж були обумовлені широким розповсюдженням смартфонів, які, будучи джерелами оперативної інформації і візуальних даних, перетворилися на медійні інструменти. Згідно з даними професора Університету імені шейха Зайєда (ОАЕ) М. Даффі, частка власників смартфонів серед протестуючих громадян у Єгипті становила 15 % [19]. За допомогою смартфонів учасники протестних акцій фактично стали журналістами, що розміщують призначений для користувачів контент практично в прямому ефірі.

Крім того, смартфони дали змогу протестувальникам організувати невідцензурну комунікацію (зокрема, ідеться про телефони Blackberry). Особливо

показовим став цей приклад під час протестних акцій у Туреччині. Турецькі активісти активно використовували гаджети для інформування учасників акцій про наближення поліції, бронетехніки, місця і перебіг сутичок тощо в режимі реального часу, навіть за допомогою мобільних веб-камер. У час бурхливого розвитку електронних технологій просте блокування виходу користувачів до Інтернету чи соціальних мереж уже не дає повноцінного ефекту, адже, за словами професора університету Бельгії Я. Акденіза, люди вже широко використовують проксі-сервери і браузеры типу Tor от Electronic Frontier Foundation, які дають змогу користуватися сайтами без перешкод і заблокувати які технічно неможливо [20].

Відмінний від арабського приклад державної цензури в Інтернеті та фільтрації контенту в соціальних мережах показує Китай. На сьогодні Китай з близько 570 млн інтернет-користувачів посідає перше місце у світі з цього показника, а рівень їхньої активності в мережі не тільки не поступається, а в деяких сегментах значно перевершує активність громадян інших держав, незважаючи на відсутність доступу до популярних міжнародних комунікаційних сервісів.

Утім, китайські інтернет-користувачі зовсім не страждають від браку сервісів комунікації. З моменту запуску системи «Золотий щит» (відомий під назвою «Великий китайський фаєрвол») у 1998 р. найбільші локальні компанії безперервно копіюють найуспішніші західні інтернет-продукти. Так, у Китаї існують практично повні (а часто навіть удосконалені) аналоги сервісів Google (Baidu), Facebook (RenRen), Twitter (Sina Weibo), YouTube (Tudou, YouKu), Wikipedia (Baiké). Аналогами комерційних сервісів Amazon і eBay є відповідно портали Dangdang і Taobao.

Масштаби використання даних сервісів колосальні. Так, сервісом мікроблогів Sina Weibo регулярно користуються приблизно 300 млн осіб, що перевищує аналогічний показник усього світового Twitter. Більшість суспільно-політичних дискусій, які відбуваються в китайському сегменті Інтернету, зосереджена переважно в цьому сервісі, причиною чого частково є особливості китайської мови (один китайський твіт із 140 символів рівний за кількістю інформації приблизно чотирьом англійським), а також реалізована система коментарів до твітів, яка більше нагадує Facebook. Таким чином, з погляду змістовної насиченості китайські мікроблоги швидше є ближчими до «великої» блогосфери, ніж до Twitter в англо- чи російськомовному його розумінні.

Незважаючи на те, що в публічному полі переважно обговорюється «Великий китайський фаєрвол», ключову роль у фільтрації контенту відіграє зовсім не він, а десятки тисяч інтернет-цензорів, які вручну переглядають і фільтрують повідомлення, опубліковані сотнями мільйонів китайських інтернет-користувачів у блогах і соціальних мережах.

Останнім часом було опубліковано два ключових дослідження, які дають змогу зрозуміти, як працює ця система: *How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression*, опубліковане в *American Political Science Review* гарвардськими професорами Г. Кінгом, Д. Пенном і М. Робертс, і *Tracking and Quantifying Censorship on a Chinese Microblogging Site*, підготовлене групою американських дослідників під керівництвом китайського незалежного експерта Тао Жу [21, 22]. В обох випадках аналіз проводився переважно на матеріалах моніторингу сервісу мікроблогів Sina Weibo, найзначущішого інтернет-сервісу для суспільно-політичних дискусій у Сінеті (самоназва китайського сегмента мережі).

В обох випадках дослідники дійшли висновку, що принципи функціонування і завдання китайської інтернет-цензури не такі прості, як це прийнято вважати на Заході. Аналіз фільтрованих повідомлень показав, що метою китайської інтернет-цензури не є тотальне викорінювання якої-небудь політичної або суспільної критики в соціальних мережах. Китайські користувачі не менше інших залишають критичні повідомлення на адресу уряду та урядовців, і більшість цих повідомлень не цензурюються.

Цензори починають діяти, коли негативний для китайської влади інформаційний мотив набуває «вірусних» рис і загрожує перерости в масові політичні виступи, паніку або політичний рух, у тому числі віртуальний. Завданням китайської цензури є «зрізання» інформаційної хвилі, зменшення масштабу і напруження в обговореннях. І, у цілому, китайським «інтернет-поліцейським» це часто вдається.

Ця система складається з декількох рівнів:

- урядові інтернет-цензори;
- регіональні інтернет-цензори;
- цензори ключових інтернет-компаній.

Китайський уряд не розкриває даних про чисельність підрозділів «інтернет-поліції», але за різними даними на рівні уряду і регіональних центрів чисельність цензорів становить від 20 тис. до 50 тис. осіб. Водночас основну роботу виконують не вони, а цензори, які працюють у приватних інтернет-компаніях. У найбільших компаніях, таких як Sina і Tencent, чисельність співробітників, в чий обов'язки входить фільтрація контенту, досягає тисячі осіб.

За допомогою масштабного аналізу і задіявання складного технічного інструментарію американськими дослідниками був виявлений як перелік цензурованих тим, так і різні параметри, пов'язані з фільтрацією контенту.

Логіка втручання цензорів така: як тільки кількість повідомлень з якоїсь теми починає різко зростати, а сама тема набуває характеру «інформаційної хвилі», цензори вживають заходи для руйнування комунікативних зв'язків між ко-

ристувачами і перешкоджають подальшому обговоренню теми. Через нетривалий час користувачі, позбавлені можливості публікувати чи одержувати відгук аудиторії на свої повідомлення з боку інших користувачів, починають втрачати інтерес до теми.

Водночас при відносно спокійній інформаційній ситуації, без підбурювання до масових політичних виступів і інформаційних скандалів критика уряду, регіональних урядовців і різних явищ суспільно-політичного життя не забороняється. Більше того, на думку ряду дослідників, китайський уряд з великою увагою ставиться до критичних публікацій блогерів, особливо щодо критики регіональних урядовців, сприймаючи це як один з ключових елементів необхідного «зворотного зв'язку» для керування країною.

Інструменти фільтрації контенту в межах Sina Weibo можна розділити на три категорії: проактивні, реактивні та інші. До проактивних інструментів фільтрації належить:

1. Запобігання відправці повідомлень (при відправці повідомлення Weibo інформує користувача, що в повідомленні міститься контент, який порушує правила сервісу і не може бути опублікований).

2. Премодерація повідомлень (Weibo приймає до відправки повідомлення, проте інформує користувача, що воно буде опубліковане через певний час, який потрібен для ручної перевірки контенту цензорами).

3. Приховування повідомлень від інших користувачів при публікації (Weibo публікує повідомлення, проте робить його невидимим для інших користувачів, а автор повідомлення ніяк не інформується про подібний статус його публікації).

4. Обмеження пошуку по сервісу мікроблогів.

До реактивних інструментів належить:

1. Видалення раніше опублікованих повідомлень (разом з оригінальним повідомленням видаляються протягом декількох хвилин усі репости і коментарі до нього).

2. Закриття акаунтів «найшкідливіших» користувачів.

При реактивному видаленні повідомлень з теми переважна їх більшість видаляється протягом години після публікації. До 90 % цензурованих повідомлень, беручи до уваги репости і коментарі, видаляються протягом доби після їхньої публікації.

Утім, китайські користувачі соціальних мереж швидко навчилися обходити обмеження та блокування тих або інших слів і висловів за допомогою особливостей китайської мови. Так, ієрогліф «цензура» в мережі замінюють ієрогліфом «річковий краб», який при різному написанні однаково вимовляється. Аналогічна ситуація і з іншими формально забороненими словами. Утім, поді-

бні прийоми можуть затруднювати роботу цензорів, але не роблять її неможливою. При виникненні кризової інформаційної ситуації замаскований контент також видаляється.

При виникненні потенційно небезпечної «інформаційної хвилі» вживаються заходи не тільки спрямовані на фільтрацію окремих повідомлень, а й на ліквідацію ключових джерел негативної інформації. Акаунти найактивніших блогерів видаляються, а самі вони можуть зазнати переслідувань з боку правоохоронних органів. Однак за китайським законодавством терміни арешту для блогерів, як правило, невеликі – від декількох днів до місяця.

Зрозуміло, що самі цензори не в змозі вручну відстежувати абсолютно всі повідомлення, публіковані в системі мікроблогів. Моніторинг здійснюється двома шляхами. По-перше, за допомогою пошуку ключових слів, які стосуються фільтрованої теми, включаючи слова-замінники, що використовуються користувачами для обходу системи фільтрації контенту. Другий спосіб – це персональний моніторинг найбільш «неблагонадійних» користувачів, раніше помічених в обговоренні чутливих для китайської влади тем, і їхнім повідомленням надається найпильніша увага.

Американські дослідники дійшли висновку, що повідомлення з найбільш гострих для китайського суспільства тем піддавались цензуруванню рівно в той час, коли вони набували характеру «інформаційної хвилі» й могли призвести до масових виступів. Після того як напруження навколо гострої теми спадало, активність цензорів поступово сходила нанівець. Утім, аналіз також показав, що дві теми, повідомлення з яких фільтруються практично повністю незалежно від рівня гостроти їх обговорення, – це порнографія і безпосередня діяльність цензорів.

Варто зазначити, що подібна система цензури існує не тільки в Sina Weibo та інших загальнонаціональних інтернет-сервісах. Цензуруються і повідомлення, які залишаються на численних і популярних у Китаї регіональних і муніципальних інтернет-форумах. У цьому випадку процес видалення небажаних записів займає дещо більше часу, але все одно переважна більшість небажаного контенту видаляється протягом доби.

Незважаючи на наявність такої масштабної і багаторівневої системи контролю за контентом у Сінеті, китайська влада регулярно виступає з ініціативами щодо введення нових елементів, покликаних захистити громадян від небажаної інформації. Найцікавішою ініціативою можна назвати програмний комплекс «Зелена гребля», запущений у 2009 р. Програмне забезпечення «Зелена гребля» було покликане фільтрувати інформацію на стороні клієнта, будучи аналогом призначеного для користувача фаєрволу. Проте уряд КНР прийняв рішення відкласти дату запуску системи через численні технічні проблеми, а також зважа-

ючи на те, що виробники комп'ютерів не встигали встановити програму на свою продукцію.

Наприкінці 2012 р. була зроблена ще одна спроба посилення державного контролю над інтернет-простором. Влада Китаю вирішила скористатися досвідом сусідньої Південної Кореї і провести масштабну деанонімізацію китайської блогосфери. Було прийнято закон, який зобов'язував користувачів реєструватися в соціальних сервісах під своїми справжніми іменами. Ті користувачі, які реєструвалися раніше, також повинні були повідомити свої паспортні дані операторам сервісів. Утім, через деякий час з'ясувалося, що недотримання цієї норми не призводить до яких-небудь санкцій, тому значна частина блогерів вважала за краще зберегти свій анонімний статус.

Хоча нині й переважає тренд на збільшення частки соціальних медіа не тільки в суспільно-політичному житті держав, а й підвищення їхньої значущості під час політичних та інституційних криз, слід відзначити, що дослідження дії цих інструментів комунікації на конкретні соціальні заворушення відбувається настільки ж динамічно. Соціальні мережі поступово стають таким же звичним інструментом мобілізації і чинником в організації масових протестних рухів, як короткі текстові повідомлення і традиційні ЗМІ. Зважимо на той приклад, що суспільні явища в багатьох європейських країнах у 2000-х роках відбувалися під впливом буму мобільного зв'язку та електронних ЗМІ.

Можна припустити, що пік інформаційної актуалізації соціальних медіа в цьому значенні близький до максимуму і в найближчі роки їхньої ролі надаватиметься значно менше уваги, ніж у 2009–2013 рр. Цьому буде сприяти низька інституційна цінність соціальних медіа в країнах, які після ряду «революцій» продовжують перебувати в ситуації політичної нестабільності. Дискурс, що показав себе в організації протестного руху, виявився зовсім неефективним після кризових піків. Крім того, відкритий і поширений суспільний дискурс, представлений у соціальних мережах, дає змогу представникам влади відстежувати та аналізувати потенційно кризові явища й запобігати їм.

Значущість оперативного реагування державної влади на порядок денний соціальних медіа зростає з кожним роком. Соціальні мережі з часом стають таким же звичним інструментом мобілізації і значущим чинником при організації масових протестних рухів, як канали традиційних ЗМІ, мобільні засоби зв'язку і безпосереднє «живе» спілкування.

Проаналізовані приклади реакції влади (у країнах «арабської весни» і Китаю) на активність у соціальних медіа під час політичних катаклізмів доводять, що найефективнішим методом контролю над ситуацією є пропозиція альтернативного інформаційного порядку денного, яка може частково замінити опозиційний дискурс в Інтернеті. При цьому особливу роль відіграє правильно виб-

рана цільова аудиторія для відповідної інформаційної політики. Наприклад, масове залучення неполітизованих користувачів далеко не завжди приносить очікуваний результат. Регулярний моніторинг і аналіз трендів дискусій, виявлення потенційних конфліктів також важко переоцінити в контексті запобігання кризовим явищам.

Водночас існування комплексної мережевої цензури без формування альтернативних медійних каналів може негативно вплинути на спроби контролю над ситуацією. Ядро політичних активістів у таких випадках виявляється більш відмобілізованим до моменту загострення політичної ситуації і готовим до реалізації нестандартних рішень. Зворотною стороною цієї ситуації є силовий сценарій, за якого правоохоронні органи держави одержують полегшений доступ до особистих даних мережевих активістів, підозрюваних у порушенні закону і закликах до масового безладдя.

Тотальна мережева цензура (блокування головних ресурсів опозиційних активістів), введена під час загострення політичної ситуації, не гарантує зниження рівня мобілізації, а, навпаки, може призвести до ескалації конфлікту поза мережею. Послаблення соціальних зв'язків у віртуальному просторі технічними методами надають владі тимчасову перевагу, якою ще треба грамотно скористатися [23]. Тематична цензура може бути також неефективною у випадку, якщо альтернативні джерела інформації (у тому числі традиційні медіа) поширюють варіант забороненого тексту в іншому викладі. У цілому, ефективність контролю над ситуацією в «соціальних медіа» нерозривно пов'язана зі станом у традиційних ЗМІ, які посилюють «ефект бумеранга» у разі введення інтернет-цензури.

Роль соціальних мереж і сервісів у подіях, які дістали назву «Twitter-революції», багато в чому переоцінено. Використання соціальних сервісів, перш за все Facebook і Twitter, спочатку було прерогативою вузького прошарку протестувальників, значну частку яких становили журналісти та емігранти. Водночас інтернет-сервіси стали оперативним джерелом фото- і відеоконтенту з місця подій, який підхоплювався традиційними ЗМІ з великою аудиторією, створюючи «ефект інформаційного бумеранга».

Показово, що в багатьох країнах, які пережили серйозні політичні кризи з 2009 по 2013 р., соціальні мережі не стали інструментом консолідації соціуму або платформою для вироблення нового суспільного договору. Згідно з дослідженням Crimson Hexagon і Sanitas International, навіть через багато місяців після повалення колишнього режиму в Лівії третина всіх дискусій у Twitter була, як і раніше, присвячена розподілу майна і покаранню сім'ї колишнього правителя країни [24]. Аналогічною є ситуація в Тунісі, Єгипті та інших країнах «арабської весни». Методи комунікації, які проявили себе в організації протес-

тного руху, виявилися істотно менш ефективними для вибудовування політичної комунікації після кризових піків.

Таким чином, проаналізовані вище приклади дають змогу порівняти два протилежні види державної інформаційної політики стосовно як соціальних медіа, так і Інтернету в цілому: близький до максимального інформаційний суверенітет (Китай і частково Іран, Туреччина) і його фактична відсутність (Молдова, Туніс, Єгипет, Лівія...). Висновки, зроблені завдяки аналізу і порівнянню цих прикладів, є актуальними для державної інформаційної політики в українському сегменті мережі Інтернет.

За даними Інтернет-асоціації України, на кінець 2012 р. в Україні налічувалося близько 19,7 млн регулярних користувачів мережі серед населення 15+. За оцінками компанії in Mind Factum group, рівень проникнення Інтернету в Україні на кінець 2012 р. становить 43,5 %. Про це говориться у звіті Нацкомісії, яка здійснює держрегулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), за 2012 р.

Рівень проникнення широкосмугового доступу до Інтернету в домогосподарства України в 2012 р. сягає 35 %. При цьому загальноєвропейський показник широкосмугового доступу населення до мережі Інтернет становить близько 65 %. За даними статистичних досліджень компанії iKS-Consulting кількість абонентів мобільного Інтернету в Україні становить 14,1 млн осіб.

За типом населеного пункту 52 % користувачів мережі проживають у містах з населенням понад 100 тис. осіб, у містах з населенням до 100 тис. – 6 %, у містах з населенням до 50 тис. – 23 %, у селах – 19 %. Разом з тим, за даними експертів, громадяни України переважно користуються Інтернетом з домашніх стаціонарних комп'ютерів (62 %). На другому місці ноутбуки (29 %), на третьому – мобільні телефони і смартфони (13 %) [25].

За даними пошуку по блогах «Яндекса», «ВКонтакте» і Facebook в соціальних мережах зареєстровано понад 30 млн українських акаунтів (облікових записів у соціальних мережах, що містять відомості про користувачів. Один користувач може створити кілька облікових записів). Понад 52 % українських інтернет-користувачів мають один або кілька акаунтів у соціальних мережах.

Як повідомили в прес-службі компанії «Яндекс», лідирує за кількістю облікових записів «ВКонтакте» – близько 20 млн акаунтів, на другому місці – «Однокласники» з 6 млн, на третьому – Facebook, 2 млн.

У Twitter українських мікроблогів близько 300 тис. [26].

Як бачимо, статистичні дослідження говорять про досить високий ступінь інтернетизації та активності в соціальних мережах українських користувачів. Проте ситуація в сфері державного нагляду і контролю за дотриманням інформаційної безпеки в мережі не відповідає вимогам часу. Досі не прийнято зако-

ну, який би визначав концепцію державної інформаційної політики України. Протягом 2002–2010 рр. було три спроби ухвалити концепцію державної інформаційної політики – 2002, 2009 та 2010 р. У січні 2011 р. черговий проект концепції Верховна Рада України прийняла у першому читанні за основу закону і направила на доопрацювання до Комітету з питань свободи слова та інформації. У 2008 р. президент В. Ющенко своїм наказом № 377/2008 увів у дію Рішення РНБО «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України». Результатом стало, зокрема, створення РНБО Доктрини інформаційної безпеки України – сукупності основних офіційних поглядів на мету, завдання, принципи й основні напрями забезпечення інформаційної безпеки держави. Проте в країні досі не існує єдиного плану, єдиної державної стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже, і забезпечення інформаційної безпеки.

Державний нагляд і регулювання діяльності мережі Інтернет ґрунтується на основі ряду різнопланових законів України: «Про інформацію», «Про телекомунікації», «Про національну програму інформатизації», «Про основи національної безпеки України», «Про захист суспільної моралі» та ін., і здійснюється різними уповноваженими органами: Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України, управлінням по боротьбі з кіберзлочинністю МВС України і т. д. Проте як законодавча неврегульованість, так і проблеми з координацією діяльності наглядових органів залишають доволі широкий простір для поширення в мережі Інтернет інформації, що становить загрозу національній безпеці та фізичному, інтелектуальному, моральному та психологічному стану суспільства, унаслідок чого відсутній його належний захист від шкідливої дії зазначеної інформаційної продукції.

У червні 2013 р. на сайті Верховної Ради України був опублікований проект закону про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» (щодо захисту інформаційного простору), поданий заступником глави парламентського Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності В. Олійником. Документ передбачає внесення ряду істотних поправок до Закону України «Про захист суспільної моралі», спрямованих на регулювання діяльності інтернет-ресурсів.

У пояснювальній записці до законопроекту депутат підкреслює необхідність «недопущення розміщення на сайтах адресного простору українського сегмента Інтернету, електронних ЗМІ відомостей, розповсюдження яких заборонено законами» [27]. До такої інформації депутат відносить пропаганду війни, міжнаціональної або міжрелігійної ворожнечі, насильства, жорстокості, ін-

формацію, що містить заклики до захоплення державної влади, повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, а також порушує права і свободи людини. У разі ухвалення законопроекту хостинг-провайдери будуть зобов'язані видаляти такі ресурси з Інтернету протягом доби після винесення відповідної ухвали суду за зверненням відповідних органів СБУ або МВС.

Крім того, законопроект В. Олійника має намір зобов'язати інтернет-провайдерів за запитом відповідного департаменту СБУ або управління по боротьбі з кіберзлочинністю МВС надавати дані про своїх абонентів і споживані ними послуги. Провайдери також будуть позбавлені права повідомляти користувачам про передачу такої інформації правоохоронцям.

Представники ряду недержавних громадських організацій і медіа-організацій вважають цю ініціативу небезпечною з огляду на загрозу введення політичної цензури в мережі. Не відкидаючи теоретичної можливості таких наслідків, слід відзначити, що політичному цензуруванню значно більше сприяють не локальні й рефлексивні законодавчі обмеження стосовно небажаного контенту, а відсутність чіткого правового оформлення та ефективних інструментів реалізації державної політики щодо інформаційної безпеки в Інтернеті. Чітке законодавче визначення тих категорій контенту, які повинні піддаватися фільтрації і цензуруванню (екстремістський, соціально-небезпечний контент і ресурси, які систематично порушують авторське право) дає змогу вивести, наприклад, політичні або правозахисні ресурси поза межі суворого нагляду. Натомість розпливчасте і неконкретне законодавство, навпаки, дає владі широкі повноваження для фільтрації контенту як із суспільно-етичних, так і з політичних міркувань.

Що стосується соціальних медіа і сервісів, то тут необхідність удосконалення правового регулювання має більш яскраво виражені риси. Слід відзначити, що лєвова частка найбільш популярних в українському сегменті мережі соціальних ресурсів є власністю іноземних інтернет-компаній, які у своїй діяльності на території України користуються власними правилами і законодавством тих країн, де розташовано їхні головні офіси. Примусити їх до виконання вимог українського законодавства не так уже і просто з трьох основних причин.

По-перше, вони є інструментами інформаційного впливу таких країн, як, наприклад, США (Google, Facebook, Twitter, YouTube та ін.) і Російської Федерації («ВКонтакте», «Однокласники», «Індекс» та ін.) і не мають особливого бажання обмежувати власну інформаційну і комерційну експансію. Причому зацікавленість у виконанні українського законодавства вони виявлятимуть тільки тоді, коли у них почне реально страждати їхній комерційний інтерес від реально діючої правової практики.

По-друге, існує різниця в правовому визначенні соціально шкідливого контенту і, відповідно, регулюванні мережі Інтернет між Україною та іншими державами, коли, наприклад, у нас зберігання і розповсюдження порнографії є злочином, а у США – ні, якщо це не порушує авторське право.

По-третє, у соціальних мережах існують певні об'єктивні труднощі для фільтрації контенту. Наприклад, екстремістським опубліковане користувачем повідомлення може визнати тільки суд, проте відслідкувати масив таких повідомлень і довести справу до судового рішення технічно не просто і вимагає чимало часового ресурсу. Тому доцільним було б законодавчо закріпити позасудовий порядок розгляду, наприклад, закликів до насильства. Для цього законом потрібно зобов'язати соціальні інтернет-сервіси йти на взаємодію з правоохоронними органами і застосовувати заходи реагування щодо порушників.

Крім того, слід відзначити зростаючу актуальність формування єдиної експертно-наглядової структури за діяльністю і розвитком українського сегмента Інтернету на чолі з державним або уповноваженим державою регулюючим органом. Адекватним прикладом може бути досвід британської системи фільтрації Інтернету від небажаного контенту. Уряд Великобританії в середині 2000-х років визначив два ключових завдання, які повинна переслідувати фільтрація інтернет-контенту: боротьба з тероризмом і екстремізмом і запобігання розповсюдженню дитячої порнографії. Пізніше до цього переліку додалася боротьба із систематичним порушенням авторських прав.

Ключову роль у питаннях регулювання контенту в мережі відіграють не державні органи, а уповноважена державою Фундація нагляду за Інтернетом (Internet Watch Foundation), заснована в 1996 р. Фінансування фондації частково забезпечують британські оператори зв'язку, інтернет-компанії і виробники програмного забезпечення, а частково – уряд Великобританії і структури Євросоюзу.

Функція IWF зводиться до ведення реєстру заборонених сайтів, який є набором посилань, переважно пов'язаних із дитячою порнографією. За різними оцінками, усього в списку IWF одномоментно міститься близько 1 тис. функціонуючих сайтів. У свою чергу, в інтернет-провайдерів встановлено спеціальне програмне забезпечення Cleanfeed, що блокує доступ до заборонених сайтів. Ця система була розроблена державною корпорацією British Telecom і на сьогодні її використання є обов'язковим для всіх провайдерів Великобританії, незалежно від того, приватні вони чи державні. У результаті, діяльність системи Cleanfeed поширюється практично на всіх британських інтернет-користувачів [28].

Як рекомендації для України можна виділити як заходи щодо усунення згаданих вище істотних недоліків чинного законодавства, пов'язаного з регулю-

ванням Інтернету, так і створення механізмів, які, не порушуючи функціонування самих інтернет-сервісів, перешкоджають екстремізму і поширенню соціально небезпечного і загрожуючого державному суверенітету контенту, у тому числі й за допомогою спеціально створених для цього акаунтів у соціальних мережах. Від коректності та адекватності державного підходу до регулювання у мережі багато в чому залежить подальше функціонування і напрям руху українського сегменту Інтернету і соціальних мереж. З метою недопущення домінування неконтрольованих ресурсів і сервісів особливо важливими є така форма державної підтримки ІТ-індустрії, як податкові пільги для розвитку вітчизняних інтернет-компаній, а також тих з міжнародних ресурсів, які погоджуються на території України керуватися українським законодавством і сплачувати податок від комерційної діяльності.

Список використаних джерел до розділу 7

1. Вікіпедія : вільна енциклопедія : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальні_медіа. – Назва з екрана.
2. *Stack G.* «Twitter revolution» Moldovan activist goes into hiding [Electronic resource] / G. Stack // The Guardian. – Mode of access: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/apr/15/moldova-activist-hiding-protests>. – Title from the screen.
3. *Morozov E.* More analysis of Twitter's role in Moldova [Electronic resource] / E. Morozov // Foreign Policy. – Mode of access: http://neteffect.foreignpolicy.com/posts/2009/04/07/more_analysis_of_twitthers_role_in_moldova. – Title from the screen.
4. *Desouza K. C. & Lysenko V. V.* Moldova's internet revolution: analyzing the role of technologies in various phases of the confrontation. Technological forecasting & social change : an international journal. Vol. 79 [Electronic resource] / K. C. Desouza & V. V. Lysenko. – Mode of access: <http://www.scribd.com/doc/111149257/Moldova-s-internet-revolution-Analyzing-the-role-of-technologies-in-various-phases-of-the-confrontation>. – Title from the screen.
5. Blogs and Bullets: New Media in Contentious Politics. Peaceworks [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.usip.org/publications/blogs-and-bullets-new-media-in-contentious-politics>. – Title from the screen.
6. *Burns A. & Eltham B.* Twitter Free Iran: an Evaluation of Twitter's Role in Public Diplomacy and Information Operations in Iran's 2009 Election Crisis. Communications Policy & Research Forum [Electronic resource] / A. Burns & B. Eltham. – Mode of access: <http://vuir.vu.edu.au/id/eprint/15230>. – Title from the screen.

7. Blogs and Bullets: New Media in Contentious Politics. Peaceworks [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.usip.org/publications/blogs-and-bullets-new-media-in-contentious-politics>. – Title from the screen.
8. A Look at Twitter in Iran [Electronic resource] // Sysomos Blog. – Mode of access: <http://blog.sysomos.com/2009/06/21/a-look-at-twitter-in-iran>. – Title from the screen.
9. *Gladwell M.* Small Change: Why the revolution will not be tweeted [Electronic resource] / M. Gladwell // The New Yorker. – Mode of access: http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell. – Title from the screen.
10. *Clinton H. R.* Remarks on Internet Freedom [Electronic resource] / H. R. Clinton. – Mode of access: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/01/135519.htm>. – Title from the screen.
11. Freedom on the Net [Electronic resource] // Freedom House. – Mode of access: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2012>. – Title from the screen.
12. *Dunn A.* Unplugging a Nation: State Media Strategy During Egypt's January 25 Uprising. Fletcher Forum of World Affairs [Electronic resource] / A. Dunn. – Mode of access: http://www.questia.com/library/1_P3-2390764081/unplugging-a-nation-state-media-strategy-during-egypt-s. – Title from the screen.
13. *Mourtada R. & Salem F.* Civil Movements: The Impact of Facebook and Twitter. Arab Social Media Report. 1 (2). Dubai: Governance and Innovation Program at the Dubai School of Government [Electronic resource] / R. Mourtada & F. Salem. – Mode of access: <http://www.dsg.ae/portals/0/ASMR2.pdf>. – Title from the screen.
14. *Palen L. & Starbird K.* (How) Will the Revolution be Retweeted? ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work [Electronic resource] / L. Palen & K. Starbird. – Mode of access: http://www.cs.colorado.edu/~palen/StarbirdPalen_RevolutionRetweeted.pdf. – Title from the screen.
15. *Mourtada R. & Salem F.* Civil Movements: The Impact of Facebook and Twitter. Arab Social Media Report. 1 (2). Dubai: Governance and Innovation Program at the Dubai School of Government [Electronic resource] / R. Mourtada & F. Salem. – Mode of access: <http://www.dsg.ae/portals/0/ASMR2.pdf>. – Title from the screen.
16. Al Jazeera (2012). Facts and figures. Al Jazeera official web page [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.aljazeera.com/aboutus/2010/11/20101110131438787482.html>. – Title from the screen.
17. *Mourtada R. & Salem F.* Civil Movements: The Impact of Facebook and Twitter. Arab Social Media Report. 1 (2). Dubai: Governance and Innovation

Program at the Dubai School of Government [Electronic resource] / R. Mourtada & F. Salem. – Mode of access: <http://www.dsg.ae/portals/0/ASMR2.pdf>. – Title from the screen.

18. Исследование: Роль социальных медиа в ходе протестов в Турции феноменальна [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/web/1566225-issledovanie-rol-socialnyh-media-v-hode-protestov-v-turcii-fenomenalna>. – Загл. с экрана.

19. *Duffy M.* Smartphones in the Arab Spring. International Press Institute [Electronic resource] / M. Duffy. – Mode of access: http://www.academia.edu/1911044/Smartphones_in_the_Arab_Spring. – Title from the screen.

20. *Джонс Д.* В Турции Твиттер заполняет информационный вакуум [Электронный ресурс] / Д. Джонс // Contact.az. – Режим доступа: <http://contact.az/docs/2013/Social/060600039064.ru.htm#.UcFoU2JFAqs>. – Загл. с экрана.

21. *King Gary.* How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression. American Political Science Review 107 [Electronic resource] / King Gary, Jennifer Pan, and Margaret E Roberts. – Mode of access: <http://gking.harvard.edu/publications/how-censorship-china-allows-government-criticism-silences-collective-expression>. – Title from the screen.

22. Study shows just how fast censorship can occur in social media [Electronic resource]. – Mode of access: <http://news.rice.edu/2013/03/13/study-shows-just-how-fast-censorship-can-occur-in-social-media/>. – Title from the screen.

23. *Gladwell M.* Small Change: Why the revolution will not be tweeted [Electronic resource] / M. Gladwell // The New Yorker. – Mode of access: http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell. – Title from the screen.

24. *Franceschi-Bicchierai L.* What Happens to Social Media After a Twitter Revolution? [Electronic resource] / L. Franceschi-Bicchierai // Mashable Yorker. – Mode of access: <http://mashable.com/2013/03/09/twitter-revolution/>. – Title from the screen.

25. Число интернет-пользователей в Украине выросло до 20 миллионов [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – Режим доступа: <http://biz.liga.net/all/it/novosti/2461558-ukrainskikh-internet-polzovateley-pereschitali.htm>. – Загл. с экрана.

26. В Україні за кількістю користувачів лідирує «ВКонтакте», Facebook поступається «Однокласникам» [Електронний ресурс] // Finance.ua. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/09/21/288048>. – Назва з екрана.

27. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4_1?pf3511=47242. – Назва з

екрана.

28. Вікіпедія : вільна енциклопедія : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Cleanfeed_\(content_blocking_system\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Cleanfeed_(content_blocking_system)). – Назва з екрана.

Висновки

1. Інформаційною основою глобалізації є загальноцивілізаційні інформаційні ресурси. Це ресурси інформації, на основі яких розвиваються загальноцивілізаційні процеси в економічній, політичній, соціальній та інших сферах суспільного життя. Їх використання регламентується міжнародною правовою базою та інструментами, що перебувають у розпорядженні сучасних міжнародних інститутів. Доступ до цих ресурсів мають всі держави і нації сучасної цивілізації. Цей інформаційний ресурс складається з внеску всіх націй і держав, постійно поповнюється ними. Рівень участі у вирішенні проблем загальноцивілізаційного інформаційного обігу і формування відповідних загальноцивілізаційних ресурсів в умовах розвитку інформаційного суспільства визначає істотною мірою сучасну світову ієрархію держав і націй.

2. Значну частину глобального обігу інформації становлять інформаційні ресурси ТНК, великих національних компаній, політичних, релігійних та інших об'єднань, націй і держав. Ці ресурси використовуються суб'єктами інформаційної діяльності у просуванні власних інтересів у глобальних масштабах, у здійсненні впливу на ті чи інші регіони світу. Такі впливи несуть у собі як позитивні, так і негативні складові, що мають бути враховані при організації використання цієї інформації на національному, загальнодержавному рівнях.

3. Оскільки інформаційні ресурси, що перебувають у міжнародному обігу, акумулюють у собі загальносуспільний досвід, найновіші, техніко-технологічні здобутки та інші досягнення в усіх сферах суспільного життя, вони є корисними для комплектування національних інформаційних баз, можуть успішно використовуватись за належного рівня адаптації в інформаційному забезпеченні кожної конкретної нації і держави. Водночас на сьогодні стан інформаційного забезпечення вітчизняної науки та освіти далекий від ідеального: українські науковці, з одного боку, недостатньо забезпечені доступом до світової та вітчизняної інформації. Особливо це стосується найціннішої, актуальної частини ресурсів, що у зв'язку з ринковими умовами використання дедалі менше потрапляє у відкритий доступ, водночас методики платного доступу в Україні відпрацьовані ще недостатньо, і власні матеріальні можливості вітчизняних учених абсолютно не сумірні з можливостями працівників наукової сфери Заходу.

Можна константувати також недостатнє насичення вітчизняних інформаційних комунікацій актуальною інформацією, що призводить у кінцевому підсумку до небажаних для України економічних, політичних і соціальних наслідків:

– до значного звуження наукового співробітництва з країнами світу; витіснення вітчизняних наукових установ із пріоритетних галузей у дослідження

другорядної тематики і, як наслідок, поступової втрати науково-технічного потенціалу країни, що є безпосередньою загрозою для національної безпеки;

– до відсутності рівних можливостей для реалізації наукового потенціалу вчених нашої країни порівняно із зарубіжними колегами, що ставить під сумнів участь України в розбудові спільного європейського науково-дослідного простору;

– до вимушеного від'їзду українських учених і фахівців на роботу за кордон, щоб отримати доступ до сучасних дослідних проектів і світових інформаційних ресурсів.

Створення ефективних національних механізмів відбору, адаптації, організації збереження і впровадження глобальних інформаційних ресурсів у практику суспільного життя України є життєво необхідним напрямом сучасної діяльності в інформаційній сфері для кожного із суб'єктів інформаційної діяльності. Ефективність цієї роботи, поряд з удосконаленням вітчизняного інформотворення, розвитком технологій використання інформаційних ресурсів, є істотним показником сучасної життєздатності націй і держав.

4. Система вітчизняних інформаційних баз має містити також зарубіжні матеріали. Під час визначення тематичного складу зарубіжних електронних документів слід виходити зі стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, що затверджені на законодавчому рівні. Ця система має комплектуватися також усіма електронними публікаціями про Україну, документами українською мовою та публікаціями українців і українських інституцій у інших державах. При цьому для забезпечення якості комплектування слід орієнтуватися на бібліометричні та вебметричні показники джерел інформації. З урахуванням світових тенденцій та реалій вітчизняного науково-інформаційного простору перспективним наукометричним напрямом розвитку вітчизняної електронної періодики вбачається конвергенція двох основних підходів: одержання індексів цитування авторів і періодичних видань на основі бібліометричної системи Google Академія та формування індексу використання публікацій шляхом статистичного аналізу log-файлу сайту, де міститься зібрання наукової періодики.

5. Структуризація глобальних інформаційних ресурсів за місцями їх зберігання в процесі міжнародної бібліотечної інтеграції трансформується в комплектування інформації за певними напрямами інтересів користувачів, тобто за напрямами діяльності. При комплектуванні вітчизняних інформаційних баз інформацією глобального інформаційного простору слід враховувати ці тенденції. Поряд із цим необхідно враховувати також і нині діючі засоби структуризації, до яких у цьому випадку правомірно внести наявну систему бібліотечних установ.

Зростання ролі консорціумів значним чином пов'язане з активним розповсюдженням електронних ресурсів, зокрема електронних журналів. Кооперація бібліотек для спільного придбання та використання електронних ресурсів дає змогу зменшити витрати, оскільки консорціуми мають можливість отримати ресурси за оптимальною ціною та ліцензійними угодами, а також оптимізувати питання хостингу (послуг з розміщення сторінки в Інтернеті, тобто виділення місця на вінчестері серверу, що має цілодобове підключення до мережі) та архівування. Крім того, саме в бібліотечних консорціумів, як демонструє, зокрема, і вітчизняна практика, більше шансів для залучення грантів на великі проекти в цілому. Консорціуми, серед іншого, встановлюють єдині стандарти в керуванні колекцією електронних ресурсів, спільно шукають шляхи розширення можливостей доставки наукової інформації користувачам бібліотек.

Привертає увагу той факт, що українські бібліотеки в питаннях кооперації розвиваються досить повільно. Така організація діяльності бібліотечних установ пояснюється насамперед об'єктивними обставинами, оскільки вони – особливо це стосується бібліотек наукових установ і вищих навчальних закладів України – не завжди мають необхідний потенціал для створення корпоративних об'єднань: автоматизовані робочі місця, наявність комп'ютерної та копіювальної техніки, доступ до Інтернету, високий рівень кадрового забезпечення.

6. Розвиток інформаційних технологій, насамперед електронних, надає можливості практично повного проникнення зарубіжних інформаційних ресурсів в інформаційний простір України. Якісно нових форм набувають негативні, шкідливі та ворожі впливи зарубіжних інформаційних ресурсів на вітчизняні інформаційні бази, соціальні інформаційні комунікації та, власне, свідомість користувачів.

У зв'язку з цим мають удосконалюватися форми організації інформаційної безпеки, захисту суверенних інформаційних ресурсів, організації спеціального інфотворення в інтересах інформаційної безпеки. Як один із дієвих механізмів для протидії сучасним інформаційним загрозам може бути використано потенціал наявної в Україні традиційної бібліотечної системи, при її комп'ютеризації, налагодженні відповідної координації діяльності, міжбібліотечної кооперації.

7. Відкритість українського суспільства створила умови, за яких на внутрішньому інформаційному ринку разом з українськими виробниками інформаційної продукції (газет, журналів, книг, технічної літератури та документації, рекламної продукції, комп'ютерних видань, сайтів, баз, пошукових систем, програмного забезпечення, радіо- і телепрограм, аудіо- та відеокасет, компакт-дисків, інформації на інших носіях, засобів тиражування інформації, зберігання й поширення) успішно конкурують зарубіжні виробники інформації.

Водночас сьогоднішнє українське суспільство не виконує на належному рівні дуже важливої умови входження в інформаційну епоху. Воно користується, як правило, пропонованою йому зовні інформацією (не так потрібною, як пропонованою!) і генерує дуже мало власної інформації про свої ринки, про свої можливості в глобальний інформаційний простір. Воно ще не стало діючим гравцем на глобальних інформаційних ринках.

Варто зауважити, що в сучасних умовах у цьому процесі дуже важливим є фактор часу. Сьогодні ринкові відносини у сфері інформації вже динамічно розвиваються. Конкурентні механізми постійно стимулюють удосконалення діяльності всіх суб'єктів виробничого процесу, удосконалення продукції і системи послуг, реклами своїх можливостей, просування свого продукту в нові сегменти глобального інформаційного простору, поглиблюють проникнення у все нові й нові сфери життя різних країн і народів, готуючи умови для економічної і всіх інших видів експансії.

Водночас загально визнана точка зору про те, що відповідне інформаційне забезпечення має сьогодні не лише супроводжувати, підтримувати будь-яку економічну і взагалі суспільну діяльність, а й випереджати її на вибраних напрямках, готувати відповідний ґрунт для реалізації задуманих проєктів, знайшла своє підтвердження на прикладах невдалої діяльності з просування українських товарів на ринки не лише високорозвинутих країн Заходу, а й на азійські, латиноамериканські, африканські ринки. Ідеться про ринки озброєнь, і машинобудування, і сільськогосподарської продукції, і інші, на яких Україна об'єктивно може виступати з високоякісною, конкурентоспроможною продукцією. На жаль, протягом усього часу ринкових перетворень в Україні саме незадовільна інформаційно-аналітична діяльність дуже часто стає причиною слабого, нерішучого входження наших товарів і послуг на зовнішні ринки, особливо на ті з них, що є новими для нас.

8. На сучасному етапі суспільних перетворень у використання наявної у суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим і буде визначатись місце України в загальноцивілізаційній ієрархії. Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень залежатиме, по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується розвиток суспільства; по-друге, від здатності й можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну інформацію із глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформаторського середовища; по-третє, від наявних можливостей і механізмів керування інформацією – від кожної із цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ре-

курс суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної із його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

9. З розвитком процесу багатоцентровості впливів у сучасному світі в політичній, економічній та інших сферах міжнародних відносин наростає тенденція протидії гегемоністським тенденціям, тенденційній сфері розвитку. Налагоджується успішне співробітництво держав у межах, регульованих міжнародними організаціями:

- зміцнення правової бази і цивілізуючих засад у міжнародних відносинах;
- засноване на об'єднанні зусиль вирішення транскордонних проблем за допомогою використання регулюючих механізмів регіонального чи глобального масштабів, з яких у кінцевому рахунку, як з розрізнених секторальних шматочків, буде зшита кляптева ковдра нового світопорядку;
- посилення системи Організації Об'єднаних Націй як дорадчого світового форуму, як інстанції для розгляду питань війни і миру, ініціатора та організатора рішень із глобальних проблем;
- взаємодія гравців державної сфери з недержавними, які дедалі більше організовуються в межах транснаціональних глобальних мереж, тобто співробітництво державної і суспільної систем.

10. В умовах глобалізації посилюється значущість проблем, які пов'язані з інформаційною безпекою:

- виникнення та зростання кіберзлочинності та кібертероризму;
- виникнення нового виду зброї – інформаційної, бойових інформаційних ресурсів, спрямованих на враження інформаційних ресурсів потенційного противника та розробку методик ведення глобальних інформаційних війн;
- зростання загроз втрати національної культури або злиття її з іншими, втрати національної самоідентифікації за рахунок непомірного впливу культур інших країн світу та менталітету інших націй;
- стимулювання інформаційно-розвинутими державами «відпливу інтелекту» та капіталів;
- ускладнення вирішення питань збереження державної, комерційної, службової та персональної таємниці внаслідок низького рівня розвитку вітчизняних інформаційних технологій, що обумовило побудову інформаційної інфраструктури України на базі імпортової техніки й технологій;
- розвиток телебіометрики й сенсорних мереж у взаємодії людей між собою та навколишнім середовищем тощо.

11. Соціальні мережі поступово стають таким же звичним інструментом мобілізації і чинником в організації масових протестних рухів, як короткі текстові повідомлення і традиційні ЗМІ. Можна припустити, що пік інформаційної акту-

алізації соціальних медіа в цьому значенні близький до максимуму і в найближчі роки їхній ролі надаватиметься значно менше уваги, ніж у 2009–2013 рр. Цьому буде сприяти низька інституційна цінність соціальних медіа в країнах, які після ряду «революцій» продовжують перебувати в ситуації політичної нестабільності. Дискурс, що показав себе в організації протестного руху, виявився зовсім неефективним після кризових піків. Крім того, відкритий і поширений суспільний дискурс, представлений у соціальних мережах, дає змогу представникам влади відстежувати й аналізувати потенційно кризові явища і запобігати їм.

12. Реакції влади (у країнах «арабської весни» і Китаю) на активність у соціальних медіа під час політичних катаклізмів доводить, що найефективнішим методом контролю над ситуацією є пропозиція альтернативного інформаційного порядку денного, який може частково замінити опозиційний дискурс в Інтернеті. При цьому особливу роль відіграє правильно вибрана цільова аудиторія для відповідної інформаційної політики. Наприклад, масове залучення неполітизованих користувачів далеко не завжди приносить очікуваний результат. Регулярний моніторинг і аналіз трендів дискусій, виявлення потенційних конфліктів також важко переоцінити в контексті запобігання кризовим явищам.

Водночас існування комплексної мережевої цензури без формування альтернативних медійних каналів може негативно вплинути на спроби контролю за ситуацією. Ядро політичних активістів у таких випадках виявляється більш відмобілізованим до моменту загострення політичної ситуації і готовим до реалізації нестандартних рішень. Зворотною стороною цієї ситуації є силовий сценарій, при якому правоохоронні органи держави одержують полегшений доступ до особистих даних мережевих активістів, підозрюваних у порушенні закону і заклинах до масового безладдя.

Державний нагляд і регулювання діяльності мережі Інтернет ґрунтується на основі ряду законів України і здійснюється різними уповноваженими органами: Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України, управлінням по боротьбі з кіберзлочинністю МВС України тощо. Проте як законодавча неврегульованість нових явищ у сфері інформаційних обмінів, так і проблеми з координацією діяльності наглядових органів залишають доволі широкий простір для поширення в мережі Інтернет інформації, що становить загрозу національній безпеці та фізичному, інтелектуальному, моральному та психологічному стану суспільства, унаслідок чого відсутній його належний захист від шкідливої дії зазначеної інформаційної продукції. Слід відзначити, що лівова частка найбільш популярних в

українському сегменті мережі соціальних ресурсів є власністю іноземних інтернет-компаній, які у своїй діяльності на території України користуються власними правилами і законодавством тих країн, де розташовано їхні головні офіси. Примусити їх до виконання вимог українського законодавства проблематично з ряду причин.

По-перше, вони є інструментами інформаційного впливу таких країн, як, наприклад, США (Google, Facebook, Twitter, YouTube та ін.) і Російської Федерації («ВКонтакте», «Однокласники», «Індекс» та ін.), і не мають особливого бажання обмежувати власну інформаційну і комерційну експансію. Причому зацікавленість до виконання українського законодавства вони виявлятимуть тільки тоді, коли у них почне реально страждати їхній комерційний інтерес від реально діючої правової практики.

По-друге, існує різниця в правовому визначенні соціально шкідливого контенту і, відповідно, регулюванні мережі Інтернет між Україною та іншими державами, коли, наприклад, у нас зберігання і розповсюдження порнографії є злочином, а у США – ні, якщо це не порушує авторського права.

По-третє, у соціальних мережах існують певні об'єктивні труднощі для фільтрації контенту. Наприклад, екстремістським опубліковане користувачем повідомлення може визнати тільки суд, проте відслідкувати масив таких повідомлень і довести справу до судового рішення технічно непросто і вимагає чимало часового ресурсу. Тому доцільним було б законодавчо встановити оперативний порядок розгляду, наприклад, закликів до насильства. Для цього законом потрібно зобов'язати соціальні інтернет-сервіси йти на взаємодію з правоохоронними органами і застосовувати заходи реагування щодо порушників.

12. Постійна активна присутність учасників інформаційного спілкування в соціальних мережах, у свою чергу, обумовлює зростаючу актуальність формування єдиної експертно-наглядової державної структури, що мала б виконувати функцію гарантування правових норм у діяльності й розвитку українського сегмента Інтернету, ефективного його розвитку в інтересах національного інформаційного простору.

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ГОРОВИЙ Валерій Микитович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ СФЕРУ УКРАЇНИ**

Редактори: Т. Дубас, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова, Т. Касаткіна

Підп. до друку 16.09.2013. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 18,06. Обл.-вид. арк. 11,99.
Наклад 300 пр. Зам. № 27.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.